
FORNLEIFASKRÁNING VEGNA BREYTINGA Á NORÐAUSTURVEGI YFIR BREKKNAHEIÐI Í LANGANESBYGGÐ

GYLFI HELGASON (RITSTJÓRI)

HÖFUNDAR EFNIS: ELÍN ÓSK HREIÐARSDÓTTIR, GYLFI HELGASON OG KRISTBORG ÞÓRSDÓTTIR

REYKJAVÍK 2019
FS770-19321

FORNLEIFASTOFNUN ÍSLANDS SES

Ljósmynd á forsíðu er af íbúðarhúsinu Vegamótum (b. 1937) NP-112:065_1, horft er til austurs.

Ljósmynd: Elín Ósk Hreiðarsdóttir.

©2019

FORNLEIFASTOFNUN ÍSLANDS SES

BÁRUGÖTU 3

101 REYKJAVÍK

SÍMI: 551 1033

FAX: 551 1047

NETFANG: fsi@fornleif.is

www.fornleif.is

Samantekt

Í þessari skýrslu eru birtar niðurstöður fornleifaskráningar fyrir Vegagerðina vegna breytinga á Norðausturvegi (85) yfir Brekknaheiði í Langanesbyggð. Skráðar voru minjar á jörðunum Syðra-Lóni og Sauðanesi í Langanesbyggð (áður Sauðaneshreppi), Norður-Þingeyjarsýslu, og á jörðinni Sóleyjarvöllum í Langanesbyggð (áður Skeggjastaðahreppi), Norður-Múlasýslu. Teknar voru út tvær veglínur sem koma til greina. Annars vegar var tekin út veglína C sem er tæplega 10 km löng og liggur að stærstum hluta nokkru norðan við Norðausturveg (85). Hins vegar var tekin út veglína D sem er um 8 km löng. Hún liggur nær Norðausturvegi en sveigir hér og hvar til norðurs frá veginum. Tekið var út 100 m breitt svæði beggja vegna við miðja veglínu, samtals 200 m breitt belti á hvorri veglínu.

Samtals var skráð 41 fornleif innan áhrifasvæðis veglínu C og 39 fornleifar innan áhrifasvæðis veglínu D. Af þessum minjum voru 24 innan beggja áhrifasvæða þar sem veglínurnar tvær skarast og voru því samtals skráðar 56 fornminjar á úttektaarsvæðunum tveimur. Minjar sem skráðar voru á Brekknaheiði voru einkum heystæði, leiðir og mógrafir. Þar sem úttektaarsvæðið nær að Þórshöfn voru minjar tengdar fyrstum árum byggðar skráðar, svo sem vatnsstöð og kálgarður. Allar minjar innan úttektaarsvæðis voru skilgreindar í stórhættu vegna vegaframkvæmda.

Efnisorð

Fornleifastofnun, fornleifaskráning, vegagerð, heystæði, Brekknaheiði, Langanesbyggð

Summary

This report provides the results of a detailed survey undertaken for the Icelandic Road and Coastal Administration (Vegagerðin) in advance of a proposed road construction at Norðausturvegur (85) where it runs across Brekknaheiði. Brekknaheiði is a wet moorland and the assessment area lies within the outfields of Sauðanes (Norður-Þingeyjarsýsla) and Sóleyjarvellir (Norður-Múlasýsla), but at Syðra-Lón (Norður-Þingeyjarsýsla) the area is located near an early 20th century fishing village *Þórshöfn*. Two proposed road courses were assessed. Road course C is c 10 km long and largely runs north of the present Norðausturvegur (85), whilst road course D is c 8 km long and follows the present road quite closely.

Altogether 56 archaeological units were identified: 17 sites were surveyed at road course C, 15 at road course D. In addition, 24 sites were identified within the assessment area of both proposed road courses. The commonest archaeological sites surveyed at Brekknaheiði were various hay stores and peat graves. Closer to the village of Þórshöfn a more variety of sites were identified, including an early 20th century house,

vegetable gardens and a mid-20th century aqueduct. All sites within the assessment area are considered to be at high risk from the proposed road construction.

Keywords

Institute of Archaeology, detailed survey, archaeology, road construction, Brekknaheiði, Langesbyggð, North-East Iceland

Efnisyfirlit

1. INNGANGUR.....	7
2. SAGA FORNLEIFASKRÁNINGAR OG LÖGGJÖF.....	9
3. AÐFERÐIR VIÐ FORNLEIFASKRÁNINGU.....	11
4. FORNLEIFASKRÁ.....	13
5. STUTT SAMANTEKT UM SÖGU ÚTTEKTARSVÆÐIS.....	54
6. FORNLEIFAR INNAN ÚTTEKTARSVÆÐIS.....	57
<i>Veglína C</i>	60
<i>Veglína D</i>	62
<i>Lokaorð</i>	63
HEIMILDASKRÁ.....	64

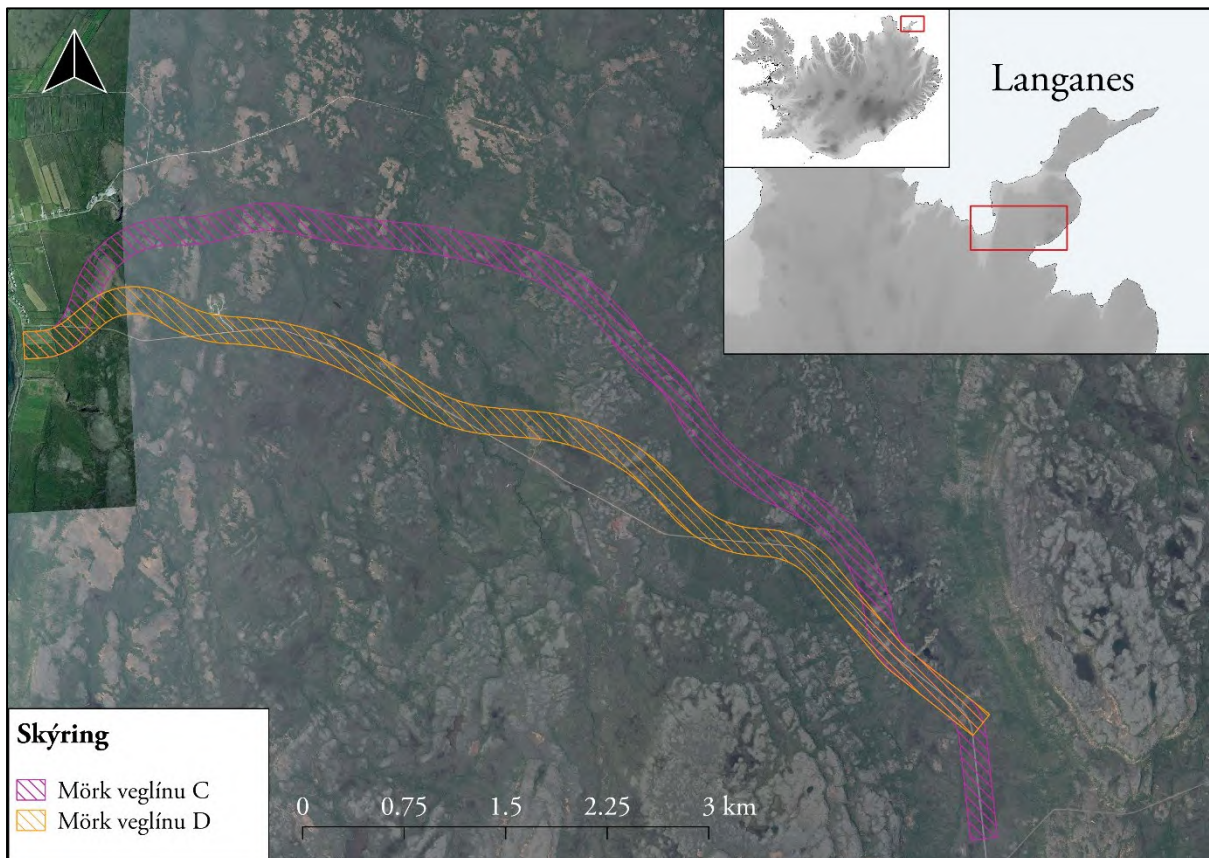
Viðauki

Hnitaskrá ISN93

Minjakort

1 Inngangur

Vegagerðin fyrirhugar breytingar á Norðausturvegi (85) yfir Brekknaheiði, frá austurjaðri lóðar íbúðarhússins Vegamóta (b. 1937) í landi Syðra-Lóns við þéttbýlið á Þórshöfn í Norður-Þingeyjarsýslu og að Geysisrófu sem er rétt suðvestan við Melrakkaás, innan jarðarinnar Sóleyjarvalla í Norður-Múlasýslu. Af þeim sökum fór Vegagerðin þess á leit við Fornleifastofnun Íslands ses að hún tæki að sér skráningu fornminja á áhrifasvæði fyrirhugaðra vegaf framkvæmda. Tvær veglínur koma til álita, annars vegar veglína C og hins vegar veglína D. Veglína C er um 10 km löng og liggur hún að stórum hluta norðan við Norðausturveg (85). Veglína D er tæplega 8 km löng og liggur mun nær Norðausturvegi (85) en á nokkrum stöðum sveigir hún lítillega til norðurs frá núverandi vegstæði. Á báðum veglínunum var tekið út 100 m breitt svæði til beggja átta út frá miðlínu, samtals 200 m breitt belti á hvorri veglínu. Þar sem veglínurnar enda til austurs og vesturs koma þær saman og skarast úttektarsvæðin þar (sjá mynd 1).

Mynd 1: Kort sem sýnir afmörkum veglína C og D. © Loftmyndir ehf

Úttektarsvæðin eru að mestu leyti á Brekknaheiði þar sem landslag er fremur einsleitt. Þar eru blautar og grösugar mýrar en inn á milli þeirra eru lágir ásar og grýttar hæðir. Vestast á svæðinu,

í nágrenni Þórshafnar, eru ræktuð tún og gróið deiglendi. Úttektarsvæðið nær yfir úthaga jarðanna. Talsverð byggð var á Brekknaheiði en býlin eru öll utan svæðis sem tekið var út 2019 og innan þess voru ekki heimildir fyrir umfangsmikilli byggð, svo sem minjar eftir sel. Við Þórshöfn voru einkum heimildir um nýminjar ýmiss konar.

Vettvangsvinna var unnin daganna 8.–9. október 2019. Veður var skaplegt en skyggni var slæmt vegna þoku og úrkomu. Guðrún Alda Gísladóttir hjá Fornleifastofnun vann heimildaskráningu fyrir Skeggjastaðahrepp í Norður-Múlasýslu árið 2002 og nýttist hún vel við vettvangsúttektina.¹ Ekki var til sambærileg heimildaskráning fyrir hinn forna Sauðaneshrepp en hún var unnin af Gylfa Helgasyni áður en farið var á vettvang fyrir þær jarðir sem fyrirhugaðar veglínur liggja um. Á vettvangi var gengið kerfisbundið um allt úttektarsvæðið í leit að minjum, bæði þeim sem þekktar voru úr heimildum sem og öðrum óþekktum minjum. Um vettvangsskráningu sáu Gylfi Helgason, Kristborg Þórsdóttir og Elín Ósk Hreiðarsdóttir, fornleifafræðingar, en skýrslugerð og kortavinna var í höndum Gylfa Helgasonar. Allar ljósmyndir eru teknar af skrásetjurum Fornleifastofnunar en loftmyndir eru frá Loftmyndum ehf og lagðar til af verkkaupa.

Uppbygging skýrslunnar er með svipuðum hætti og í deiliskráningarskýrslum Fornleifastofnunar. Í öðrum kafla skýrslunnar er að finna stutt yfirlit um löggjöf um minjavernd. Í þriðja kafla er fjallað um aðferðafræðina og í þeim fjórða er sjálf skráin yfir fornleifar innan úttektarsvæðisins. Í fimmta kafla skýrslunnar er stutt samantekt um sögu svæðisins og í sjötta kafla er svo umfjöllun um fornleifar innan úttektarsvæðisins og helstu niðurstöður. Aftast í skýrslunni er að finna heimildaskrá, hnitaskrá yfir alla minjastaði og kort sem sýna afmörkun úttektarsvæðisins og þær fornleifar sem fundust innan þess.

¹ Guðrún Alda Gísladóttir 2002.

2 Saga fornleifaskráningar og löggjöf

Hátt á aðra öld er liðið síðan skráning fornleifa hófst á Íslandi en þó er enn langt í land að til sé heildstæð skrá um fornleifar á landinu. Á síðustu áratugum 19. aldar voru margir minjastaðir kannaðir á vegum Hins íslenska fornleifafélags, einkum staðir sem á einn eða annan hátt tengdust fornsögum og sögu þjóðveldisins. Eftir aldamótin 1900 dró úr fornleifakönnun á vegum félagsins og var þráðurinn ekki tekinn upp að nýju fyrr en um og eftir 1980.

Skoðanir manna á því hvað teljast fornleifar hafa breyst mikið á þessum tíma. Byggingar sem voru hversdagslegar fyrir hundrað árum eru nú orðnar minjar um horfna lífshætti. Skilningur hefur vaknað á nauðsyn þess að skrá upplýsingar um slíkar minjar og vernda þær fáu sem eftir eru fyrir komandi kynslóðir. Nauðsynlegra upplýsinga um gerð og ástand fornleifa er aðeins hægt að afla með vettvangsathugun og við það er venjulega átt með hugtakinu fornleifaskráning (ýmist aðal- eða deiliskráning). Til þess að vettvangsathugun komi að fullu gagni verður þó fyrst að taka saman ýmsar upplýsingar, bæði skriflegar og munnlegar, sem vísa á minjastaði og geta gefið vísbendingar um hlutverk mannvirkjaleifanna (svæðisskráning).

Á undanförunum árum hafa verið gerðar breytingar á löggjöf um verndun fornleifa og hefur eftirlit með framkvæmd laganna verið aukið. Samkvæmt 3. grein laga um menningarminjar (nr. 80, 2012), eru allar fornleifar á Íslandi friðhelgar: „Fornleifum, [...] jafnt þeim sem eru friðlýstar sem þjóðminjar og þeim sem njóta friðunar í krafti aldurs, má enginn, hvorki landeigandi, ábúandi, framkvæmdaraðili né nokkur annar, spilla, granda eða breyta, hylja, laga, aflaga eða flytja úr stað [...]“. Er þessi fornleifakönnun í anda markmiða sem sett hafa verið með þessari löggjöf. Mat á áhrifum framkvæmda á fornleifar gerir kröfur um fjölpætta athugun á heimildum og vettvangsrannsókn enda er skilgreining á fornleifum í þjóðminjalögum víðtæk. Fornleifar teljast hvers kyns mannvistarleifar, á landi, í jörðu, í jökli, sjó eða vatni, sem menn hafa gert eða mannaverk eru á og eru 100 ára og eldri, svo sem:

- a. búsetulandslag, skrudgarðar og kirkjugarðar, byggðaleifar, bæjarstæði og bæjarleifar ásamt tilheyrandi leifum mannvirkja og öskuhauga, húsaleifar hvers kyns, svo sem leifar kirkna, bænhúsa, klaustra, þingstaða og búða, leifar af verbúðum, naustum og verslunarstöðum og byggðaleifar í hellum og skútum,
- b. vinnustaðir þar sem aflað var fanga, svo sem leifar af seljum, verstöðvum, bólum, mógröfum, kolagröfum og rauðablæstri,
- c. tún- og akurgerði, leifar rétta, áveitumannvirki og aðrar ræktunarmínjar, svo og leifar eftir veiðar til sjávar og sveita,

d. vegir og götur, leifar af stíflum, leifar af brúm og öðrum samgöngumannvirkjum, vöð, varir, leifar hafnarmannvirkja og bátalægi, slippir, ferjustaðir, kláfar, vörður og önnur vega- og siglingamerki ásamt kennileitum þeirra,

e. virki og skansar og leifar af öðrum varnarmannvirkjum,

f. þingstaðir, meintir hörgar, hof og vé, brunnar, uppsprettur, álagablettir og aðrir staðir og kennileiti sem tengjast siðum, venjum, þjóðtrú eða þjóðsagnahefð,

g. áletranir, myndir eða önnur verksummerki af manna völdum í hellum eða skútum, á klettum, klöppum eða jarðföstum steinum og minningarmörk í kirkjugörðum,

h. haugar, dysjar og aðrir greftrunarstaðir úr heiðnum eða kristnum sið,

i. skipsflök eða hlutar þeirra.

Minjar 100 ára og eldri teljast til fornleifa, en heimilt er þó að friðlýsa yngri minjar.

Það er skýrt af þessari skilgreiningu að fornleifar eru ekki aðeins öll mannvirki heldur einnig staðir sem á einn eða annan hátt tengjast menningu og atvinnuvegum, hvort heldur sem er vöð eða álagablettir. Þessari skilgreiningu er fylgt við hefðbundna fornleifaskráningu.

Ef nauðsynlegt er talið að spilla fornleifum eða hylja þær, þarf að leita heimildar Minjastofnunar Íslands.

3 Aðferðir við fornleifaskráningu

Í skráningarkerfi Fornleifastofnunar hefur hver sýsla skammstafað heiti (ÁR, SP o.s.frv.) og hver jörð hefur þriggja stafa númer. Miðað er við jarðaskiptingu eins og hún kemur fyrir í Jarðatali Johnsens frá 1847 og byggir tölusetning jarðanna á því. Skipting jarða um miðja 19. öld ræður ekki aðeins númerum í skránni heldur er miðað við hana þegar ákvarðað er hvaða jörð ákveðnir minjastaðir tilheyra. Hverjum minjastað er gefin kennitala sem er þriggja stafa númer sem hengt er við sýslutákn og jarðarnúmer (dæmi: NP-113:001). Fornleifaskrár hvernar jarðar hefst á stuttu yfirliti um skiptingu jarðarinnar, eignarhald hennar og matsverð, auk þess er gefin stutt lýsing á búskaparaðstæðum og sléttun túna. Þar á eftir kemur listi yfir allar þær fornleifar sem fundust innan hvernar jarðar.

Fornleifaskráin samanstendur af lista yfir þær fornleifar sem skráðar voru á vettvangi innan rannsóknarsvæðis. Í skránni fær hver minjastaður eina efnisgrein og er framsetning upplýsinganna stöðluð. Í fyrstu línu hvernar greinar eru grunnupplýsingar; auðkennisnúmer, sérheiti, tegund, hlutverk og hnattstaða. Á eftir auðkennisnúmeri kemur sérheiti hennar ef eitthvert er og síðan tegund. Með tegundarflokkun er leitast við að skilgreina hvers eðlis fornleifin er, þ.e. hvort um er að ræða mannvirki af einhverju tagi sem enn sést, og þá hverskyns (t.d. tóft, garðlag eða varða), mannvirki sem vitað er um en er horfið (heimild, örnefni) eða fornleif sem ekki hefur verið mannvirki (álagablettur, sögustaður eða vað). Allir fornleifastaðir eru greindir til tegundar en hlutverk þeirra er ekki alltaf hægt að ákvarða.

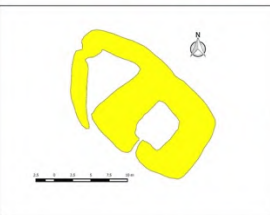
Á eftir hlutverki kemur hnattstaða minjastaðarins. Mæling hnattstöðu er gerð með GPS staðsetningartækjum af gerðinni Trimble Geoexplorer 6000 (ISN93) og er annars vegar mældur punktur með kennitölu í miðju hvers minjastaðar og hins vegar voru allir minjastaðir uppmældir. Samkvæmt lögum hafa allar fornleifar 15 m friðhelgað svæði frá ystu mörkum minjastaðarins en friðlýstar fornleifar 100 m friðhelgi. Þar sem getur um „heimild um...“ t.d. útihús, þá er átt við að eingöngu eru til heimildir um staðinn en minjar hafa ekki fundist á vettvangi við skrásetningu. Þótt engar minjar hafi fundist, er engu að síður tekin hnattstaða staðarins ef unnt hefur verið að ákvarða hann á grundvelli fyrirliggjandi upplýsinga með 50 metra fráviki eða minna.

Í annarri línu hefst lýsing minjastaðar oftast á tilvitnun í fyrirleggjandi heimildir en síðan er staðsetningu hans lýst. Þar á eftir kemur oft lýsing á aðstæðum og síðast lýsing á mannvirkinu sjálfu ásamt öðrum upplýsingum sem við eiga.

Í næstsíðustu línu er lagt mat á þá hættu sem minjastaðurinn kann að vera í. Í síðustu línu er getið heimilda ef einhverjar eru, oft með skammstöfunum, en úr þeim er leyst í heimildaskrá aftast í skýrslunni.

Númer jarðar í Jarðatali Johnsens: **SF-175009** Númer fornleifar á tiltekinni jörð: **Sveinshlaða** Sérheiti: **tóft** Tegund: **hlaða** Hlurverk: **hlaða** Hnartstaða í landshnitakerfi ISN93: **E: 528751 N: 352323**

Sýslutíkn: **SF-175009** Sjá mynd af minjastað og uppmæling/teikning

Á túnakorti frá 1920 og bæjarteikningu danskra mælingamanna frá 1904 er sýnt útihús í túnjaðri um 210 m norðan við eldra bærjarstæði 001 og 80 m norðvestan við yngra bærjarstæði 003. Á þeim stað er stæðileg hlöðutóft sem nefnist Sveinshlaða og samtengt eða eldra mannvirki norðvestan við hana. Sveinshlaða er 16 m suðvestan við miðlínu Skafartúnguvegar (208) þar sem fyrirhugaðar eru framkvæmdir og telst því í stórhættu vegna vegagerðar.

Tóftin er í túnjaðri fast suðvestan við Skafartúnguveg (208). Túnið er í allmiklum halla til suðvesturs.

Heildarstærð tóftarinnar er 23x14 m og snýr hún norðvestur-suðaustur. Í suðausturhluta hennar er Sveinshlaða sem er 15x13 m að stærð og snýr norðvestur-suðaustur. Hún er 5x6 m að innanmáli og snýr norðaustur-suðvestur. Hlaðan er niðurgrafin um 1 m og eru veggir hennar um 2 m á hæð innanmáls. Norðvestan við hlaðuna er annað hölf eða annað mannvirki og er það torfhlaðið. Það er þríhyrningslaga og er 9x6 m að innanmáli, mjókkar til norðvesturs. Op virðist vera inn í það í suðurhorni. Veggir þess eru 0,3-0,4 m á hæð og 2-2,5 m á breidd en veggir hlaðunnar eru 4-5 m á breidd. Hólfín virðast vera samtengd en hlaðan er mun yngri að sjá en hólfíð norðvestan við hana. Nokkur hólmyndun er undir norðvesturhluta tóftarinnar og ljóst að mannvirki hafa verið á þessum stað í langan tíma.

Hættumat: stórhætta, vegna vegagerðar Hætta sem stöðjar að fornleif

Heimildir: Túnakort 1920

Heimild sem vísað er í, nánari færsla í heimildaskrá

Skýringarmynd. Dæmi um skráningu á minjastað.

Í skýrslunni eru aðeins birtar upplýsingar um þær minjar sem eru innan úttektaarsvæðisins. Af þeim sökum er númeraröðin ekki samfelld í fornleifaskránni.

4 Fornleifaskrá

NM-003 Sóleyjarvellir

Sögulegar heimildir

1847: Sóleyjarvalla er hvergi getið í jarðabókum og er talin hjáleiga annaðhvort frá Gunnólfsvík eða Felli. JJ, 350.

1841: „kallað 2 hndr., hjáleiga frá Felli [...] og nýbýli, byggt upp 1826.“ SSM, 30, 33. Einnig sögð hjáleiga frá Felli árið 1861.

Jörðin hét upphaflega Urðarsel og talin hafa verið sel frá Felli.

Jörðin fór í eyði 1959 en nytjuð frá Felli. SJM I, 16.

Tvö eyðibýli í landinu, Vatnadalur og Halldórsstaðir. Eigandi Þórshafnarhreppur. SJM V, 20.

Landsnettir

Túnakort [í kringum 1920]: Tún 1,8 ha., garðar 88 m².

„Sóleyjarvellir eru vestur af Gunnólfsvíkurfjalli þar er láglendi lítið, aðallega mjó spilda upp með Geysirófu sem rennur niður Vatndal, sem er grunn votlend dæld. Nokkuð víðáttumikið flatlendi með flóum er á Brekknaheiðinni inn og suður undir Þernuvatn. Jörðin á lítið land að sjó en þar voru útróðrarskilyrði ágæt. Tún var allgott en ræktunarskilyrði takmörkuð. Engjar voru votlendar og heybandsvegur slæmur, en slægjulönd grasgefin. Útbeit er víðlend og kjarngóð, en landið snjóþungt.“ SJM I, 16.

NM-003:012 tóft heystæði

A 672016 N 635143

Tvær heytóftir (012 og 020) eru á lágum hólum ofarlega í Vatnadal. Litlar tjarnir eru austan og norðan við hólinn sem er fast suðvestan við Norðausturveg (85). Djúpur skurður hefur verið grafinn meðfram veginum frá norðurenda hólsins. Syðst á hólnum er stærri tóftin af þessum tveimur og sú sem hér er skráð. Virðist hún talsvert yngri en hin.

Heystæði 012, horft til norðurs

Gróður er heldur rýr uppi á háhólnum en þar vex þó mosi innan um stórgrýti. Jaðrar hólsins eru grasi vaxnir. Vel gróið er í kringum tóftina og er hún sjálf vaxin grasi, lyngi og mosa. Í Vatnadal eru blautar og grösugar mýrar innan um hólá.

Tóftin er sunnan við hæsta punkt hólsins og er í aflíðandi halla til suðurs. Hún er 7,5x4,5 m að stærð og snýr norður-suður. Ekkert op er á tóftinni sem er hlaðin úr torfi og grjóti og er talsvert vegleg miðað við önnur heystæði á svæðinu (sjá 013, 016, 018, 020). Veggir tóftarinnar eru 0,5-0,8 m á hæð utanmáls og eru 0,8-1,5 m á breidd. Ekki er hægt að greina fjölda umfara í hleðslum. Vesturveggur tóftarinnar er þykkari og völdugri en aðrir veggir. Í honum virðist hafa verið minna hrun og rof en annarsstaðar í tóftinni. Allgreinilegur niðurgröftur eða ummerki um efnistöku er fáum metrum sunnan við tóftina í mýrlendi við jaðar hólsins. Niðurgröfturinn er 0,1-0,2 m djúpur á svæði sem er 4,5x3 m að innanmáli og snýr norðaustur-suðvestur.

Hættumat: stórhætta, vegna vegagerðar

NM-003:013 tóft heystæði

A 671978 N 635115

Íllöng tóft er á litlum grýttum hólum í mýrlendi ofarlega í Vatnadal. Tóftin er um 40 m suðvestan við heystæði 012 og 70 m norðaustan við minjar á Hlöðuhóli 009.

Yfirlitsmynd af heystæðum 012, 013 og 020. ©Loftmyndir ehf

Tóftin er syðst á hólnum sem er vaxinn mosa og lyngi. Stöku rofblettur er í jöðrum hólsins. Grasgefið mýrlendi er hér í kring innan um grýtta hóla.

Tóftin líkist helst heytóft. Hún er 7 m löng og 3 m breið og snýr ANA-VSV. Óljóst op er á henni í norðausturhorni. Innsti hluti tóftarinnar í VSV- enda er lítillaga niðurgrafinn og virðist tóftin skiptast í tvö hólf. Mjög óljós veggur skilur á milli hólfanna en hann nær ekki að SSA-langvegg og er þar op á milli hólfanna. Innra hólfíð er 1,5x1,5 m að innanmáli en fremra hólfíð er 2,5x1,5 m að innanmáli og snýr eins og tóftin. Fast SSA við tóftina eru óljós ummerki um þriðja hólfíð sem er 2x1,2 m að innanmáli og snýr eins og tóft. Að því meðtöldu er tóftin 5 m breið um miðbikið. Þessi ummerki gætu einnig verið eftir hrun úr veggjum tóftarinnar eða jarðrask. Veggir tóftarinnar eru 0,4-0,6 m á hæð og eru grónir grasi og mosa. Hvergi sést í grjóthleðslur í veggjum. Í óljósa hólfinu SSA við tóftina eru meintir veggir aðeins 0,2 m á hæð.

Hættumat: stórhætta, vegna vegagerðar

NM-003:015 gata leið

A 671981 N 635389

Ógreinileg gata er ofarlega í Vatnadal, norðaustan við Halldórsstaðabrúnir, um 480 m norðvestan við þúst 017 og rúmum 120 m norðan við Norðausturveg (85). Engar heimildir geta um leið á þessu svæði og óljóst er hvaða hún kom og hvert hún lá. Vegarlóði liggur af Norðausturvegi upp á holtið sem gatan er á og eru tjarnir sem heitar Stampar suðaustan við áður nefnt holt.

Gatan liggur norðarlega á kletthrygg þar sem þykkur mosi vex. Víðsvegar stendur þó grjót upp úr

Gata 015, horft til VNV

mosanum. Vegslóði sem liggur að gamalli námu er rétt austan við götuna.

Aðeins sést ein gata sem er 0,3-0,5 m breið. Hægt er að rekja hana á 40 m löngum kafla þar sem hún liggur nálega norðvestur-suðaustur. Hún er ógróin, en sums staðar er botninn þó gróinn mosa. Gatan er það breið að ólíklegt er að hún sé kindagata, þótt það sé ekki útilokað. Gatan hverfur undir mýri til norðvesturs en hættir einfaldlega að sjást til suðausturs.

Hættumat: stórhætta, vegna vegagerðar

NM-003:016 tóft heystæði

A 672462 N 634337

Sigin og mosagróin tóft af heystæði er á þurru rima í mýrlendi í Vatnadal, 45 m vestan við Norðausturveg (85) og 535 m SSA við heystæði 018. Lækjargil Geysirófu er litlu vestan við tóftina og frá honum hækkar landið til vesturs. Tóftin er á nokkuð jafnlendu svæði.

Heystæði 016, horft til austurs

Á svæðinu er mýrlent, grasi gróið svæði en þurr holt og þýfðir, grýttir rimar inn á milli. Riminn sem tóftin er á er stórþýfður og mosavaxinn. Á honum er stórgrýti og jarðvegsrof sums staðar á milli þýfna.

Tóftin er 7x4 m að stærð og snýr norður-suður. Í suðurenda tóftar er stór jarðlægur steinn og annar við suðausturhorn hennar. Op er á tóftinni í því horni en líklegt er

Yfirlitsmynd af heystæði 016. ©Loftmyndir ehf

að það hafi myndast vegna rofs. Tóftin virðist skiptast í tvö hólf en veggur sem skilur milli hólfanna er ekki mjög sannfærandi. Óljóst op eða rof er á milli hólfanna og eins er op eða rof á miðjum vesturvegg í nyrðra hólfinu. Syðra hólfid er 2x2 m að innanmáli og nyrðra hólfid 2,5x2 m að innanmáli, snýr norður-suður. Hvergi sést í grjóti í veggjum og virðist tóftin að mestu torfhláðin. Veggirnir eru 0,3-0,4 m á hæð þar sem þeir eru hæstir.

Hættumat: stórhætta

NM-003:017 þúst heystæði
Gróin þúst er í miðjum Vatnadal, á austurbakka Geysirófu, rúmum 480 m suðaustan við leið 015 og um 100 m norðan við Norðausturveg (85). Þústin sker sig úr umhverfinu vegna grænku.

A 672332 N 635073

Á þessum slóðum er forarblaut mýri þar sem mikið er um litlar tjarnir og lænur. Þústin er rétt norðan við lítinn læk.

Heystæði 017, horft til norðvesturs

Þústin er 4,5 x 3,5 m að stærð og snýr norðaustur-suðvestur. Hún er algróin og rís 0,4 m hærra en umhverfið. Ytri brún hennar er skýr en ekki er hægt að

greina innanmál á henni. Helst kemur til greina að þústin sé leifar heystæðis en ekki er útilokað að um náttúrumynd sé að ræða.

Hættumat: stórhætta, vegna vegagerðar

NM-003:018 tóft heystæði

A 672297 N 634848

Lítill tóft af heystæði er á þurri, þýfðri og stórgrýttri hæð í miklu mýrlendi í Vatnadal. Tóftin er 115 m suðvestan við Norðausturveg (85) og 535 m NNV við heystæði 016. Allmikill skurður er um 60 m austan við tóftina.

Yfirlitsmynd af heystæði 018. ©Loftmyndir ehf

Á hæðinni sem tóftin er á vex gamburmosi og hreindýramosi en hér og hvar eru rofblettir. Allt í kringum hæðina sem tóftin er á er grasi gróið mýrlendi.

Tóftin er 6x3,5 m að stærð og snýr austur-vestur. Hún virðist vera einföld, er sigrin og farin að ganga í þúfur. Op er á tóftinni í suðausturhorni en það gæti hafa myndast vegna rofs. Tóftin er vaxin mosa og lyngi og veggir hennar eru 0,2-0,3 m á hæð.

Hættumat: stórhætta, vegna vegagerðar

NM-003:019 varða landamerki

A 670660 N 636304

Austarlega í Brekknaheiði, nærri mörkum milli Norður-Múlasýslu og Norður-Þingeyjarsýslu, er varða á lágu holti. Varðan er undir hundapúfu og nánast orðin algróin er fast suðaustan við mógrafir

og mótóft NP-113:054 í landi Sauðaness og 130 m norðan við Norðausturveg (85). Auk vörðunnar er lítil hleðsla á holtinu en ekki er ljóst hvernig þessar minjar tengjast en þær eru skráðar hér undir

Varða 19_1, horft til vesturs

sama númeri.

Varðan er á lyngi vöxnum hól á holtinu sem virðist náttúrulegur. Holtið er grýtt en mosagróið. Lækur rennur meðfram því að norðvestanverðu og í kring er deiglendur, þýfður mói og fjær er mýrlent.

Minjarnar eru á svæði sem er um 18x2 m að stærð og snýr norðaustur-suðvestur. Þær fá tölustafi til aðgreiningar í lýsingu sem hefst á vörðu 1 norðaustast á svæðinu. Vörðuhleðslan sjálf er orðin illgreinanleg vegna þess hversu vel gróin hún er. Hún virðist vera 1,5x1 m að grunnfleti og snýr norður-suður. Grjót sést í henni að austanverðu en ekki er hægt að greina fjölda umfara.

Hleðsla 19_2, horft til suðurs

Varðan er um 0,5 m á hæð en litlu hærri ef fuglaþúfan ofan á henni er talin með. Hlutverk vörðunnar er ekki þekkt. Þar sem hún er nærri sýslumerkjum verður að teljast líklegt hún sé landamerkjavarða.

15 m suðvestan við vörðuna hefur þremur flötum grjóthellum verið hlaðið ofan á flatan, stóran stein (hleðsla 2). Grjótið í hleðslunni er um 0,2 m á kant og hleðslan er 0,1-0,2 m á hæð en steinninn sem hún er á er 0,5 m á hæð. Fleira grjót hefur verið í þessari hleðslu því sjá má grjóthrun suðvestan við hana.

Hættumat: stórhætta, vegna vegagerðar

NM-003:020 tóft heystæði

A 672008 N 635174

Tvær heytóftir (012 og 020) eru á lágum hóli ofarlega í Vatnadal. Litlar tjarnir eru austan og norðan við hólinn sem er fast suðvestan við Norðausturveg (85). Djúpur skurður hefur verið grafinn meðfram veginum frá norðurenda hólsins. Norðvestast á hólnum er minni tóftin af þessum tveimur og sú sem hér er skráð. Virðist hún talsvert eldri en hin tóftin sem er 30 m sunnar.

Heystæði 020, horft til austurs

Tóftin er norðarlega í holtinu, þar sem það er fremur lágt. Í kring er stórgrýti og klappir og mosa og lyngi gróið inn á milli. Allt í kringum holtið er flatlent, grösugt mýrlendi.

Tóftin er 4,5x3 m að stærð og snýr norður-suður. Hún er einföld og ekkert op er á henni. Veggir hennar eru 0,1-0,3 m á hæð. Hún er vaxin lyngi og mosa og hvergi sést í grjót í hleðslum.

Hættumat: stórhætta, vegna vegagerðar

NM-003:021 tóft heystæði

A 671374 N 636186

Ofarlega í vestanverðum Vatnadal eru tvær tóftir af heystæðum með stuttu millibili, sitt hvoru megin við graflæk (sjá einnig 014). Sú tóft sem hér er skráð er norðan við lækinn, suðvestarlega á

lágu holti. Tóftin er 30 m norðaustan við heystæði 014 og 165 m norðaustan við Norðausturveg (85). Holtið sem tóftin er á er stórþýft, mosagróið og nokkuð grýtt. Til suðurs er víðfeðm og grösug mýri.

Tóftin er einföld, 7,5x3,5 m að stærð og snýr norður-suður. Ekki sést op á tóftinni sem er í aflíðandi halla til suðurs. Veggir tóftarinnar eru að líkindum torfhlaðnir og eru 0,2-0,3 m á hæð, lyngi og mosa vaxnir. Stór, jarðlægur steinn er við suðausturhorn tóftarinnar.

Hættumat: stórhætta, vegna vegagerðar

Yfirlitsmynd af heystæði 021. ©Loftmyndir ehf

NÐ-112 Syðra Lón

Sögulegar heimildir

1686: 16 hdr., 160 ál., Hólabiskupseign, samkvæmt The Old Icelandic Land Registers, 305.

1696: 20 hdr., Hólabiskupseign, samkvæmt The Old Icelandic Land Registers, 305.

1712: „Jarðardýrleiki rómast að sjé xii hdr., en enginn veit það nú til vissu hjer nálægur, með því að jörðin tíundast ekki sjer í lagi, heldur geldur stólsins umboðsmaður af öllum dómkirkjum jörðum hjer innan sóknar xxx álnir til prestsins og xxx álnir til fátækra,“ Hólabiskupseign, samkvæmt Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns XII, 372.

1847: 12 hdr., bændeign, samkvæmt Jarðatali Johnsen, 346.

Jörðin er einnig nefnd Guðmundarlón í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns frá 1912.

1296: Jarðarinnar er fyrst getið í rekaskrá Hólastaðar og Möðruvallaklausturs (DI II, 306, 310).

1367: Jarðarinnar er getið í máldaga Refstaðakirkju [NM-064:002] í Vopnafirði (DI III, 235), og 1397 (DI IV, 218), í máldaga Múlakirkju í Aðalreykjadal 1461 (DI V, 283-284). Hún kemur enn fremur fyrir í máldaga Hólabiskupsstóls 1525 (DI IX, 294), í máldaga Refstaðakirkju 1570 og síðar (DI XV, 677) og aftur í máldaga Múlakirkju 1563 (DI XI, 143).

1463, 2. september: „Jón Eyjólfsson selr Ólafi biskupi Rögnvaldssyni til fullrar eignar jörðina Guðmundarlóni á Langanesi með rekaparti í Dritvík, en Ólafr biskup láti kenna syni Jóns tólft vetra gömum til prests; kvittar og biskup Jón um rekaítök, en Jón galt fyrir sex málnytukúgildi.“ DI V, 390.

1464, 29. júní: „Þóra Guðmundsdóttir samþykkir sölu Jóns Eyjólfssonar bónda síns á jörðinni Guðmundarlóni til Hólakirkju í Hjaltadal.“ DI V, 421.

1494, 29. júní: „Þóra Guðmundsdóttir samþykkir sölu Jóns Eyjólfssonar á jörðinni Guðmundarlón til Hóladómkirkju.“ DI VII, 216.

„Jörðin var í Sauðaneshreppi, en árið 1946 var Þórshafnarhreppur skipt úr Sauðaneshrepp og er það landareign Syðra-Lóns og með því smásneið af Sauðaneslandi,“ segir í örnefnaskrá (Ö-Syðra-Lón, 1).

Þórshöfn (kauptún): „Kauptúnið Þórshöfn var byggt í landi Syðra-Lóns og var í Sauðaneshreppi þar til þorpið var gert að sérstökum hreppi 1946. Árið 1962 keypti Þórshafnarhreppur útmældan hluta úr landareign Syðra-Lóns,“ segir í Land og Fólk 1985, 201.

Eyðihjáleigur á jörðu **1712:** Hrossavellir (NÐ-111:028).

Aðrar eyðihjáleigur á jörðu: Guðlaugarhús (NÐ-111:008), og Fossvellir (NÐ-111:023).

Í kirknaskrá Orra Vésteinssonar segir að líkur bendi til þess að bænhús sé á jörðinni.

Landshættir

1920: Tún 3,2 ha að stærð, þar af 0,5 ha slétt.

1712: „Útigangur lítill í fjörunni og ljettur á landi, og þarf roskenu fje heystyrk að atla, og lömbum fôður hjer um til helmínga. Hestagánga í lakara lagi. Torfrista og stúnga næg. Rifhrís til eldiviðar bjargleg, en til heystyrkss litið sakir feyskju. Silúngsveiði í sjónum og sjóarlónum framan af sumri að nokkru gagni. Selveiði af látrasel og vöðusel hefur áður verið góð, en um lánga tíma engin af vöðuselnum. Hin hefur smám saman farið til rýrðar og er nú valla til hlunninda teljandi, Rekavon í betra lagi, hefur þó ekki heppnast í nokkur ár framar en til húsabyggingar. Túnið spillist af grjótsuppgang. Úthagarnir eru nóg víðlendir og grösugir, en búljettir mjög. Hætt er kvikfje fyrir

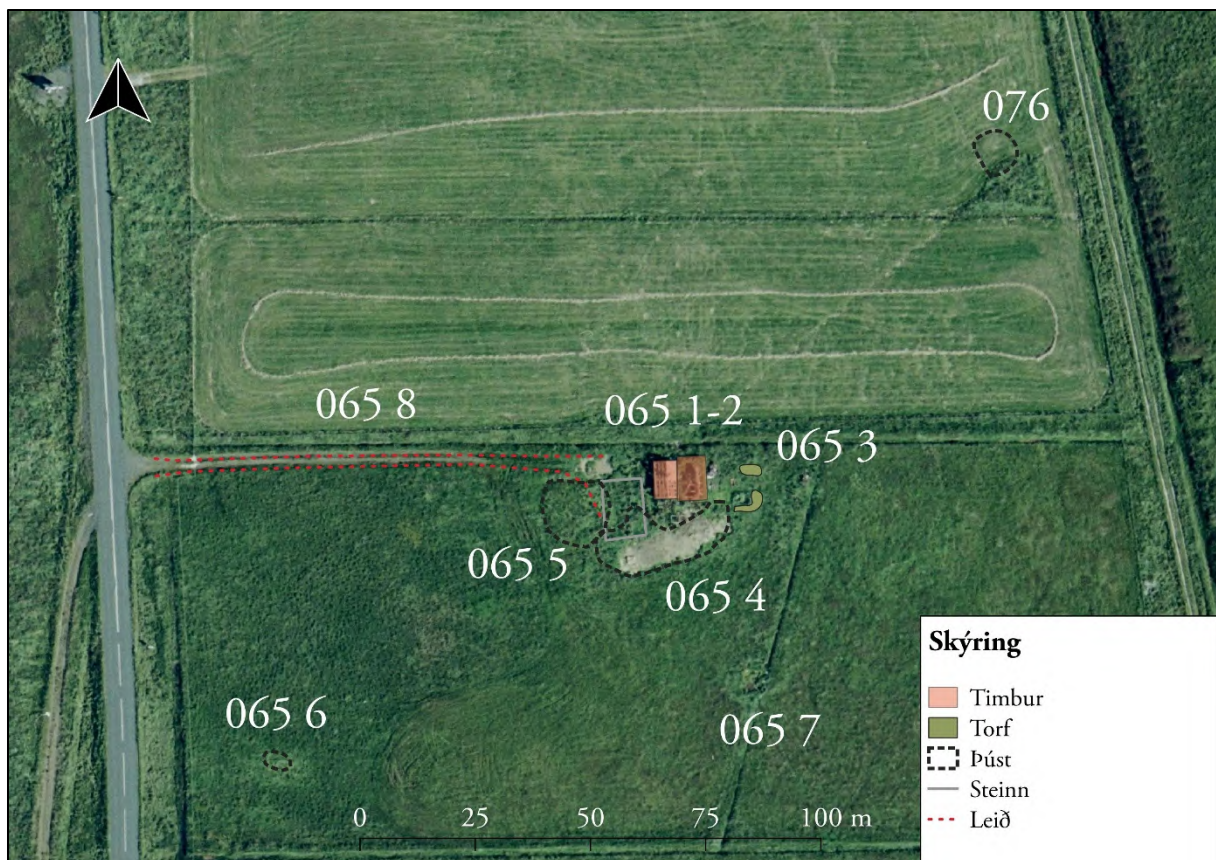
dýjum og lækjum, sem oft verður mein að. Vatnsvegur í lengra lagi. Heimræði er hjer, lending góð og skipsuppsátur, og mega gánga so mörg skip sem ábúendur fá við komið. Einn bátur gengur hjer nú,“ JÁM XII, 372-373.

NP-112:065 *Vegamót* hús býli

A 665582 N 637607

„Árið 1937 byggðu hjónin Sigurjón Sigurðsson útvegsbóndi og Þorgerður Sigurðardóttir lítinn torfbæ sunnan þorpsins skammt norðan Fossár. Húsið nefndu þau Vegamót. Hann er 7,5 x 4,4 metrar að stærð. Torfveggir eru upp að gluggum, timbur þar fyrir ofan og timbur og járnþak. Inngangur er á miðju húsi. Hús þetta er nú bakhús við yngra samnefnt hús frá 1949. Sigurjón drukknaði ásamt Marinó Ólafssyni 6. september 1940,“ segir í Langnesingasögu.

Yngra húsinu sem nú er horfið er einnig lýst í sömu bók: „Árið 1948 voru reist tvö einbýlishús og tvær byggingar til atvinnustarfssemi [...] Vegamót voru í eigu Sigurðar Sigurjónssonar sem var einhleypur þegar hann byggði húsið. Stuttu seinna kvæntist hann Birnu Ingólfsdóttur. Húsið var 10 x 7,5 m steinsteypuhús á einni hæð með risi. Það var byggt fyrir framan samnefnt hús frá 1937 sem foreldrar Sigurðar áttu.“

Yfirlitsmynd af minjum við Vegamót 065. ©Loftmyndir ehf

Vegamót er um 120 m austan við þjóðveg að Þórshöfn en um 140 m sunnan við núverandi veg upp á Brekknaheiði. Tún eru austan við veginn að Þórshöfn á þessum slóðum og er Vegamót ofarlega í slíku túni sem nú er fallið í órækt. Nokkurs ruglings hefur gætt um bærarheitið í gegnum tíðina og virðist bærarheiti Jaðars sem var um 280 m sunnar og sunnan við Fossá gjarnan hafa verið notað á hús Vegamóta, t.d. á flestum kortum og einnig í bók um eyðibýli á svæðinu sem út kom 2012. Þar er því haldið fram að húsið sé byggt 1910 en á sú lýsing við Jaðar en ekki Vegamót og

húsið í Vegamótum er byggt 1937 og telst því ekki til friðaðra húsa.

Í túni sem komið er í órækt og hallar aflíðandi til vesturs. Skurður liggur í gegnum túnið um 2 m norðan við og annar skurður þvert í gegnum túnið norður-suður rúmum 20 m ofan (austan) við húsið.

Í túni Vegamóta má greina mannaverk á nokkrum stöðum en er allt svæðið hér skráð undir einu og sama númerinu en hver staður fær undirnúmer til aðgreiningar. Svæðið er samtals 110 x 70 m

Vegamót 065_1 og 2, horft til NNV

stórt (austur-vestur) en flestar mannvirkin eru á 50 x 25 m bletti (austur-vestur) í kringum bæjarhúsin. Á svæðinu standa tvö hús (01-02) en á þeim báðum er þakið fallið. Þriðja húsið, 05, var steinhús sem líklega var byggt síðar en hin tvö og var brennt árið 2005 en þar eru líka hleðsluleifar kálgarðs 03 og óljós þúst 04. Vegarslóði hefur legið heim að bæ frá þjóðvegi (08). Um 85 m suðvestan við bæjartorfuna er óljós þúst 06 neðarlega í túninu og um 30 m SSA við hana eru óljós ummerki þar sem eitthvað hefur staðið áður.

Hús 1 sem enn hangir uppi á Vegamótum er einfalt timburhús með liggjandi borðklæðningu og mænispaki. Það hefur verið notað sem geymsla á seinni hluta búsetu á býlinu er upphaflega byggt sem íbúðarhús 1937. Þær leifar sem nú sjást um húsið eru 8,5 x 5 m að stærð og snýr það norður-suður. Húsið er ein hæð, án kjallara. Þakgrindin og veggir standa að talsverðu leyti þótt þakklæðningin sé að mestu farin og sömuleiðis gler úr gluggum og dyr. Ytra birði hússins er því opið og ástand þess eftir því. Af myndum í bók um Eyðibýli á svæðinu sem byggir á vettvangsskoðun 2012 má sjá að húsið hefur talsvert látið á sjá síðar en þá var t.d. bárujárnsklætt þak á því. Upp úr miðju þaki er skorsteinn. Timburklæðing er yfir þaki allra norðaustast en annars ekki og allt bárujárn er farið. Á þakleifunum má sjá að torf hefur verið notað til einangrunar og hanga sum staðar torfsneplar niður með þakgrindinni. Vindskeið eru á húsinu. Framhlið hússins snýr til vesturs, að sjó. Á henni eru dyr rétt austan við miðju og tveir gluggar beggja vegna við. Gluggi er á suðurgafli og einnig á norðurgafli. Norðan við húsið er svolítill torfkragi og minna áberandi torf sunnan við en samkvæmt Langnesingasögu voru lágir timburveggir á þessum slóðum. Húsið er fullt af rusli, þar er timbur, járnrusl, pípur, net, kaðlar og fleira. Enn má sjá að því hefur

verið skipt upp í tvö meginrými, norður- og suðurrými en í nyrðra rýminu allra austast hefur líka verið lítið afstúkað rými og úr því sjálfsagt innangengt í hús úr torfi að húsabaki (austan við, sjá 02). Húsið var fyrsta íbúðarhúsið á þessum stað en síðar var, eins og fyrr segir, byggt hús úr steypu á sama stað (sjá 05) og líklega hefur timburhúsið verið nýtt sem geymsla og eða smíðahús eftir að flutt var í yngra húsið. Veðramót er opið fyrir veðrum og vindum og er að hrúni komið.

Fast austan eða ofan við íbúðarhúsið sem enn hangir uppi er torfhús 02. Það er í grunninn úr torfi og grjóti með timburgrind sem er að falli komin. Húsið er fast ofan við timburhúsið og líklega hefur verið innangengt á milli. Húsið er um 9 x 6 m stórt og snýr norður-suður. Timburgrind hússins hangir upp að hluta en þakið er alveg fallið inn í það og því ekki hægt að kanna það að innan. Veggir hafa verið torfhlaðnir og er vegghleðslan vönduð, klömbruhnaus. Torfveggir eru hlaðnir í um 1.5 m hæð. Dyr hafa líklega verið syðst á vesturgafli en hleðslur eru of hrundar til að hægt sé að fullyrða um það. Austan við torfhús 02 eru óræðar torfleifar, líklega hluti af kálgarði 03. Svæðið 10 x 7 m stórt norður-suður. Það er fagurgrænt og endar í eins skonar stalli eða torfvegg allra austast, allra skýrast norðaustast þar sem um torfhleðslu er að ræða 2 m á breidd og 0,2 m á hæð, grasi gróinn. Í norðvesturhorni er vex enn svolítill rabbabari. Sunnarlega á bæjarstæðinu er fagurgræn og ávöl hæð, 04, sem sker sig á afgerandi hátt úr umhverfinu og þar eru greinilega mannvistarlög undir sverði. Á svæðinu vex arfi og vel má vera að þar hafi myndast haugur sem mokað hafi verið úr skepnuhúsum á svæðinu en einnig er mögulegt að þarna hafi einfaldlega verið rutt saman efni. Hæðin liggur samsíða húsunum að sunnan og er samtals 28 x 13 m stór, austur-vestur. Hún er 0,2-0,3 m á hæð.

Vestan við íbúðarhúsið á Vegamótum er greinilegur stallur í brekkunni 05. Stallurinn er um 14 m í þvermál og 0,2-0,3 m á hæð, en af gamalli loftmynd að dæma hefur húsið staðið allra austast á honum og að hluta fyrir austan hann og má vera að stallurinn sé samsettur úr efni sem rutt hefur verið út eftir að jafnað var úr leifum hússins. Af loftmyndinni að dæma var húsið um 11 x 8 m að grunnfleti. Íbúðarhús hafði lengið staðið autt og var að falli komið 2005 og þá kveikt í því og það notað fyrir brunaliðsæfingu og rústirnar rifnar í kjölfarið. Að húsinu hefur legið vegslóði, meðfram skurði nyrst í túninu og má enn sjá móta fyrir honum 06. Frá þessu svæði og til vesturs niður túnið, samsíða skurði norðan við, liggur malarvegur, að þjóðveg 08.

Þúst 065_6, horft til vesturs

Ójöfnur eru víða í túninu og ekki hægt að útiloka að á einhverjum þessara staða gætu leynst mannvistarleifar undir sverði. Af þessum stöðum var bara skráð ein staðsetning, ógreinileg þúst 06 vestarlega í túninu. Þústin er 6,5 x 4 m stór og snýr austur-vestur. Hún er 0,2-0,3 m á hæð. Greinilegt mannvirki hefur verið alveg við eða í skurði þeim sem liggur þvert yfir túnið um miðju þess. Af loftmyndinni frá 1958 að dæma var mannvirkið lítið (2-3 m í þvermál) og hugsanlega uppmjótt. Mögulegt er að þarna hafi verið vindrella eða e.k. varða. Nú er svæðið grænt og talsvert. Á þessum stað er nú talsvert af rusli. Allar þær minjar sem skráðar eru undir þessu númeri eru á mörkum þess að teljast til minja og friðaðra húsa samkvæmt skilningi laganna en ljóst er að ráðgert er að þær muni víkja í áætlaðri vegagerð enda liggja báðar veglínur þvert yfir

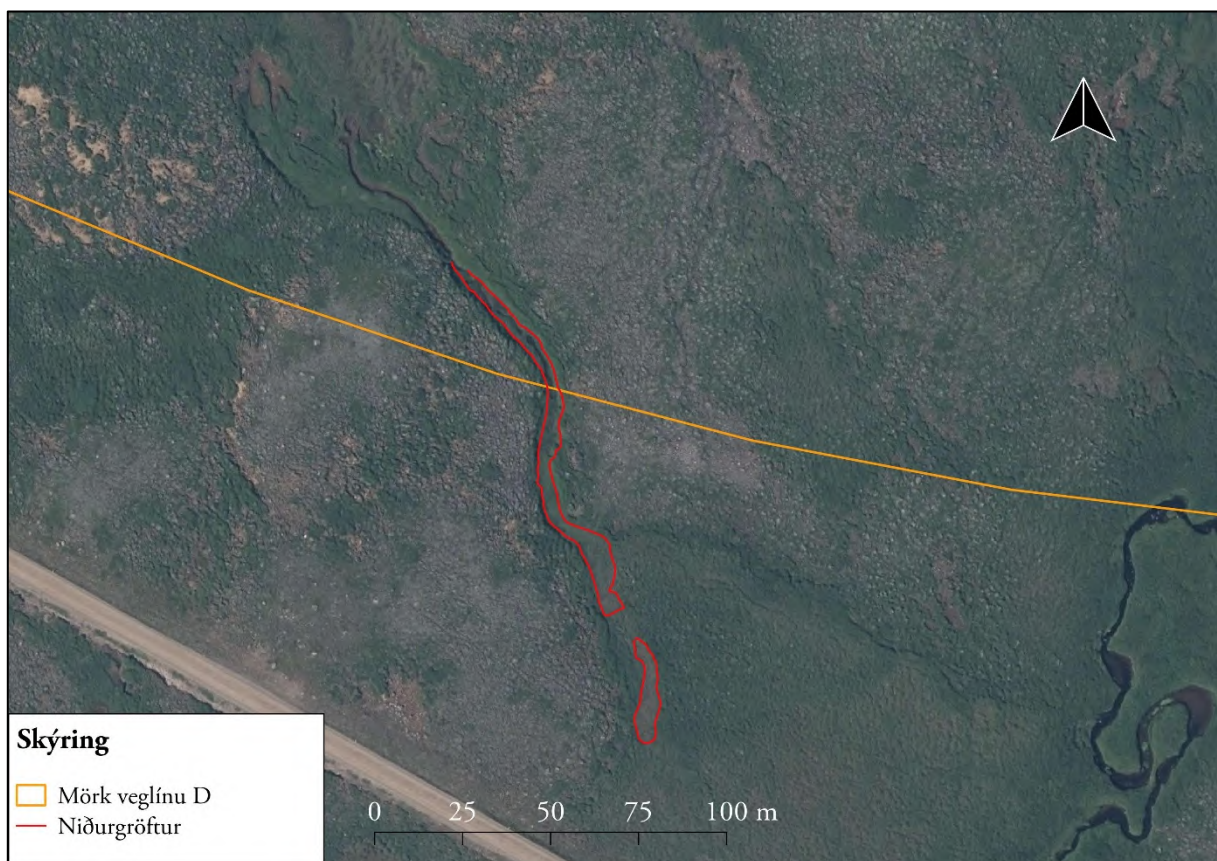
Hættumat: stórhætta, vegna vegagerðar

Heimildir: Loftmynd LMI: LI239-LI2-9095, Langnesingasaga II, 70 og 77

NP-112:066 náma mógrafir

A 668700 N 637212

Ógreinilegar mógrafir eru í blautu sundi á milli tveggja lágra og mosavaxinna holta í Brekknaheiði, um 50 m norðaustan við Norðausturveg (85) og 150 m vestan við Gunnlaugsá. Sundið hlykkjast undan halla til NNW. Þar sem meintar grafir enda er mjó renna í framhaldi og stendur vatn í henni.

Yfirlitsmynd af mógröfum 066. ©Loftmyndir ehf

Svæðið sem mógrafirnar eru á einkennist af blautum og grösugum mýrum og þurrum holtum og hæðum sem eru mörg hver gróðursnauð.

Mógrafasvæðið er 150 m langt og 3-8 m á breidd, snýr NNW-SSA. Efst og syðst eru grafirnar

samansignar og lítið vatn í þeim. Eftir því sem neðar dregur og hallinn eykst eru grafirnar í stöllum og víða stendur djúpt vatn í þeim. Þar virðast þær allt að 1 m á dýpt. Grafirnar eru grónar þar sem ekki stendur vatn í þeim.

Hættumat: stórhætta, vegna vegagerðar

NP-112:067 varða landamerki

A 668130 N 638463

Tvær litlar vörður eru á grýttu holti sem er rétt vestan við Gunnlaugsá, um 1 km norðan við Norðausturveg (85) yfir Brekknaheiði. Sú varða sem hér er skráð er um 30 m norðaustan við vörðu 069 og rúmum 300 m norðvestan við leið 070.

Varðan er sunnarlega á mosagrónu grjótholti. Víða stendur grjót upp úr mosanum. Umhverfis holtið er mýrlent og sums staðar forarblautt.

Varða 067_1, horft til austurs

Varða 1: Varðan er ferköntuð í botninn, 1,5 x 1 m að stærð og snýr austur-vestur. Hún er 0,4 m á hæð og í henni sjást 5 umför af grágrýtishellum. Grjótið í henni verður minna eftir því sem ofar dregur. Hún er ekki gróin og er líklega ekki gömul. Óvíst er með hlutverk vörðunnar en hún er nærri merkjum milli þéttbýlisins Þórshafnar og Sauðanes NP-113 og hefur líklega verið hlaðin til þess að auðkenna landamerki á fyrri hluta 20. aldar. Sé það rétt er hún á mörkum þess að teljast til fornleifa samkvæmt lögum en fær að njóta

vafans og er tekinn í fornleifaskrá.

Varða 2: Varðan er 2 x 2 m að stærð og er mikið hrunin til austurs. Varðan er 0,3 m á hæð. Í vörðunni er að mestu leyti flatt grágrýti en einnig stakt smágrýti. Aðeins er hægt að telja 2 umför vegna þess hve hrunin varðan er. Óvíst er með hlutverk hennar en hún er á merkjum þéttbýlisins Þórshafnar og Sauðanes NP-113 og gæti verið að hún auðkenni það. Varðan er líklega ekki gömul ef horft er til þess hve ógróin hún er. Hún er því á mörkum þess að teljast til fornleifa samkvæmt lögum en fær að njóta vafans í deiliskráningu sem gerð var haustið 2019.

Varða 067_2, horft til norðurs

Hættumat: stórhætta, vegna vegagerðar

NP-112:068 þúst óþekkt

A 667518 N 637743

Nokkuð afgerandi þúst er í víðfeðmu mýrlendi norðvestan við Norðausturveg (85) yfir Brekknaheiði. Ekki er útilokað að einungis sé um stóra fuglaþúfu að ræða sem hlaðist hefur upp á Þústin er í flatlendri, grösugri mýri. Lág og þýfð holt eru til norðvesturs og suðausturs.

Yfirlitsmynd af þúst 068. ©Loftmyndir ehf

Þústin er nokkuð hringlaga en ekki alveg regluleg. Hún er 4x5 m að stærð, snýr norður-suður. Þústin er hæst um 1 m en efst á henni er fuglapúfa. Skarð er í þústina miðja sem liggur yfir hana frá norðvestri til suðausturs. Líklega hefur það myndast við umferð sauðfjár. Þústin er vaxin lyngi, grasi og mosa og sker sig úr rauðleitum gróðri sem vex í mýrinni allt í kring.

Hættumat: stórhætta, vegna vegagerðar

NP-112:069 tóft

A 668143

N 637386

Lítill og einföld tóft er í blautri mýri um 6,8 km sunnan við núverandi bæjarstæði Sauðaness og rúmum 10 m norðan við Norðausturveg (85) yfir Brekknaheiði.

Tóftin er í flatlendri, blautri og grösugri mýri á milli lágra holta sem eru norðan og sunnan við hana. Til austurs og vesturs eru víðfeðmar mýrar.

Tóftin er einföld og er 3 x 3 m að stærð. Veggir eru torfhláðir og eru þeir 0,6-1 m á hæð, hæstir á norðausturhlið. Op er á tóftinni hér um bil fyrir miðri norðausturhlið. Tóftin er vaxin lynggróðri og mosa og er botn hennar á kafi í grasi. Tóftin er líklega ekki mjög forn og óvíst er með hlutverk hennar.

Hættumat: stórhætta, vegna vegagerðar

Tóft 069, horft til norðurs

NP-112:070 gata leið

A 668427

N 638252

Nokkuð afgerandi gata liggur til norðurs meðfram vesturbakka Gunnlaugsár frá þýfðu holti sem tóft 064 er á. Gatan er um 1 km norðan við Norðausturveg (85) sem liggur yfir Brekknaheiði. Ekki er þekkt leið á þessum slóðum og ekki reyndist unnt að rekja hana á loftmynd. Ekki er því ljóst hvaðan og hvert þessi leið lá.

Leiðin liggur um heiðlendi þar sem skiptast á lág holt, þýft mólendi og blautar mýra

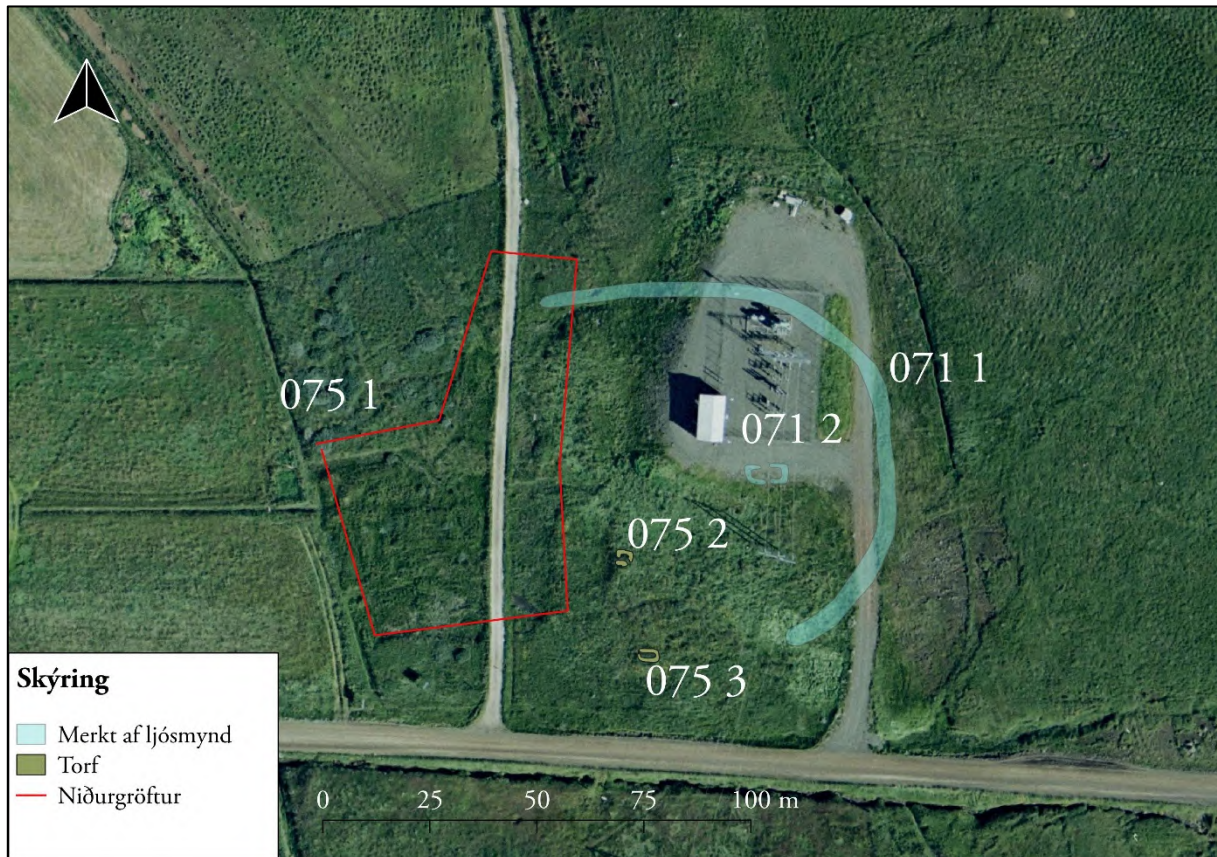

Yfirlitsmynd af leið 070. ©Loftmyndir ehf

Leiðinni var fylgt á um 170 m löngum kafla þar sem hún liggur norður-suður. Frá tóft 064 sést ein alldjúp gata en þegar kemur niður af holtinu sem tóftin er á verður gatan greinilegri og sést þar sem grasi gróin renna sem er 0,4-0,7 m á breidd innanmáls og 0,4-0,6 m djúp. Litlu norðan við holtið virðist leiðin greinast og liggur gata af henni til suðausturs sem stefnir að Gunnlaugsá. Leiðin hverfur í gróður og deiglendi til norðurs en til suðurs hverfur hún í jarðvegsrofi. Sem fyrr segir er ekki ljóst á hvaða leið þessi gata er en dýpt hennar og breidd gefur til kynna að hún hafi verið farin í þónokkurn tíma.

Hættumat: stórhætta, vegna vegagerðar

Á loftmynd af Þórshöfn frá 1958 sést myndarlegt gerði og tóft um 230 m norðaustan við íbúðarhús Ásgarð (b. 1942) og rúmum 80 m norðan við Norðausturveg (85) yfir Brekknaheiði. Minjarnar eru um 70 m austan við mógrafir og tóftir 075. Minjarnar eru horfnar undir spennustöð Raríks og engin ummerki um þau sjást lengur á yfirborði vettvangi. Ekki er útilokað að enn sé hluti þessara minja óraskaður en það er ólíklegt.

Yfirlitsmynd af mógröfum 071 og minjum 075. ©Loftmyndir ehf

Minjarnar voru á mörkum mosagróins ás til austurs og mýrlendis til vesturs. Svæðið hallað lítillega til suðvesturs.

Á loftmyndinni sést gerði sem myndar hálfhring og má ætla að vesturhluti þess hafi verið sokkinn í mýri þegar myndin var tekin og/eða verið raskað af mógröfum og tóftum 075. Minjarnar voru á svæði sem er 80 x 60 m stórt svæðis sem snýr norður-suður samkvæmt loftmynd af svæðinu frá 1958. Hér neðar fá minjarnar sér númer til aðgreiningar.

Gerði 1: Gerðið sést aðeins sem hálfbogi og líklega afmarkað svæði um 90 m í þvermáli en sést aðeins sem afmarkað svæði sem er 80 x 60 m að stærð. Það er á grónu og þurru svæði til vesturs en hverfur undir mýri og mógrafarsvæði 075-1 til austurs. Líklega hefur gerðið náð lengra til austurs en ekki er hægt að segja hve langt það hafi náð. Gerðið hefur líklega afmarkað tún lítills býlis og því gegnt hlutverki túngarðs.

Tóft 2: Tóftin virðist hafa verið 10 x 5 m að stærð og sneri hér um bil norður-suður. Tóftin virðist einföld af loftmyndinni að dæma.

Hlutverk þessara minja er ekki þekkt. Í örnefnaskrá segir þó: „Nokkru neðan við Álfasunds [sjá 022] skammt frá ánni var gamalt býli, sem hét Fossvellir.“ Þar kemur einnig fram að hún hafi sokkið í mýrina. Ekki er þó hægt að segja af eða á um það án frekari rannsókna.

Hættumat: stórhætta, vegna vegagerðar

Heimildir: Loftmynd LMI: LI239-LI2-9095

NP-112:072 gata leið

A 666434 N 638344

Tvær grónar götur liggja yfir lítið holt í mýrlendi og stefna NNA-SSV. Göturnar eru 670 m norðan við Álfastein 022 og 600 m norðvestan við gamla sorphauga. Mögulega eru þessar götur á Hálsavegi NM-651:007 en hann lá á milli frambæja og Sauðaness og var farinn á leið til kirkju. Ekki var hægt að rekja göturnar á nógu löngum kafla til þess að geta fullyrt um að þær séu á Hálsavegi.

Yfirlitsmynd af götum 072. ©Loftmyndir ehf

Jarðvegsrof er á holtinu sem göturnar liggja yfir, beggja vegna við þær. Lyngi vaxinn, þýfður mói er hins vegar þar sem göturnar liggja yfir það. Allt í kringum holtið er grösug og blaut mýri og þar sjást engin ummerki um framhald leiðarinnar.

Götunum var fylgt þar sem þær liggja yfir holtið á 55 m löngum kafla. Á milli gatnanna er nokkuð afgerandi hryggur sem er 1,5 m á breidd og 0,3 m á hæð. Göturnar sjálfar eru grónar og eru 0,1-0,2 m á breidd og 0,2-0,3 m á dýpt.

Hættumat: stórhætta, vegna vegagerðar

Á uppdrætti Kortadeildar Bandaríkjahers (AMS) frá 1950 er merkt vatnsstöð og rör frá henni að þéttbýlinu í Þórshöfn. Minjarnar eru um 70 m suðaustan við þúst 077 og rúmum 110 m sunnan við Norðausturveg (85) sem liggur yfir Brekknaheiði. Minjarnar teljast ekki til fornleifa samkvæmt lögum en engu að síður teknar með í þessa fornleifaskrá sem mikilvæg heimild um vatnsöflun þéttbýlisins á Þórshöfn.

Mannvirki 073_1 og rör 073_2, horft til suðausturs

Vatnsstöðin er rétt sunnan við voldugan áveituskurð. Á þessum slóðum er deiglent svæði og er það á kafi í grasi. Til austurs er mosagróinn klettaás.

Vatnsstöðin og rörið eru á svæði sem er 90 x 70 m að stærð og snýr austur-vestur. Til aðgreiningar er minjum gefin sér númer í lýsingu hér neðar sem hefst að sunnan.

Vatnsstöð 1: Vatnsstöðin er hringlaga og er 7,5 m í þvermál. Hún er steinsteypt, rúmir 2 m á hæð og er hún smám saman að hverfa í gróður. Norðvestanvert á stöðinni er lítið op fyrir vatnsrör (sjá lýsingu 2) sem legið hefur til Þórshafnar.

Rör 2: Vatnsrör 2 sést um 20 m NNV við vatnsstöð 1. Rörið er greinilegast á um 60 m löngum kafla þar sem það liggur norðvestur-suðausturs. Rörið hverfur rétt sunnan við Norðausturveg (85) og sést ekki norðan við veginn. Rörið er 0,4 m á hæð og 0,4 m breidd. Líklega steinsteypt eða úr járni en það er ekki hægt að sjá efni vegna þess að rörið er á kafi í grasi.

Hættumat: stórhætta, vegna vegagerðar

NP-112:074 varða óþekkt

A 666014

N 638058

Lítill varða er austan við suðurjaðar byggðarinnar á Þórshöfn, um 350 m norðaustan við spennistöð RARIK og rúmum 200 m NNA við kálgarð 079.

Varðan er á mosagrónu holti þar sem víða stendur grjót upp úr mosanum. Umhverfið er deiglent.

Varðan er 1 x 0,5 m að stærð og snýr austur-vestur. Hún er hlaðin ofan á jarðfastan stein sem er 1,2 m í þvermáli og 0,2 m á hæð. Varðan er 0,3 m á hæð og er hlaðin úr 5 steinum en aðeins sést neðsta umfarið af stæðilegu hleðslugrjóti. Hlutverk vörðunnar er ekki þekkt en hún er ekki við þekktar leiðir eða landamerki og ekki geta heimildir þess að þarna hafi verið eyktarmark. Hún virðist ung og gæti hafa verið hlaðin sem dægrastytting.

Hættumat: stórhætta, vegna vegagerðar

NP-112:075 náma mógrafir

A 665709

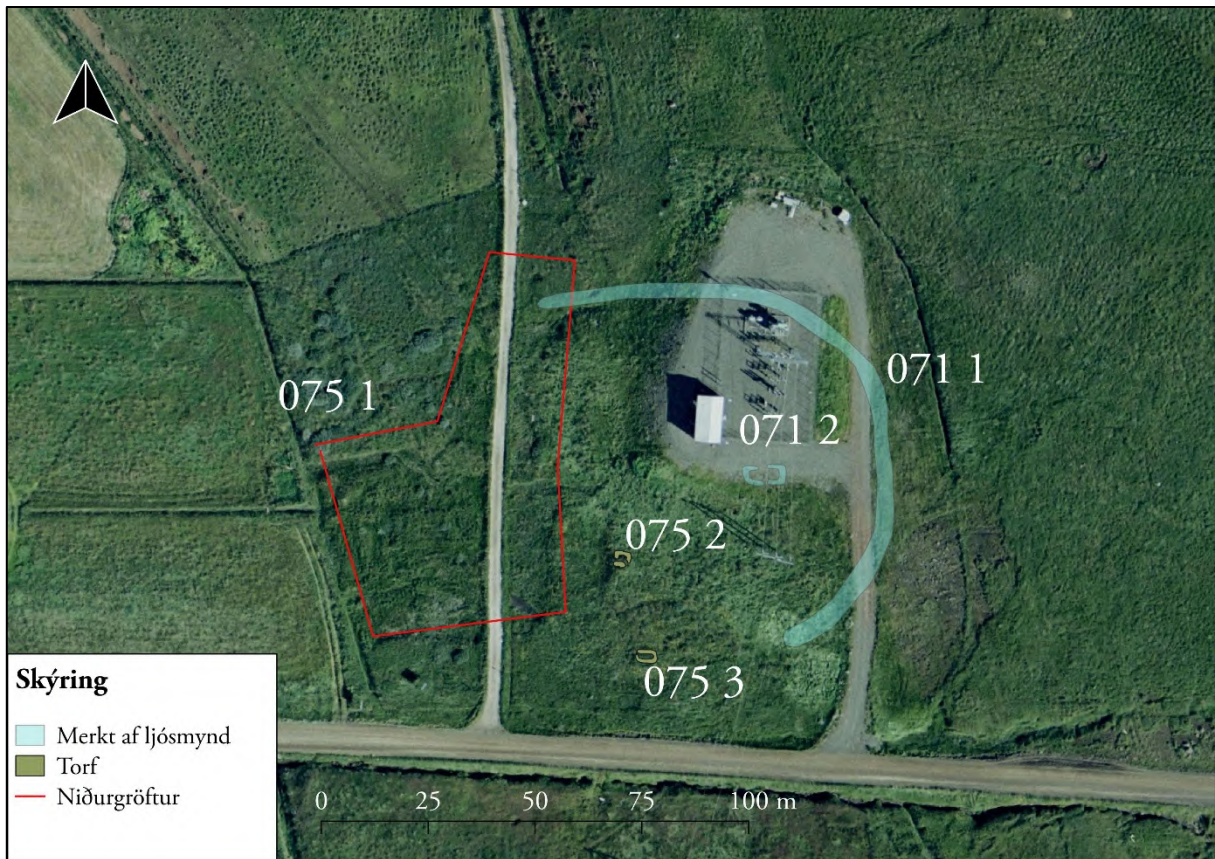
N 637809

Grónar mógrafir og tvö móstæði eru um 140 m ANA við íbúðarhúsið Ásgarð (b. 1942), rétt sunnan við þéttbýlið á Þórshöfn og rúmum 50 m norðan við Norðausturveg (85) yfir Brekknaheiði.

Norðvestan við svæðið er spennustöð RARIK. Svæðið er fremur deiglent en það hefur verið ræst fram og eru ræktuð tún vestan við það. Búið er að leggja veg yfir mógrafirnar.

Minjasvæðið er 100 x 80 m að stærð og snýr nálega austur-vestur. Hér neðar fá minjastaðir númer til aðgreiningar og hefst minjalýsingin að vestan, á mógröfum 1.

Mógrafir 1: Mógrafirnar eru á svæði sem er 80 x 60 m að stærð og snýr austur-vestur. Innan þess má greina 5-6 grafir en þær eru mikið grónar og fallnar saman og þær hafa vafalaust verið mun fleiri áður fyrr. Grafirnar eru flestar 15 x 13 m að stærð og snúa austur-vestur. Þær eru 0,5 m djúpar og vex starargróður í botni þeirra. Hugsanlega hafa grafirnar náð lengra til vesturs, en ef svo er, eru þær þar vel grónar og sjást því ekki skýrt.

Yfirlitsmynd af minjum 071 og 075. ©Loftmyndir ehf

Móstæði 071_3. horft til suðvesturs

Móstæði 2: Torfhláðið, einfalt móstæði er um 20 m suðaustan við mógrafir 1. Það er 4 x 3 m að stærð og snýr norður-suður. Veggir standa grónir og eru 0,9 m á hæð. Þeir eru 0,5 - 0,8 m á breidd. Ekki skýrt op er greinanlegt á tóftinni en rof er á vestur- og suðasturhlíð þess. Móstæðið er á kafi í grasi.

Móstæði 3: Annað torfhláðið, einfalt móstæði 03 er um 20 m suðaustan við móstæði 2. Það er á grasigrónni bungu, er 5 x 3 m að stærð og snýr norður-suður. Veggir eru 0,6 m á hæð og 0,5 m á breidd.

Ekkert op er greinanlegt á tóftinni en norðvesturveggur hennar er hrunin. Botn tóftarinnar er á kafi í grasi og smápýfður. Aldur þessara minja er ekki þekktur en þær sjást á gamalli loftmyndinn sem tekin var yfir Þórshöfn 1958. Líklega ungar minjar og að íbúðar í þorpínu hafi stungið upp mó í þessum grófum.

Hættumat: stórhætta, vegna vegagerðar

NP-112:076 þúst óþekkt

A 669654 N 637677

Afgerandi þúst er efst í túninu sem er sunnan við íbúðarhúsið Ásgarð sem byggt var 1942. Þústin er nærri norðurmörkum túnsins umhverfis Vegamót. Þústin er um 180 m austan við núverandi þjóðveg en um 70 m sunnan við veginn um Brekknaheiði.

Þúst 076, horft til SSA

Þústin er efst í túni sem enn er slegið og beitt. Túnið er í aflíðandi halla til vesturs. Talsverðar ójöfnur eru hér og þar í túninu og virðist sem lækur hafi runnið niður það áður en hann er þá löngu þurr og yfirléttaður og einhverjar lagnir virðast hafa verið lagðar þvert yfir túnið (og sjást sem óljósar rákir í það).

Þústin er 8-9 x 9-10 m stór og snýr norður-suður. Hún er nokkuð afgerandi og 0,2-0,3 m hærri en umhverfið og flöt í toppinn. Sunnan við hana er grunnur skurður en suðurbrún þústarinnar er óskýr. Vestan við hana gæti einnig hafa legið gamall skurður eða lagnaleið, a.m.k. línuleg dæld í gegnum túnið. Ekkert hús er á þessum stað þegar loftmynd er tekin árið 1958 og ekki er vitað hvaða i kann að hafa staðið þar áður eða hversu gamalt ummerkin kunna að vera. Þústin er 40-50 m norðan við báðar útgáfur af veglínunum um Brekknaheiði sem teknar voru út haustið 2019.

NP-112:077 þúst óþekkt

A 665779 N 637670

Áberandi þúst er rúmum 210 m ASA við íbúðarhúsið Ásgarð (b. 1942), rétt sunnan við þéttbýlið á Þórshöfn og um 80 m sunnan við Norðausturveg (85) yfir Brekknaheiði.. Afar líklegt er að í henni leynist mannvistarleifar.

Þústin er í sunnarlega í túni sem komið er í órækt.

Þústin er 25 x 15 m að stærð, rúmlega 2,5 m há og snýr austur-vestur. Hún er með aflíðandi og algrónar hlíðar, er ójöfn að ofan og kúpt. Þústin er mjög afgerandi í túninu. Á þessum stað hefur líklega verið náttúrulegur hóll sem síðan hefur verið byggt á. Túnið hefur verið sléttað og engar vísbendingar um mannvist sjást lengur á yfirborði. Líklega leynist þó talsverðar mannvistarleifar undir sverði.

Púst 077, horft til suðvesturs

Hættumat: stórhætta, vegna vegagerðar

NP-112:078 tóft heystæði

A 665838 N 637714

Sigin tóft er um 250 m austan við íbúðarhúsið Ásgarð (b. 1942) og um 30 m sunnan við Norðausturveg (85) yfir Brekknaheiði. Tóftin er í hvammi rétt austan við tún sem komið er órákt

Heystæði 078, horft til suðvesturs

Tóftin er á grasríku svæði sem komið er í órákt.

Tóftin er einföld, 6,5 x 4 m að stærð og snýr NNA-SSV. Veggir eru torfhlaðnir og útflattir, 0,1-

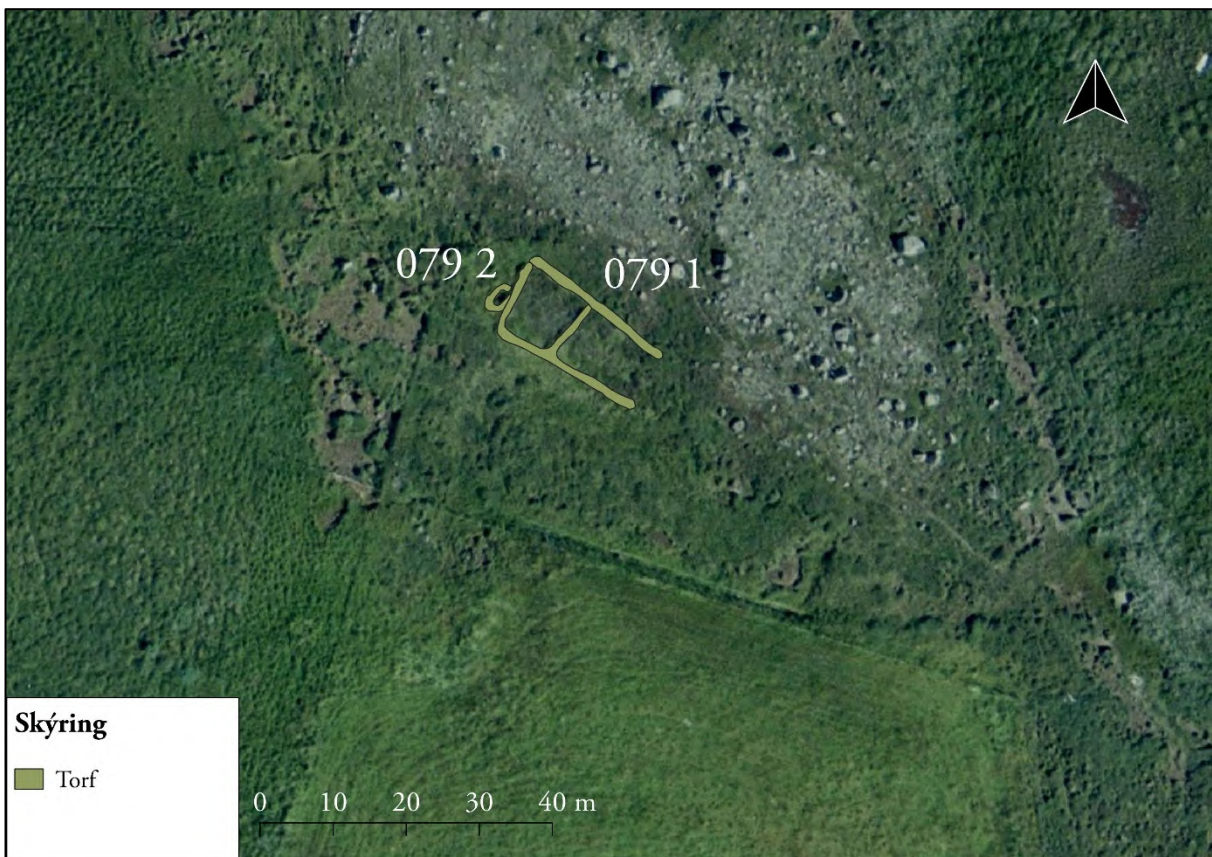
0,2 m á hæð. Þeir eru stæðilegastir á norðurhlið en veggir á öðrum hliðum eru mjög ógreinilegir. Veggir eru 0,2-0,4 m á breidd. Ekki er unnt að greina neitt op á tóftinni. Lögum og staðsetning tóftarinnar bendir helst til þess að hún hafi verið notuð sem heystæði.

Hættumat: stórhætta, vegna vegagerðar

NP-112:079 gerði kálgarður

A 665953 N 637871

Ungar minjar, tvískiptur kálgarður og lítil torfhláðin tóft, eru rúnum 190 m ANA við spennistöð RARIK og um 130 m norðan við Norðausturveg (85) yfir Brekknaheiði. Garðurinn og tóftin eru sennilega á mörkum þess að teljast til fornleifa samkvæmt lögum en eru tekin með í þessa fornleifaskrá sem heimild um matjurtarækt íbúa þéttbýlisins á Þórshöfn á fyrri hluta 20. aldar.

Yfirlitsmynd af kálgarði 079. ©Loftmyndir ehf

Garðurinn og tóftin eru sunnarlega í mosagrónum klettahrygg sem er umhverfis deiglendi ef frá er talið til suðurs, þar er ræktað tún.

Kálgarðurinn og tóftin eru innan svæðis sem er 30 x 20 m að stærð og snýr austur-vestur. Til aðgreiningar er minjum gefin sér númer hér neðar og hefst lýsingin austast, á kálgarði 1.

Kálgarður 1: Kálgarðurinn er tvískiptur. Hann er 22 x 10 m að stærð og snýr NNA-SSV. Veggir eru torfhláðir, 0,5 m á breidd og 0,2-0,5 m á hæð, veglegastir á vesturhlið. Ekkert op er á garðinum. Í austurhluta kálgarðsins er hól sem er 9 x 8 m að innanmáli og snýr eins og kálgarðurinn. Óljóst má greina 4 beð í norðurhluta hólsins en botn þess er annars mjög þýfður, einkum austanvert. Annað hól er í vesturhluta. Það er 10,5 x 9 m að innanmáli og snýr eins og

kálgarðurinn. Óljós útflattur veggur er á vesturhliðar hólfsins en hlaðnir veggir eru greinilegir á öðrum hliðum þess.

Tóft 2: Rétt vestan við kálgarð 1 er lítil torfhlaðin tóft sem líklega hefur verið hlaðin til þess að geyma uppskeru úr kálgarðinum. Hún er 4 x 3 m að stærð og snýr VNV-ASA. Veggir eru stæðilegastir á vesturhlið þar sem þeir eru 0,4 m á hæð en á öðrum hliðum 0,2-0.3 m á hæð. Ekkert op er á tóftinni en lítið rof er í norðausturhlið hennar.

Hættumat: stórhætta, vegna vegagerðar

NP-113 Sauðanes

Sögulegar heimildir

1686: Jarðardýrleiki óþekktur, beneficium, samkvæmt The Old Icelandic Land Registers, 305.

1696: 20 hdr., beneficium, samkvæmt The Old Icelandic Land Registers, 305.

1712: Jarðardýrleiki óviss, beneficium, samkvæmt Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns XII, 373.

1847: 12 hdr., beneficium, samkvæmt Jarðatali Johnsen, 346.

Í Landnámu segir: „Ketill Þistill nam Þistilfjorð milli Hundsness ok Sauðaness. Hans son var Sigmundur, faðir Laugabrekku Einars.“ ÍF I, 286.

Í Reykdæla sögu Víga-Skútu segir: „Svá er sagt, at Skúta það Þórlaugar ok fékk hennar. Þá var Álfrildur onduð, er Skútu hafði fylgt áðr ok Kolli hafði átta [bændur?], á Sauðanesi.“ ÍF X, 228.

1220. Í Guðmundar sögu segir: „Reið Sigvatr þá í burt, en Arnórr nótt síðarr. En Guðmndr biskup fór [frá Þverá norðr yfir Reykjaheiði [ok alt á Sauðanesi, ok gjörði þar vígslur á sæludögum.“ Bsk. I, 514, sjá einnig Sturl. I, 277.

1318: Jarðarinnar er getið í Auðunarmáldaga fyrir Hólabiskupsdæmi (DI II, 425), í bréfi Péturs Nikulássonar, hólabiskups 1394 (DI III, 507) og í reikningi prestsetra í Hólabiskupsdæmi 1569 (DI XV, 346).

1339: „Afhending Sauðaneskirkju á Langanesi [[gjafabréf].“ DI II, 726.

1229, 20. desember: „Jón Vilhjálmsson biskup á Hólum veitir sínum kærlega vin Lopti bónda Guttormssyni staðinn á Sauðanesi um þrjú ár.“ DI IV, 397.

Hjáleigur 1712: Nes (NP-113:034).

Eyðibýli á jörðu: Staðasel (NP-113:015), Kot (NP-113:025), og Sauðaneskot (NP-113:027).

Kirkja er á jörðinni og er hennar fyrst getið máldaga 1270, DI II, 69. Enn fremur er heimagrafreitur á jörðinni.

Jarðaitak: „Fjaran frá Sauðaneslóni og að Söðulsteini heitir Hólsreki, vegna þess, að Hóll hafði reka þarna leigðan og sló dagsláttu í túninu fyrr, sem nefnd var Hólsteigur,“ segir í örnefnaskrá (Ö-Sauðanes, 8).

Jarðaitök 1712: „Rekaítök staðarins eru þessi. Hann á þriðjúng hvalreka fyrir Hallgilstöðum (það kallar máldaginn Hallgeirstaði [NP-109]), milli tóftar út frá sands enda og Hafralónsáróss. Þriðjúng hvalreka fyrir Heiðar landi, frá Deildarskerjum til Graftjarnar. Hálfan reka hvals og við á Dritvík, til Hvalbeinsþúfu frá Dritvíkurá, fyrir Lækningsstaða landi [NP-125], og heldur staðurinn þeim átölulaust.

Skipsuppsátur og skálagjörð í Dritvík fyrir sama jarðar landi á staðurinn. Fuglbjörg á staðurinn milli Lönguhlíðargjár og Stórasigs. Þetta bjarg liggur fyrir Skoruvíkur landi [NP-127]. Eggver af svartfugli og skeglu er gagnvænt í þessu bjargi, en það verður nú ekki brúkað, því enginn fæst sigamaðurinn. Eggvershólma á staðurinn í Hólmavatni í Hlíðar landi [NP-122], að nokkru gagni að dúni og eggjum, það hefur nú öldungis brugðist þetta ár. Selför á staðurinn í Álands land undir Balafelli [NP-100], sem ekki hefur brúkast í manna minni. Silúngsveiði á staðurinn í einum læk í sama takmarki, sem Fiskilækur kallast, hefur ei brúkast nema í sumar, og fjkst þar í silúngur. Geldfjárrekstur á Fossdal hefur lengi brúkast átölulaust. Kirkjan á og lambseidi á 9 bæjum í þessari sókn (það eru lögbýlin í þingsókninni), og nýtur hann þess.“ JÁM XII 374.

Selstöður: Sauðanes á selstöður við Stífluá, Ásseli, Sellæk undir Hlíðhólfsfjalli og á Hafursstöðum undir Balafelli í Þistilfirði samkvæmt Sýslu- og sóknalýsingu Þingeyjarsýsla, 292. Enn fremur segir

Það að þessi sel liggja ónotuð.

Jarðaitök 1270: Jarðarinnar er getið í rekaskrá Skálholtsstaðar, þar segir: „J millum tottat vt fra Sanns enda og hafralons ar liggur einn siettungur til kirkiunnar a Saudanesi.“ DI II, 69; DI III, 2.

Landsbættir

1920: Saudanes: Tún 7,3 ha að stærð, þar af 5,5 ha slétt. Staðasel: 0,3 ha að stærð, þar af 0,2 slétt.

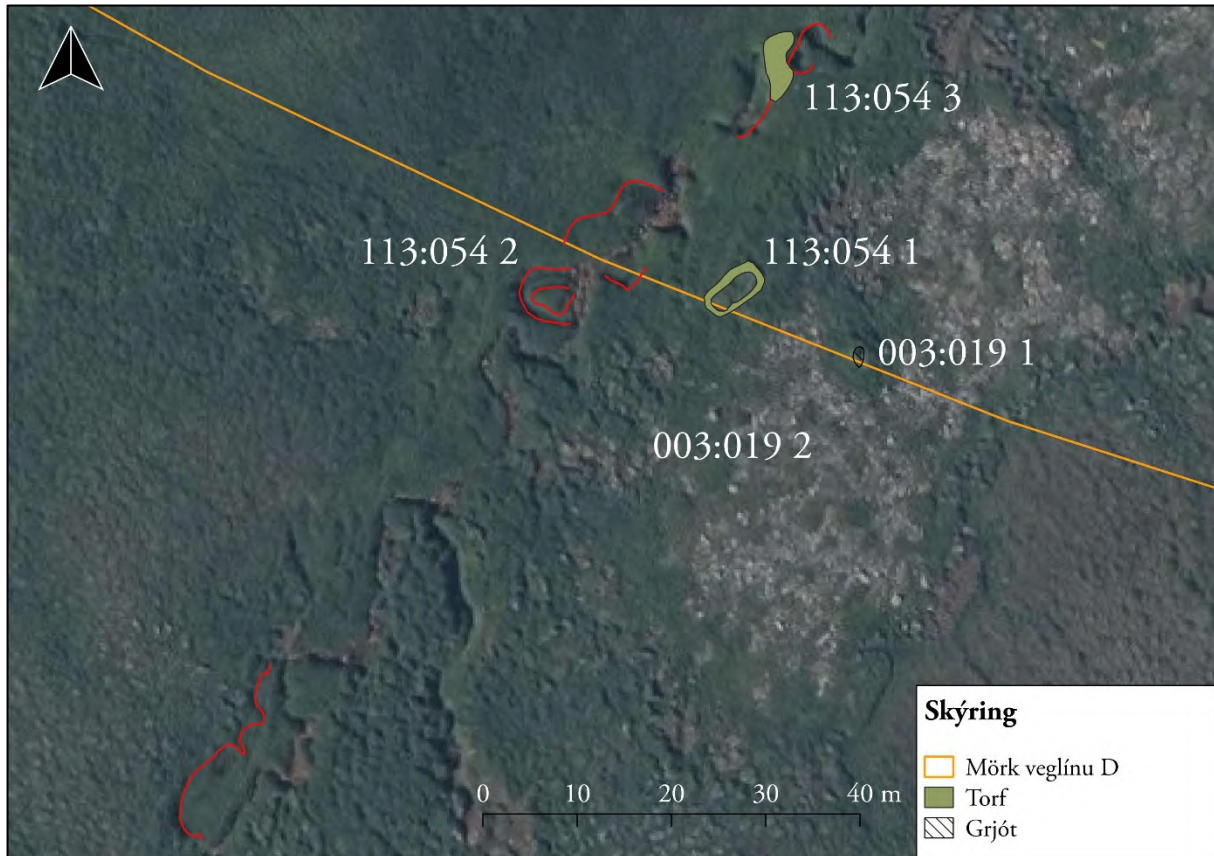
1712: „Útigangur í lakara lagi, og þarf roska fje heystyrk að atla, og lömbum mestan part fóður. Hestaganga í betra lagi, bregst sjaldan. Torfrista og stunga lök. Rifhrís mjög lítið til heystyrks. Silungsveiði í staðarvatninu, sjónum og sjáfarlónum út frá, hefur áður gagnvæn verið, en smám saman farið til rýrðar og nú valla teljandi til hlunninda. Eggver af æðifugli hefur verið í tveimur hólum sem liggja í lónum út frá staðnum. Það er nú gjörsamlega eyðilagt af örnum í öðrum hólmanum, en í hinum kann enn að fast hjer um.“

NP-113:054 náma mógrafir

A 670648

N 636311

Austarlega á Brekknaheiði eru ummerki um mótekju og við þau er aflöng tóft sem ætla má að hafi verið móstæði. Minjarnar eru í og við læk sem rennur meðfram norðvestanverðu holti sem er á mörkum Norður-Múlasýslu og Norður-Þingeyjarsýslu. Á því er landamerkjavarða NM-003:019. Minjarnar eru 10 m norðvestan við vörðuna og um 70 m norðaustan við Norðausturveg (85).

Yfirlitsmynd af mógröfum NP-113:054 og landamerki NM-003:019. ©Loftmyndir ehf

Minjarnar eru í jaðri lágs holts sem er grýtt en mosagróið. Í kringum holtið er deiglendur, þýfður mói og fjær er mýrlent og grösugt.

Alls ná minjar á þessum stað yfir svæði sem er 110x20 m að stærð og snýr norðaustur-suðvestur. Fá stakar minjar innan þess hlaupandi númer til aðgreiningar í lýsingu.

Ummerki um móskurð 02 má sjá á nokkrum stöðum í lækjarfarvegi á svæði sem er um 110x8 m að stærð. Þar sést hvar stungið hefur verið úr bökkum lækjarins. Mógrafirnar eru ekki samfelldar, fremur þurrar og grónar en þó er deiglent innan þeirra flestra. Upp á brúnir mógrafanna er hæst 0,6-0,8 m.

Einföld, torfhlaðin mótóft 01 er fast suðaustan við lækjargilið, í holtsjaðri. Hún er 7x3,5 m að stærð og snýr norðaustur-suðvestur. Ekki er op á tóftinni og eru veggir hennar mjóir og lágir, aðeins 0,2-0,4 m á hæð og innan við 1 m á breidd þar sem þeir eru breiðastir. Grjót sést í veggjum og einnig má finna fyrir grjót í botni tóftarinnar. Rof er í norðurhorni hennar. Í miðri tóft eru lágur þúfur og ekki útilokað að þar hafi verið veggur sem skipti tóftinni í tvo hluta.

Á mógrafasvæðinu er torfhleðsla 03 sem myndar brú yfir lækinn. Má ætla að sú hleðsla hafi verið í tengslum við mótekjuna. Hleðslan er norðaustarlega á mógrafasvæðinu, 17 m norðan við mótóft

01. Hleðslan er 7x2,5-3 m að stærð og snýr norður-suður. Hún er ekki regluleg í lögun. Að vestanverðu er hleðsluhæðin 0,6-0,7 m en lægri að austanverðu.

Hættumat: stórhætta, vegna vegagerðar

NP-113:056 náma mógrafir

A 670455 N 636229

Austarlega á Brekknaheiði eru ummerki um mótekju og mannvirki í tengslum við hana í lækjarfarvegi, um 50 m norðvestan við mógrafir 054 og er fast norðan við Norðausturveg (85).

Lækjarfarvegurinn er nokkuð djúpur og bakkar hans eru þurrir og þýfðir. Beggja vegna við lækinn er grösug og deiglend mýri sem hallar til norðausturs.

Yfirlitsmynd af mógröfum 056. ©Loftmyndir ehf

Minjarnar eru á svæði sem er 220x40 m að stærð og snýr norðaustur-suðvestur og er það eftir stefnu lækjarins. Innan þess eru, auk ummerkja um mótekju, þúst, hleðsla og ein stök mógröf á lækjarbakkanum. Allar minjarnar fá hlaupandi númer í lýsingu hér á eftir sem hefst á ummerkjum um mótekju í lækjarfarveginum (02).

Þau eru ekki mjög afgerandi en sjást víða í bökkum lækjarfarvegarins á öllu minjasvæðinu. Þessi ummerki verða greinilegri eftir því sem neðar dregur (lengra til norðausturs) og farvegurinn dýpkar. Um 1 m er upp á bakka úr farveginum þar sem búið er að stinga úr honum og hann er dýpstur. Í farveginum er einstaka hola eða gryfja þar sem vatn stendur en annars eru grafirnar þurrar enda hallar frá þeim að læknum í miðjum farveginum.

Suðvestarlega á svæðinu, um 30 m norðan við Norðausturveg (85), er óljós, þýfð þúst á litlum tanga sem gengur til suðausturs í farveginum. Hún er um 5x4 m að stærð og snýr nálæga austur-vestur. Ekki

er útlokað að um náttúrumyndun sé að ræða og að móskurður meðfram tanganum að sunnan- og austanverðu hafi gert mörk hans skýrari og beinni. Meint þúst er afmörkuð af grunnri vatnsrás að norðanverðu en vesturmörk eru ójós. Hæð hennar er 0,3 m.

Ein stök mógröf eða niðurgroftur 03 er uppi á suðausturbakka lækjarins. Vatn stendur að litlu leyti í henni. Gröfin er 2x2 m að innanmáli og er 0,2-0,3 m á dýpt. Þýft er í kringum hana og á milli hennar og lækjarbakkans. Grunn lægð er í þýfi fast austan við gröfina sem kann að vera hluti af mógröfinni eða annars konar mannvirki. Lægðin er í þýfi og er 2x1 m að innanmáli, snýr austur-vestur. Mögulega er mannvirki út frá þessari gröf.

Hleðsla 04 er 5 m norðan við mógröf 03 og myndar eins og brú yfir lækinn eins og í mógröfum 054_02. Þessi hleðsla virðist vera 3,5x3 m að stærð og snýr norður-suður. Þó eru skilin á milli hleðslunnar og lækjarbakkans ekki skýr. Frá hleðslu og niður í lækjarfarveg eru 1-1,5 m en ekki er hægt að greina hleðsluhæðina. Hún er varla meira en 0,2-0,3 m.

Hættumat: stórhætta, vegna vegagerðar

NP-113:057 tóft heystæði

A 670573

N 636950

Sigin og einföld tóft er rétt norðan við Hraunkotsurðir á Brekknaheiði, um 770 m norðan við Norðausturveg (85) og um 6,5 km sunnan við núverandi bæjarstæði Sauðaness.

Yfirlitsmynd af heystæði 057. ©Loftmyndir ehf

Tóftin er vestarlega á nær algrónum hól, á mörkum þurrlendis og grösugarar mýrar.

Tóftin er einföld, 4 x 3,5 m að stærð og snýr ANA-VSV. Veggir eru torfhlaðnir, 0,1-0,3 m á hæð og eru þeir veglegastir á suðurhlið. Veggir eru greinilegir á öllum hliðum nema á norðurhlið, þar er veggurinn útflattur. Ekki er op á tóftinni. Út frá staðsetningu og gerð tóftarinnar má ætla að hún sé af heystæði.

Heystæði 057, horft til norðurs

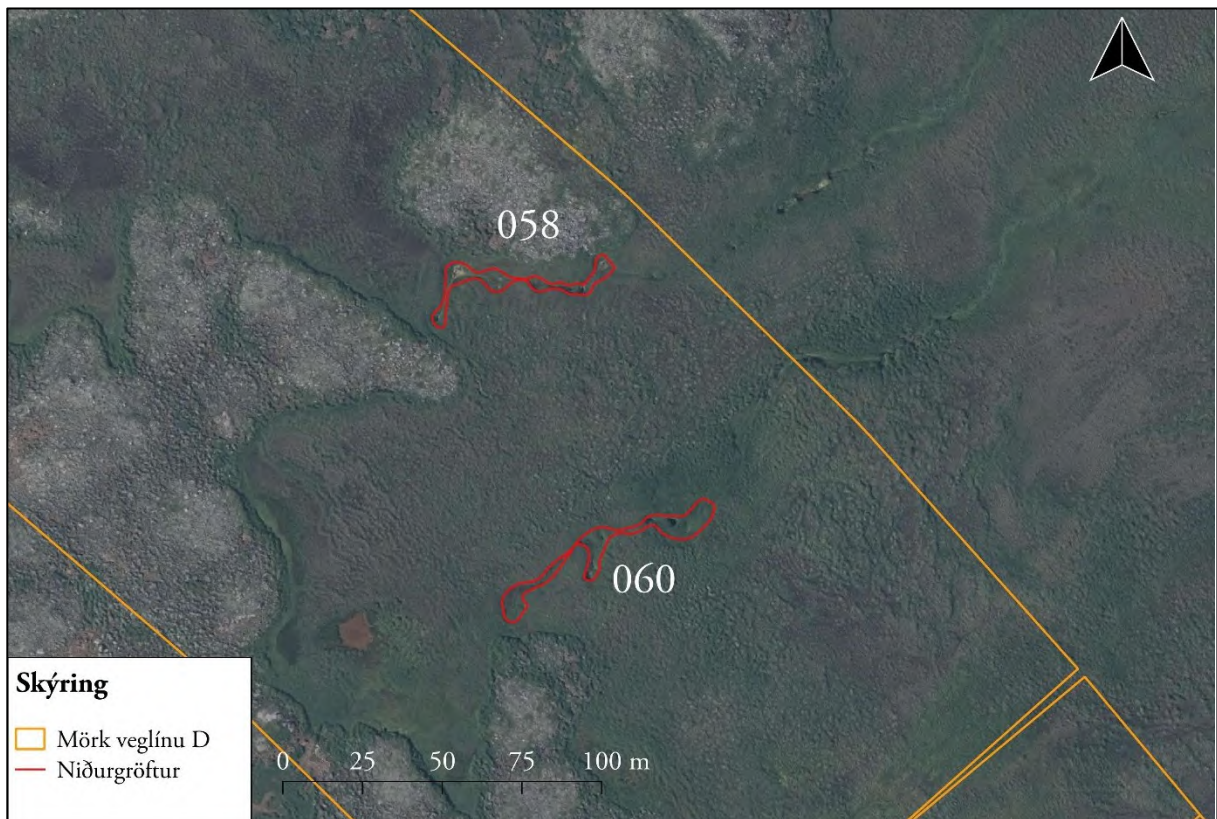
Hættumat: stórhætta, vegna vegagerðar

NP-113:058 náma mógrafir

A 670178

N 636675

Nokkuð skýrar mógrafir eru á mörkum mýrlendis og holta 360 m norðaustan við Norðausturveg (85) yfir Breknaheiði og 80 m norðan við mógrafir 060.

Yfirlitsmynd af mógröfum 058 og 060. ©Loftmyndir ehf

Mógrafirnar eru suðaustan við tvö lág grjótholt sem eru mosavaxin. Þær eru á fremur flatlendu svæði í aflíðandi halla til norðausturs í lítt þýfðri og grösugri mýri en þýfðara er suðaustan og norðvestan við þær.

Mógrafirnar eru á svæði sem er 60x20 m að stærð og snýr austur-vestur. Þær virðast grafnar í gömlum farvegi mýrarlænu og eru samansignar og grónar en vatn stendur í þeim á nokkrum stöðum. Þar virðast þær um 1 m á dýpt þar sem þær eru dýpstar en víðast eru þær þó 0,3-0,6 m djúpar.

Hættumat: stórhætta, vegna vegagerðar

NÞ-113:059 tóft heystæði

A 669509

N 636937

Grjóthlaðið heystæði er um 6,7 km sunnan við núverandi bæjarstæði Sauðaness og tæpum 340 m norðan við Norðausturveg (85) yfir Brekknaheiði.

Yfirlitsmynd af heystæði 059. ©Loftmyndir ehf

Heystæðið er ofarlega á Sauðaneshálsi. Til austurs er deiglendi en forarblaut mýri til suðurs. Í henni vex stór og klóffífa.

Tóftin er einföld, 3,5 x 3 m að stærð og snýr austur-vestur. Hún er grjóthlaðin og sjást 2-3 umför af flötu grágrýti í hleðslum sem eru 0,4 m á hæð. Veggir eru 0,3-0,5 m á breidd. Botn tóftarinnar er þýfður og á kafi í grasi. Ekkert op er greinanlegt á tóftinni. Lögum tóftarinnar og staðsetning gefur til kynna að hún hafi verið notuð sem heystæði.

Heystæði 059, horft til norðausturs

Hættumat: stórhætta, vegna vegagerðar

NP-113:060 náma mógrafir

A 670183 N 636593

Óljósar og samansignar mógrafir eru í mýri norðvestan við grjótholt, um 290m norðaustan við Norðausturveg (85) yfir Brekknaheiði og 80 m sunnan við mógrafir 058.

Mógrafirnar eru í þýfðri og grösugri mýri í fremur flötu landi sem hallar lítillega til norðausturs.

Sjá má óljós ummerki um mótekju á svæði sem er 75x15 m að stærð og snýr norðaustur-suðvestur. Grafirnar eru grunnar efst (suðvestast) en dýpka eftir því sem neðar dregur (í norðausturenda). Vatn stendur í gröfum sumstaðar en víðast eru þær grónar og fremur þurrar. Innan svæðisins eru nokkuð skýr skil á milli þriggja minni mógrafa. Efst og suðvestast eru grafir 0,2-0,3 m á dýpt. Á miðsvæðinu eru þær allt að 1 m á dýpt og neðst og norðaustast eru þær 0,5-1 m á dýpt. Þar er ein gröf mjög djúp og stendur rúmlega 1 m djúpt vatn í henni.

Hættumat: stórhætta, vegna vegagerðar

NP-113:061 varða landamerki

A 668583 N 638282

Stór og stæðileg varða er á fremur stóru en lágu og flötu holti í Brekknaheiði litlu austan við Gunnlaugsá. Varðan er 960 m sunnan við Staðarsel 015 og 580 m vestan við heystæði 063. Landslagið í námunda við vörðuna einkennist af lágum grjótholtum og blautum og grösugum mýrum.

Varðan er nokkuð fornleg, gróin neðst og grjót allt skófum vaxið. Í grunni vörðunnar er jarðlægt grjót sem hlaðið hefur verið ofan á. Hrúnið hefur úr vörðunni til vesturs og því erfitt að áætla stærð grunnflatar hennar. Hún hefur að líkindum verið um 1 m á kant en nær nú yfir svæði sem er um 2 m í þvermál. Í henni er kantað grjót og nokkrar flatar grjóthellur. Varðan er um 1 m á hæð en þegar hún stóð hefur hún verið talsvert hærri. Þar sem varðan er nærri Gunnlaugsá sem skipti löndum milli Sauðaness og Syðra- Lóns er líklegt að hún hafi gegnt hlutverki landamerkjavörðu. Ekki er þó hægt að útiloka að hún hafi (líka?) verið samgöngubót og vísað veginn á leið 112:070 sem er á vesturbakka Gunnlaugsár en leiðin greinist vestan við vörðuna og stefnir gata af leiðinni í átt að vörðunni.

Varða 061, horft til norðvesturs

Hættumat: stórhætta, vegna vegagerðar

NP-113:062 varða óþekkt

A 669861 N 637630

Lítill hleðsla eða vörðubrot er á jarðlægum steini á Sauðaneshálsi í Brekknaheiði inn á milli mýrarflóa. Stórt bjarg er 3 m suðvestan við vörðuna sem er rúmum 1 km norðan við mógrafir 058 og 710 m suðaustan við þúst 064.

Varðan er austast á grýttum og lágum hálsinum og er fremur rýr gróður á honum. Mýrlent og grösugt er austan og vestan við hálsinn.

Varða 062, horft til norðurs

Jarðlægi steinninn sem hleðslan er á er 1x0,6 m að stærð og snýr SSV-NNA. Ofan á honum eru fjórir steinar og einn steinn ofan á þeim, allir skófum vaxnir. Í þessu vörðubroti sjást því tvö umför í hleðslu sem er 0,4 m í þvermál og 0,6 m á hæð. Hlutverk þessarar meintu vörðu er ekki ljóst. Hún hefur ekki sést vel úr fjarska því hún stendur lágt á fremur jafnlandu svæði. Ekki er að sjá að hún hafi verið mikið stærri því lítið sem ekkert laust grjót er hér í kring sem gæti hafa hrunið úr henni.

Hættumat: stórhætta, vegna vegagerðar

NP-113:063 tóft heystæði

A 669154 N 638193

Einföld heystæðistöft er í vesturjaðri Sauðanesháls, austan við grösuga mýri. Tóftin er 230 m vestan við þúst 064 og 1,2 km suðaustan við Staðarsel 015.

Yfirlitsmynd af heystæði 063. ©Loftmyndir ehf

Sauðanesháls er víða ógróinn og grýttur. Gróinn hvammur gengur til austurs inn í jaðar hálsins sunnan við tóftina en talsvert jarðvegsrof er að öðru leyti í kringum hana. Lækur sem rennur niður af hálsinum til vesturs, ofan í hvamminn, grefur sig niður og ber með sér grjót og mold. Allhá og

Heystæði 063, horft til vesturs

brött brún er frá mýri upp á hálsinn.

Tóftin er 7x4 m að stærð og snýr austur-vestur. Ekkert op er á tóftinni. Veggir hennar eru 0,3-0,4 m á hæð. Þeir eru grónir og signir og hvergi sést í grjóti í þeim.

Hættumat: stórhætta, vegna vegagerðar

NP-113:064 þúst óþekkt

A 669371 N 638150

Ferköntuð allhá þúst er sunnarlega á Staðarhálsi, um 220 m austan við tóft 063 og 1,4 km suðaustan við Staðarsel 015.

Þúst 064, horft til vesturs

Hálsinn er fremur lágur og jafnlendur. Á honum eru gróin þýfð svæði en inn á milli er jarðvegsrof. Í kringum þústina er þýfður mói þar sem gróður einkennist af mosa og lyngi en inn á milli þúfna er víða jarðvegsrof.

Þústin er nokkuð ferhyrnd og er 3,5x3 m að stærð, snýr austur-vestur. Lítilsháttar rof er í kringum þústina sem kann að bjaga lögun hennar. Þústinn er

0,4-0,5 m á hæð og er að mestu vaxin krækiberjalyngi. Hún sker sig úr umhverfinu vegna gróðurs og þess að hún er hærri en þúfurnar í kring. Ekki er útlokað að um náttúrumyndun sé að ræða. Ef þústin er manngerð er ekki ljóst hvers konar mannvirki hefur verið á þessum stað. Hún er nokkuð langt frá slægjum og hentugum svæðum til mótekju og því hæpið að hún hafi gegnt hlutverki hey-
eða mótóftar.

Þúst 064, horft til suðurs

Hættumat: stórhætta, vegna vegagerðar

NP-651 Fornleifar á fleiri en einni jörð

NP-651:003 heimild um leið

A 670730 N 636813

Leið lá frá Sauðnesi NP-113 að Felli í Finnafirði og er henni lýst í Sýslu- og sóknalýsingum: "Frá Sauðnesi að Felli á Ströndum liggur vegur fyrir vestan Vatnadal, er kallast Sauðanessháls, nokkuð skárri en sá næstnefndi [líklega 005], en eins að austanverðu og viðlíka langur. [...] Allir þessi vegir [002, 005-008] mega heita óvarðir, illir yfirferðar og mjög illt að bæta þá, enda er litlu ómaki til þess varið." Á Uppdrætti Íslands frá 1933 er þessi leið sýnd þar sem hún liggur á milli Staðarsels NP-113:005 og Sóleyjarvalla NM-003. Samkvæmt uppdrættinum er leiðin rúmlega 9 km á milli þessara tveggja staða.

Leiðin var skráð í landi Sauðaness NP-113 árið 2019 í tengslum við fornleifakönnun vegna fyrirhugaðra vegaf framkvæmda á Norðausturvegi (85). Gengið var um svæðið innan áhrifasvæðis vegaf framkvæmdanna en það er forblautt og votlendisgróður þar ríkjandi. Engin ummerki um leiðina fundust á vettvangi né við yfirferð loftmynda og sennilega hafa ummerki um hana sokkið með tíð og tíma í mýrina eftir að hætt var að fara leiðina.

Þar sem leiðin lá í landi Sauðaness þræddi hún gegnum mosagróna ása og forblautar mýrar.

Engin ummerki um leiðina sáust þar sem hennar var leitað á vettvangi

Hættumat: stórhætta, vegna vegagerðar

Heimildir: SSP, 296; Uppdráttur Íslands 1:1000.000 1933, blað 91 Þistilfjörður

NP-651:007 *Hálsavegur* heimild um leið

1840: "Geta vil eg þess að vegur er lagður, sem frambæjarmenn fara stundum til kirkju að Sauðnesi [NP-113] frá Ytribrekkum [NP-111], fyrir ofan Syðralón [NP-112] um Lónshálsa og er kallaður Hálsavegur. Er hann nokkuð styttri en sá farinn er kring með sjó. Er hann farandi í þurrkum, en ófær í rigningum. Allir þessi vegir [002-003, 005, 006, 008] mega heita óvarðir, illir yfirferðar og mjög illt að bæta þá, enda er litlu ómaki til þess varið," segir í Sýslu- og sóknalýsingum Þingeyjarsýslu.

Skrásetjari gekk um það svæði þar sem leiðin er merkt samkvæmt uppdrættinum. Engin ummerki um leið fundust innan svæðisins, hvorki á vettvangi né loftmynd. Á þessum slóðum er mýrlendi og líklega hafa ummerki um leiðina máðst út með tíð og tíma í slíkum jarðvegi.

Hættumat: stórhætta, vegna vegagerðar

Heimildir: SSP, 296

NP-651:009 heimild um leið

A 672515 N 635080

Á uppdrætti Íslands frá 1933 er sýnd óviss leið frá Hóli til suðurs á veg yfir Brekknaheiði sem liggur að Gunnólfsvík NM-001. Á uppdrættinum er leiðin um 8,5 km á milli þessara tveggja staða. Leiðin var skráð í landi Sóleyjarvalla NM-003, sunnarlega í Vatnadal, vegna fyrirhugaðra vegaf framkvæmda árið 2019.

Skrásetjari gekk um það svæði þar sem leiðin er merkt samkvæmt uppdrættinum. Engin ummerki um leið fundust innan svæðisins, hvorki á vettvangi né loftmynd. Á þessu svæði er forarblaut mýri og sennilega máðst út með tíð og tíma í slíkum jarðvegi. Hún var þó merkt sem óviss leið á uppdrættinum og mögulega hafa aldrei mikil ummerki verið eftir leiðina.

Þar sem leiðin lá í landi Sóleyjarvalla skiptast á grösugar mýrar og mosagrónir ásar.

Engin ummerki um leið sáust á því svæði sem kannað var.

Hættumat: stórhætta, vegna vegagerðar

Heimildir: Uppdráttur Íslands 1:1000.000 1933, blað 91 Þistilfjörður

5 Stutt samantekt um sögu úttektarsvæðis

Svæðið sem tekið var út haustið 2019 nær yfir Brekknaheiði og er í útjaðri Syðra-Lóns og Sauðaness í Norður-Píngeyjarsýslu og Sóleyjarvalla í Norður-Múlasýslu. Af þessum þremur jörðum er Sauðanes landmest og með hæstan dýrleika og er hún landnámsjörð, kirkjustaður og *beneficium* en hinar tvær byggjast líklega seinna og eru rýrari að landgæðum, sér í lagi Sóleyjarvellir sem lengst af var hjáleiga frá annað hvort Felli eða Gunnólfsvík í Norður-Múlasýslu. Hér neðar verður stiklað á stóru í sögu þessara þriggja jarða.

Sauðaness er fyrst getið í Landnámu og samkvæmt henni nam Ketill Pistill land á „milli Hundsness ok Sauðaness.“² Í Landnámu er verið að vísa í landsvæðið Sauðaness og þar er ekki sagt hvar Ketill bjó. Af lestri fornrita að dæma hefur Sauðanes byggt snemma og landgæði þar hafi verið næg. Jarðarinnar er einstaka sinnum getið í fornbréfum og Sturlungu en þær heimildir hverfast að mestu um kirkjuna sem var á jörðinni og er fyrst getið um 1270.³ Samkvæmt máldögum átti kirkjan meðal annars hálf Sauðanes og reka á jörðinni, eggítak í Hólmavatni sem og býlið Eldjárnsstaði og reka þar.⁴ Hún átti miklar jarðeignir og undir hana lágu jarðirnar Lón, Eldjárnsstaðir, hálf Brimnes, ásamt hjáleigunum Nes, Litla-Sauðanes, Hóll, Ássel, Stíflusel, Grund og Hraunkot.⁵ Hún var líklega orðin *beneficium* á 14. öld.⁶ Núverandi Sauðaneskirkja var byggð 1889 og er friðuð vegna aldurs.⁷

Samkvæmt gömlu jarðamati telst Sauðanes vera meðaljörð og oftast er hún metin á 20 hdr., t.d. í jarðamati frá 1695.⁸ Jarðardýrleiki er hins vegar óviss 1712.⁹ Jarðamat Sauðaness lækkar talsvert þegar hlutar af jörðinni eru lagðir til með hjáleigum á 18. og 19. öld. Í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns frá 1712 er greint frá þremur hjáleigum, Nesi, Litla Sauðanesi

² ÍF I, bls. 286.

³ BG, 403; Í Sturlungu (Guðmundarsögu) segir þá frá atburðum sem gerðust 1220: „Reið Sigvatr þá í burt, en Arnórr nótt síðarr. En Guðmundr biskup fór [frá Þverá norðr yfir Reykjaheiði [ok alt á Sauðanesi, ok gjörði þar vígslur á sæludögum.“ Sturl. I, 277.

⁴ DI II, bls. 425.

⁵ Kirkjur Íslands XXII, bls. 176.

⁶ DI III, bls. 155–156.

⁷ Kirkjur Íslands XXII, bls. 186.

⁸ BL, bls. 305.

⁹ JÁM XII, bls. 373.

(Sauðaneskoti) og Ásseli.¹⁰ Þegar Jarðatal Johnsens er gert 1847 er hjáleigurnar Litla Sauðanes og Ássel orðnar að lögbýlum en Nes er ekki nefnt og hefur það býli sennilega verið komið í eyði þegar Jarðatalið var gert. Við hefur þó bæst hjáleigan Hraunkot. Í Jarðatali Johnsen er jörðin síðan aðeins metin á 12 hdr.¹¹ sem er talsvert undir meðallagi. Enn er búið á Sauðanesi og þar stundaður fjárbúskapur. Gamla prestssetrið á Sauðanesi er komið í vörslu Þjóðminjasafns Íslands og í því er rekið safn.

Syðra-Lón er ekki nefnt í heimildum fyrr en í rekaskrá Hólastaðar og Möðruvallaklausturs 1296, þótt líklega hafi jörðin byggst eitthvað fyrr.¹² Í fyrstu voru Syðra-Lón og Ytra-Lón ein jörð, en þeim hefur snemma verið skipt í tvær aðskildar jarðir. Syðra-Lón heitir Guðmundarlón í gömlum heimildum.¹³ Jarðarinnar er alloft getið í fornbréfum, einkum í máldögum Refstaðakirkju í Norður-Múlasýslu og Múlakirkju í Aðalreykjadal.¹⁴ Tilgáta er um að bænhús hafi verið á jörðinni þótt engar ritaðar heimildir eða örnefni geti þess beint en vitað var um fjögur bænhús á Langanesi og er staðsetning þriggja þeirra ókunn.¹⁵

Jarðamat Syðra-Lóns hefur verið nokkuð sveiflukennt í gegnum tíðina og telst hún aldrei vera meira en sámileg meðaljörð. Hæst er jörðin metin á 20 hdr. í jarðamati frá 1692 en lægst fer matið í 12 hdr. í Jarðatali Johnsen frá 1847.¹⁶ Þekktar eru þrjár hjáleigur sem tilheyrðu jörðinni. Hrossavellir eru tilgreindir í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns frá 1712, en hún sögð „fornt eyðiból.“ Guðlaugarhúsa og Fossvalla er getið sem eyðihjáleiga í Sýslu- og Sóknalýsingum frá 1840¹⁷ og líklega hefur byggð í hjáleigunum hafist eftir að Jarðabókin frá 1712 var gerð. Þar hefur verið búið í skamman tíma og þær lagst í eyði fyrir 1840.

Innan Syðra-Lóns byggðist upp verslunarstaðurinn Þórshöfn. Hafnarinnar þar er fyrst getið í leyfisbréfum erlendra kaupmanna frá 16. öld, en staðurinn verður ekki löggildur verslunarstaður fyrr en seint á 19. öld.¹⁸ Á fyrri hluta 20. aldar reis þar útgerðarþorp sem í dag er þéttbýlasta þorpið í Langanesbyggð. Syðra-Lón er enn í byggð en ekki er lengur búskapur á jörðinni.

¹⁰ JÁM XII, bls. 373.

¹¹ JJ, bls. 346.

¹² DI II, bls. 306, 310.

¹³ Langnesingasaga I, bls. 40.

¹⁴ Eg DI IV, bls. 218; DI IX, bls. 327.

¹⁵ PP III, bls. 317; Orri Vésteinsson Kirknaskrá, óbirt gögn.

¹⁶ JJ, bls. 346.

¹⁷ SSP, bls. 287

¹⁸ Langnesingasaga I, bls. 303–304.

Sóleyjarvellir er ung jörð og eru heimildir fáorðaðar um hana. Hún byggist ekki fyrr en á fyrri hluta 19. aldar og er þá talin hjáleiga annað hvort frá Felli eða Gunnólfsvík í Norður-Múlasýslu. Upphaflega hét jörðin Urðarsel og var sel frá Felli. Jörðin fór síðan í eyði 1959.¹⁹

Brekknaheiði er í útjaðri þessara þriggja ofangreindu jarða og eru gamlar leiðir um heiðina nánast einu minjarnar sem heimildir geta um á úttektarsvæðinu. Grösugar mýrar einkenna landslagið á Brekknaheiði og það kemur því ekki á óvart að flestar skráðar minjar haustið 2019 innan úttektarsvæðis vegna fyrirhugaðrar vegagerðar eru heystæði, leiðir og mógrafir ef frá er talið svæðið sem er næst Þórshöfn í landi Syðra-Lóns lands. Þéttbýliskjarninn í Þórshöfn tók að myndast á fyrstu áratugum 20. aldar og tengjast minjar þar einkum byggðinni í þorpinu á fyrri hluta síðustu aldar.

¹⁹ SJM V, bls. 20.

6 Fornleifar innan úttektarsvæðis

Samtals voru skráðar 56 fornminjar á þremur lögbýlum innan áhrifasvæða veglínanna tveggja sem tekin voru út vegna fyrirhugaðra breytinga á Norðausturvegi (85). Fjórar minjar voru rétt utan svæðis en 15 m friðhelgað svæði í kringum þær lendir innan eða rétt við úttektarsvæðið og er því fjallað um þær í þessari skýrslu. Meiri hluti þeirra minja sem skráðar voru reyndust vera heystæði, leiðir og mógrafir enda er Brekknaheiði sannkallað jaðarsvæði með tilliti til byggðar á svæðinu, landið rís nokkuð hátt og þar er einkum að finna grösugar mýrar og lága grjótása- eða holt. Í töflu 1 hafa skráðar minjar innan úttektarsvæðisins verið flokkaðar eftir hlutverki. Hafa ber þó í huga að undir hverju númeri getur verið fleiri en ein minjaining eins og sést í töflum 2–4.

Tafla 1. Minjaflokkar innan svæðis						
Heystæði	Óþekkt	Leið	Mógrafir	Landamerki	Býli	Kálgarður
NM-003:012	NP-112:068	NM-003:015	NP-112:066	NM-003:019	NP-112:065	NP-112:079
NM-003:013	NP-112:069	NP-112:070	NP-112:075	NP-112:067	NP-112:071	
NM-003:016	NP-112:073	NP-112:072	NP-113:054	NP-113:061		
NM-003:017	NP-112:074	NP-651:003	NP-113:056			
NM-003:018	NP-112:076	NP-651:007	NP-113:058			
NM-003:020	NP-112:077	NP-651:009	NP-113:060			
NM-003:021	NP-113:062					
NP-112:078	NP-113:064					
NP-113:057						
NP-113:063						
10	8	6	6	3	2	1

Innan úttektarsvæðisins voru að auki skráðar nokkrar minjar sem ekki hafa náð 100 ára aldri og teljast því ekki til fornminja samkvæmt skilgreiningu laganna. Þessar minjar eiga það sammerkt að vera í landi Syðra-Lóns og tengjast þær byggðinni á Þórshöfn frá fyrstu áratugum 20. aldar (sjá fornleifanúmer NP-112:065, 067, 073). Mikilvægt þótti að skrá þessar minjar þar sem fyrirséð er að þær munu lenda í stórhættu eða hverfa ef til framkvæmda kemur. Sömuleiðis eru minjar skráðar þó að óvissa sé um aldur þeirra eða yfirborðsummerki eru lítil. Þar sem framkvæmdir eru fyrirhugaðar fá minjarnar að njóta vafans og eru teknar á fornleifaskrá.

Umfjöllun um minjarnar er skipt upp í tvo hluta og er fjallað sérstaklega um hvora veglínu fyrir sig og áhrifasvæði hennar. Lýsing á minjum hefst í austri, í landi Sóleyjarvalla og til vesturs. Í töflum 2–4 er listi yfir þær fornleifar sem skráðar voru og er þeim skipt upp eftir því hvort þær lenda innan áhrifasvæðis veglínu C, veglínu D eða veglínu C og D. Til einföldunar er umfjöllun um minjar sem eru innan áhrifasvæðis beggja veglína að finna í kaflanum um veglínu C. Það kemur hins vegar skýrt fram í töflu 4 hvaða minjar eru innan áhrifasvæða beggja veglína. Í viðauka II fylgja kort af svæðunum.

Tafla 2. Veglína C

Samtala	Fjöldi eininga	Sérheiti	Tegund	Hlutverk	Fjarl. frá miðlínu (m)
NM-003:015	1		Gata	Leið	101
NM-003:016	1		Tóft	Heystæði	54
NM-003:021	1		Tóft	Heystæði	110
NP-112:067	2		Varða	Landamerki	28
NP-112:070	1		Gata	Leið	65
NP-112:072	1		Gata	Leið	55
NP-112:074	1		Varða	Óþekkt	55
NP-112:075	3		Náma	Mógrafir	88
NP-113:057	1		Tóft	Heystæði	59
NP-113:061	1		Varða	Landamerki	86
NP-113:062	1		Varða	Óþekkt	63
NP-113:063	1		Tóft	Heystæði	35
NP-113:064	1		Þúst	Óþekkt	8
NP-651:003	1		Heimild	Leið	Óþekkt
	17				

Tafla 3. Veglína D

Samtala	Fjöldi eininga	Sérheiti	Tegund	Hlutverk	Fjarl. frá miðlínu (m)
NM-003:019	2		Varða	Landamerki	100
NÞ-112:066	1		Náma	Mógrafir	0
NÞ-112:068	1		Þúst	Óþekkt	96
NÞ-112:069	1		Tóft		9
NÞ-113:054	3		Náma	Mógrafir	99
NÞ-113:056	4		Náma	Mógrafir	5
NÞ-113:058	1		Náma	Mógrafir	68
NÞ-113:059	1		Tóft	Heystæði	34
NÞ-113:060	1		Náma	Mógrafir	0
15					

Tafla 4. Veglína C og D

Samtala	Fjöldi eininga	Sérheiti	Tegund	Hlutverk	Fjarl. frá miðlínu (m)
NM-003:012	1		Tóft	Heystæði	59
NM-003:013	1		Tóft	Heystæði	104
NM-003:017	1		Þúst	Heystæði	84
NM-003:018	1		Tóft	Heystæði	114
NM-003:020	1		Tóft	Heystæði	37
NÞ-112:065	8	Vegamót	Hús	Býli	10
NÞ-112:071	2		Heimild	Býli	85
NÞ-112:073	2		Mannvirki		0
NÞ-112:076	1		Þúst	Óþekkt	50
NÞ-112:077	1		Þúst	Óþekkt	11
NÞ-112:078	1		Tóft	Heystæði	18
NÞ-112:079	2		Gerði	Kálgarður	46
NÞ-651:007	1	Hálsagötur	Heimild	Leið	Óþekkt
NÞ-651:009	1		Heimild	Leið	Óþekkt
24					

Veglína C

Veglína C er um 10 km á lengd. Hún fylgir Norðausturvegi (85) nokkuð á vestasta og austasta hluta en miðhluti hennar liggur að mestu leyti norðan við núverandi veg. Innan áhrifasvæðis veglínuna C fannst 41 fornleif en af þeim voru 24 fornleifar sem einnig eru innan áhrifasvæðis veglínuna D en 17 minjar koma aðeins við sögu út úttekt á veglínuna c (sjá töflu 2 og 4).

Í landi Sóleyjarvalla í Norður-Múlasýslu fundust einkum heystæði, alls sex talsins. Heystæðin eru gjarnan á mörkum grösugrar mýrar og þurrlendis. Tóftir heystæða (NM-003:013, 016, 018) eru tvöfaldar en aðrar (NM-003:012, 020, 021) eru einfaldar. Heystæðistöft 021 er skammt utan við áhrifasvæði veglínunnar en 15 m friðhelgað svæði hennar lendir innan þess og því er hún tekin með í þessa skýrslu. Einnig var skráð gróin þúst (NM-003:017) á austurbakka Geysisrófu. Líklega er hún leifar heystæðis en þó er ekki loku fyrir það skotið að hún sé náttúrumyndun.

Í landi Sóleyjarvalla voru skráðar tvær leiðir. Rétt vestan við Stampa fannst ógreinileg gata (NM-003:015). Engar heimildir geta um leið á þessum slóðum og er óljóst hvert gatan lá. Hún er of breið til þess að vera kindarstígur þótt ekki sé það útilokað. Á Uppdrátt Íslands er merkt leið (NP-651:009) sem liggur milli Hóls (NP-116) í Norður-Þingeyjarsýslu og Gunnólfsvíkur (NM-001) í Norður-Múlasýslu. Leiðin liggur sunnarlega í Vatnadal og yfir áhrifasvæði veglínunnar. Engin ummerki um leiðina fundust á vettvangi en hún er merkt sem óviss gata á uppdrættinum og hafa líklega aldrei verið mikil ummerki sýnileg um leiðina.

Í Sauðaneslandi fundust tvær vörður. Annars vegar varða (NP-113:061) sem er rétt austan við Gunnlaugsá og hefur sennilegast gegnt hlutverki landamerkjavörðu. Í annan stað fannst skófum vaxið vörðubrot (NP-113:062), hlaðið úr 4 steinum ofan á jarðlægan stein, austarlega á grýttum og lágum hálsi. Hlutverk þessara meintu vörðu er ekki þekkt.

Enn fremur var leið (NP-651:003) skráð innan Sauðaneslands. Hún er merkt inn á Uppdrátt Íslands frá 1933 og lá frá Staðarseli (NP-113:005) og að Sóleyjarvöllum (NM-003). Leiðinni er einnig lýst í Sýslu- og sóknalýsingum Þingeyjarsýsla frá 1840. Þar sem leiðin var í landi Sauðaness lá hún um mýrlendi en engin ummerki um hana sást á vettvangi. Sennilega hafa götur á leiðinni horfið að miklu leyti eftir að hún fer úr notkun.

Tvær tóftir, mögulega heystæði, og ein þúst var skráð í landi Sauðaness. Torfhlaðin tóft (NP-113:057) er rétt norðan við Hraunkotsurðir. Hún er á mörkum þurrlendis og grösugrar mýrar og má ætla að hún sé leifar af heystæði út frá lögun og staðsetningu. Enn fremur var tóft (NP-113:063) skráð á vesturjaðri Sauðanessháls. Hún er mikið sigen og var líklega einnig notuð sem heystæði.

Ferköntuð þúst (NP-113:064) er sunnarlega á Staðarhálsi. Ekki er útilokað að hún sé náttúrumyndun. Ekki er vitað um hlutverk þústarinnar og erfitt að segja til um það án frekari rannsóknar.

Flestar fornminjar innan áhrifasvæðis fyrirhugaðrar veglínu C voru skráðar í landi Syðra-Lóns, við þéttbýlið á Þórshöfn. Fyrst ber að nefna minjar (NP-112:071) við spennustöð RARIK sem sjást á loftmynd af Þórshöfn frá 1958. Engin ummerki um minjarnar sjást lengur á yfirborði en á myndinni sést greinileg stök tóft (NP-112:071_2) og gerði (NP-112:071_1). Minjarnar minna helst á lítið býli eða stekkatún, en erfitt er segja til um hlutverk þeirra án frekari rannsókna.

Ummerki um grónar götur (NP-112:072) fundust í landi Syðra-Lóns þar sem þær liggja yfir lítið holt í mýrlendi. Götunum var fylgt á 55 m löngum kafla og eru þær mest 0,3 m á breidd og 0,3 m á dýpt. Ekki er útilokað að þær tilheyri Hálsavegi (NP-651:007) sem lá þvert yfir úttektarsvæðin. Nákvæmlega þess vegar er hins vegar ekki þekkt og ekki fundust götur sem hægt var að tengja við leiðina með fullri vissu. Heimild um Hálsaveg (NP-651:007) er skráð. Hálsagötur lágu frá Ytri-Brekkum og til Sauðaneskirkju og er götunum lýst sem illum yfirferðar í Sýslu- og sóknalýsingum frá 1840.²⁰ Engin ummerki um Hálsagötur fundust innan úttektarsvæðis 2019. Enn fremur var leið (NP-112:070) skráð meðfram vesturbakka Gunnlaugsár.

Tóft af heystæði (NP-112:078) var skráð rétt sunnan við Norðausturveg (85), í grónum hvammi. Tóftin er mjög sigin og ógreinileg. Að auki voru tvær afgerandi þústir skráðar í landi Syðra-Lóns. Þúst (NP-112:077) er rétt sunnan við núverandi Norðausturveg (85). Hún mjög stór, 25 x 15 m að stærð (austur-vestur) og er um 2,5 m há. Þar hefur sennilegast verið náttúrulegur hóll sem síðan hefur verið byggt á, hóllinn sléttaður og engin ummerki eru greinileg lengur á yfirborði þótt mannvist sé sennilega einhver undir sverði. Sömu leiðis var þúst (NP-112:076) skráð. Hún er rétt suðaustan við íbúðarhúsið Ásgarð (b. 1942). Ekkert er vitað um hlutverk þústanna.

Meirihluti þeirra minja innan jarðarinnar Syðra-Lóns sem skráðar voru vestast á úttektarsvæðinu eru líklega ungar og voru notaðar af íbúum þéttbýlisins á Þórshöfn á fyrri hluta 20. aldar. Torfhlaðinn kálgarður (NP-112:079_1) og áföst tóft (NP-112:079_2) við garðinn eru ANA við spennistöð RARIK. Tóftin var sennilega geymsla fyrir það sem ræktað var í kálgarðinum. Minjarnar eru mikilvæg heimild um matjurtarækt íbúa á Þórshöfn á fyrstu áratugum 20. aldar. Á

²⁰ SSP, bls. 296.

svipuðum slóðum voru enn fremur skráðar mógrafir (NP-112: 075_1) og tvær torfhlaðnar mótóftir (NP-112:075_2–3). Mógrafirnar eru grasigrónar og samansignar. Grafirnar sjást á fyrrgreindri loftmynd frá 1958 og voru þá á stærra svæði. Einnig voru skráðar þrjár ungar vörður. Vörður (NP-112:067_1_2) eru sunnarlega á mosagrónu grjótholti. Þær eru rétt við merkin milli þéttbýlisins Þórshafnar og Sauðaness og hafa mögulega verið hlaðnar til þess að auðkenna landamerki Þórshafnarhrepps á fyrri hluta 20. aldar. Varða (NP-112:074) er rétt austan við suðurjaðar byggðarinnar á Þórshöfn og var hugsanlega hlaðin til dægrastyttingar. Einnig var skráð ung vatnsstöð (NP-112:073_1) og vatnsrör (NP-112:073_2) sem liggur til Þórshafnar. Þær eru merktar inn á uppdrátt Kortadeildar Bandaríkjahers (AMS) frá 1950. Minjarnar eru skráðar sem heimild um vatnsöflun Þórshafnabúa á 20. öld.

Að lokum var íbúðarhúsið Vegamót (NP-112:065_1) skráð og minjar sem því tengjast (NP-112:065_2–8). Húsið Vegamót var byggt 1937 og telst því ekki til friðaðra húsa eða fornminja. Minjarnar sem tengjast húsinu hafa ekki heldur náð nógu háum aldri til að geta talist til fornminja. Ljóst er hins vegar að þær munu víkja vegna vegaframkvæmda og var það ekki síst af þeim sökum sem mikilvægt þótti að skrá þessar minjar með eins nákvæmum hætti og kostur var á. Í sumum heimildum um Vegamót gætir ruglings varðandi nafn hússins. Svo virðist sem bærjarheiti Jaðars, sem var sunnan við Fossá, hafi gjarnan verið notað á húsið Vegamót, t.a.m. í bók um eyðibýli á svæðinu sem út kom 2012.²¹ Hús Vegamóta er einfalt timburhús og er að hruni komið. Á síðastliðnum árum hefur það verið notað sem geymsla.

Veglína D

Veglína D er rúmlega 8 km á lengd. Veglínan fylgir Norðausturvegi (85) á löngum köflum en sveigir frá honum á nokkrum stöðum. Innan áhrifasvæðis fyrirhugaðrar veglínu eru 39 fornleifar en þar af eru 24 fornleifa sem einnig eru innan áhrifasvæðis vegalínu C (sjá töflu 3 og 4) og þegar hefur verið fjallað um. Hér verður því fjallað um þær 15 minjar aðeins eru innan áhrifasvæðis veglínu D.

Varða (NM-003:019_1) og lítil grjóthleðsla (NM-003:019_2) voru skráðar á lágu holti í landi Sóleyjarvalla. Varðan er undir hundapúfu og nærri mörkum milli Norður-Múlasýslu og

²¹ *Eyðibýli á Íslandi* II, bls. 27.

Norður-Þingeyjarsýslu og hefur líklega verið hlaðin sem landamerki. Hleðslan er 15 m suðvestan við vörðuna, ekki er ljóst hvaða hlutverki hún hefur gegnt.

Í landi Sauðaness voru það einkum mógrafir sem fundust á vettvangi. Mógrafir (NP-113:054_1–3) og (NP-113:056_1–4) eru á bökkum lækja skammt vestan við merki milli Norður-Þingeyjarsýslu og Norður-Múlasýslu. Ummerki um mósukurð í mógröfum (NP-113: 054_2–3 og 056_2–3) sjást á bökkum og í farvegum lækjanna og eru grafirnar flestar þurrar og grónar. Við grafirnar eru síðan mannvirki (NP-113:054_1 og 056_1 og _4) sem líklega eru móstæði. Einnig voru skráðar mógrafir (NP-113:058, 060). Þær eru dýpri en fyrrgreindar mógrafir og sums staðar stendur vatn í þeim. Í landi Sauðness var einnig var skráð grjóthlaðið og einfalt heystæði (NP-113:059) ofarlega á Sauðaneshálsi.

Í landi Syðra-Lóns fundust mógrafir (NP-112:060) sem eru utan áhrifasvæðis vegaf framkvæmda en 15 m friðhelgað svæði í kringum minjarnar eru innan þess. Mógrafirnar eru vestan við Gunnlaugsá og eru í blautu sundi á milli tveggja mosagróinna holta. Á þeim stöðum þar sem ekki stendur vatn í þeim eru þær grónar. Einnig voru ógreinilega mógrafir (NP-112:066) skráðar.

Enn fremur var skráð ung tóft (NP-112:069) í landi Syðra-Lóns. Hún er lítil, einföld og torfhláðin og er rétt norðan við Norðausturveg (85). Hvorki er hlutverk hennar né aldur þekktur.

Að lokum var skráð nokkuð greinileg þúst (NP-112:068), í víðfeðmu mýrlendi rétt austan við læk. Þústin er nálæga hringlaga og ekki er loku fyrir það skotið að um stóra fuglaþúfu sé að ræða sem hlaðist hefur upp á stóra þúfu í mýrinni.

Lokaorð

Þær minjar sem skráðar voru innan áhrifasvæða fyrirhugaðra veglína eru allar skilgreindar í stórhættu. Hafa ber í huga að áhrifasvæðin eru talsvert breið og er því rými innan þeirra til að hnika legu vegarins til þess að forðast rask á minjum ef þörf krefur. Það er því líklegt að hægt verði að komast hjá því að raska stórum hluta þeirra minja sem skráðar voru. Þar sem ekki verður hjá því komist að raska minjum við framkvæmdir mun Minjastofnun Íslands skera úr um hvort minjarnar megi víkja og þá með hvaða skilyrðum. Einnig má benda á að þótt engin ummerki séu um minjar á yfirborði þá leynast fornleifar oft undir sverði og því er ekki loku fyrir það skotið að áður óþekktar minjar komi í ljós við vegaf framkvæmdir. Í slíkum tilfellum skal lögum samkvæmt stöðva framkvæmdir og tilkynna fundinn til Minjastofnunar Íslands.

Heimildaskrá

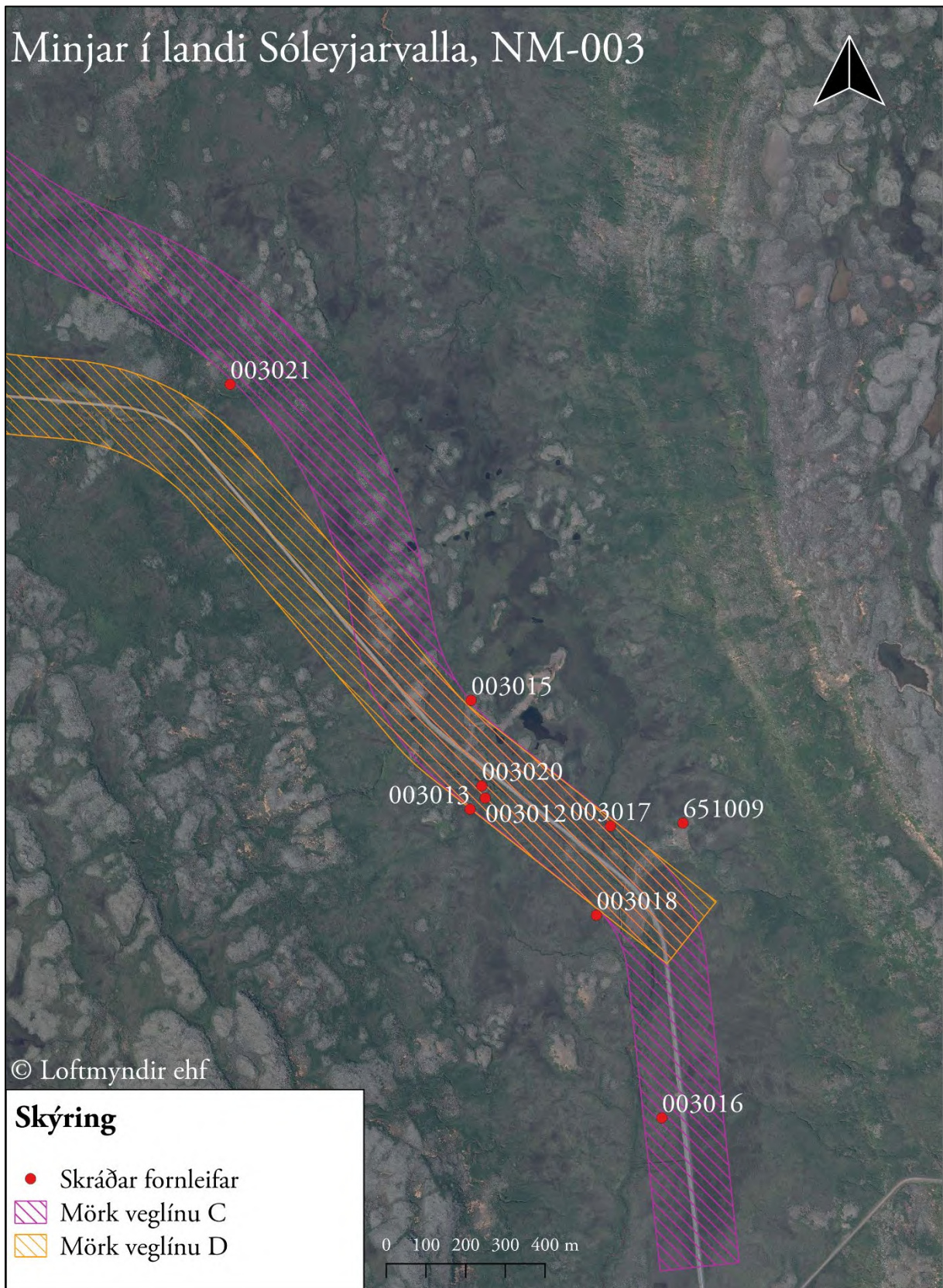
- BG:** Jón Þorkelsson og Páll Eggert Ólason. 1919–1942. *Bréfabók Guðbrands byskups Þorlákssonar*. Reykjavík, Hið íslenska bókmenntafélag.
- BL:** Björn Lárusson. 1967. *The Old Icelandic Land Registers*. Lundur, Gleerup.
- Bsk:** *Biskupa sögur gefnar út af hinu íslenska bókmenntafélagi*. I–II. bindi. 1858–1878. Kaupmannahöfn, Hið íslenska bókmenntafélag.
- DI:** *Diplomatarium Islandicum eða Íslenskt fornbréfasafn* I–XV. bindi. 1857–1972. Kaupmannahöfn/Reykjavík, Hið íslenska bókmenntafélag.
- Eyðibýli á Íslandi: Rannsókn á eyðibýlum og yfirgefnum húsum í Norður-Þingeyjarsýslu, Suður-Þingeyjarsýslu, og Eyjafjarðarsýslu sumarið 2012*. 2012. II. bindi. Unnið af Axel Kaaber, Bergþóru Góu Kvaran, Birki Ingibjartssyni, Hildi Guðmundsdóttur, Olgu Árnadóttur, Sólveigu Guðmundsdóttur Beck, Steinunni Eik Eigilsdóttur og Þuríði Elísu Harðardóttur. Reykjavík, Eyðibýli – áhugamannafélag.
- Guðrún Alda Gísladóttir. 2002. *Menningarminjar í Skeggjastaðahreppi: Svæðisskráning*. FS175-02061. Reykjavík, Fornleifastofnun Íslands.
- JÁM:** *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalín XI: Þingeyjarsýsla*. 1943. Kaupmannahöfn, [Án útgefanda].
- JJ:** Johnsen, J. 1847. *Jarðatal á Íslandi*. Kaupmannahöfn, [Án útgefanda].
- Kirkjur Íslands XXII:** *Friðaðar kirkjur í Þingeyjarprófastsdæmi II: Garðskirkja, Grenjastaðakirkja, Húsavíkurkirkja, Neskirkja, Sauðaneskirkja, Skinnastaðakirkja, Svalbarðskirkja, Þverárkirkja*. 2013. Margrét Hallgrímsdóttir, Nikulás Úlfar Mátsson, Agnes M. Sigurðardóttir og Þorsteinn Gunnarsson (ritnefnd). Reykjavík, Þjóðminjasafn Íslands, Húsafríðunarnefnd, Biskupsstofa, Menningarmiðstöð Þingeyinga, Minjasafnið á Akureyri, Eyjafjarðar- og Þingeyjarprófastsdæmi.
- Kortadeild Bandaríkjahers (AMS), Þórshöfn*.
- Langnesingasaga I–II:** Friðrik G. Olgeirsson. 2000. I–II. bindi. *Langnesingasaga*. Reykjavík, Þórshafnarhreppur.
- Loftmynd LMI:** LI239-LI2-9095. 1958. Loftmynd af Þórshöfn.
- Lög um menningarminjar 80/2012*.
- Orri Vésteinsson. á.á. *Kirknaskrá*. Óbirt gögn. Varðveitt á Fornleifastofnun Íslands ses.
- PP:** Sveinn Nielsson. 1869. *Presta tal og prófata á Íslandi*. 2. útgáfa. Kaupmannahöfn, Hið íslenska bókmenntafélag.
- SJM V:** *Sveitir og jarðir í Múlaþingi: Sveitahreppar í Múlasýslum frá Langanesi að Lónsheiði*. 1995. V. bindi. Ármann Halldórsson, Sigmar Magnússon, Þorsteinn Bergsson (ritnefnd). Egilsstaðir, Búnaðarsamband Austurlands.
- SSÞ:** *Þingeyjarsýslur: Sýslu- og sóknalýsingar 1839–1844*. 1994. Ritnefnd: Björn Hróarsson, Heimir Pálsson og Sigurveig Erlingsdóttir. Reykjavík, Sögufélag.
- Sturl:** *Sturlunga saga*. I.–II. bindi. 1946. Jón Jóhannesson, Magnús Finnbogason og Kristján Eldjárn sáu um útgáfuna. Reykjavík, Sturlungaútgáfan.
- Upplýsingar Íslands 1:1000.000 1933, blað 91 Þistilfjörður*

Hnitaskrá ISN93

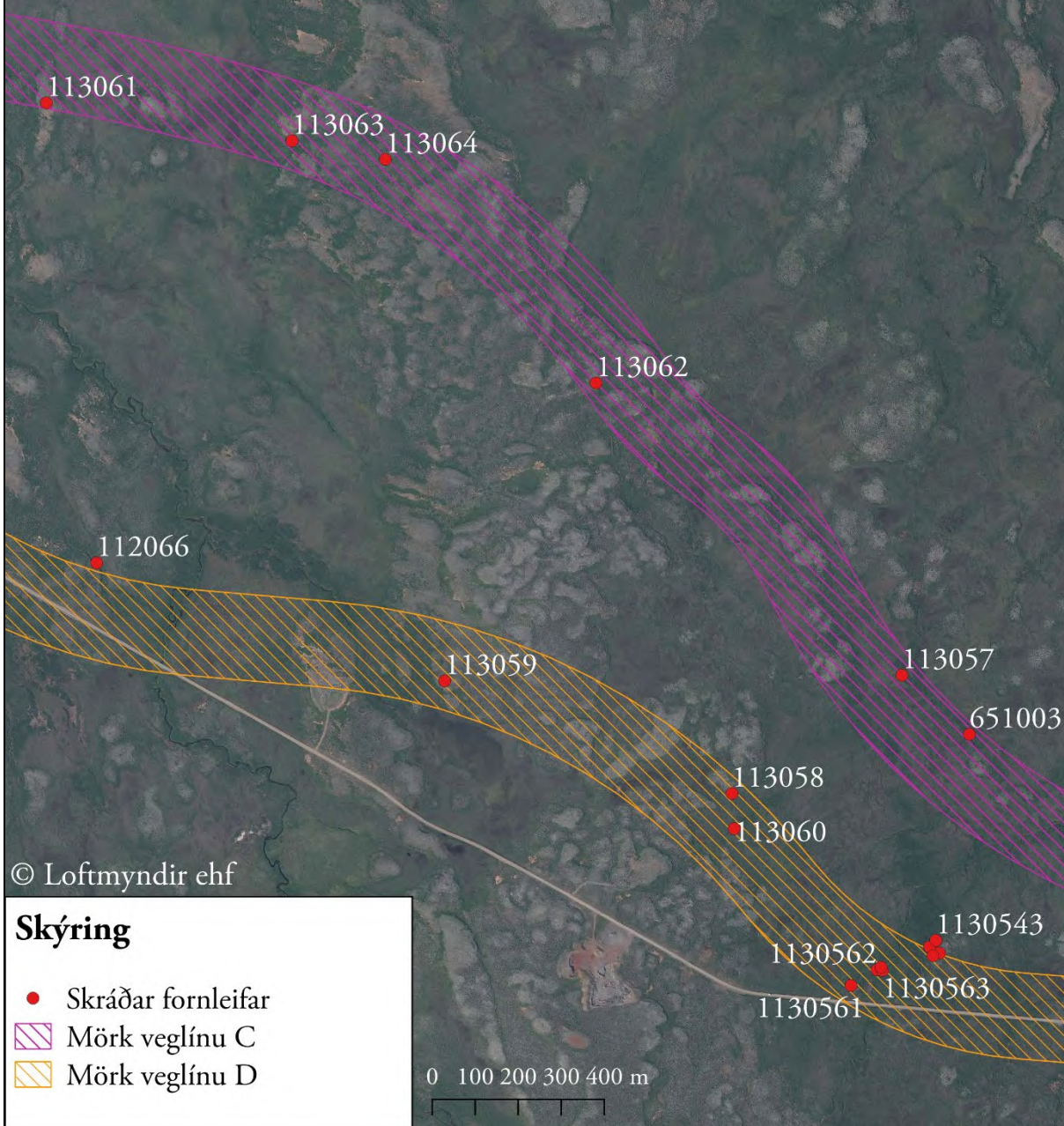
Samtala	Austur	Norður
NM-003:012	672016	635143
NM-003:013	671978	635115
NM-003:015	671981	635389
NM-003:016	672462	634337
NM-003:017	672332	635073
NM-003:018	672297	634848
NM-003:019_1	670660	636304
NM-003:019_2	670645	636298
NM-003:020	672008	635174
NM-003:021	671374	636186
NÐ-112:065_1	665584	637611
NÐ-112:065_2	665586	637611
NÐ-112:065_3	665602	637608
NÐ-112:065_4	665589	637595
NÐ-112:065_5	665567	637605
NÐ-112:065_6	665500	637545
NÐ-112:065_7	665601	637563
NÐ-112:065_8	665508	637610
NÐ-112:066	668700	637212
NÐ-112:067_1	668130	638463
NÐ-112:067_2	668112	638449
NÐ-112:068	667518	637743
NÐ-112:069	668143	637386
NÐ-112:070	668427	638252
NÐ-112:071_1	665808	637825
NÐ-112:071_2	665781	637817
NÐ-112:072	666434	638344
NÐ-112:073_1	665843	637635
NÐ-112:073_2	665790	637706
NÐ-112:074	666014	638058
NÐ-112:075_1	665709	637809
NÐ-112:075_2	665748	637797
NÐ-112:075_3	665753	637774
NÐ-112:076	665654	637677
NÐ-112:077	665779	637670
NÐ-112:078	665838	637714
NÐ-112:079_1	665953	637871
NÐ-112:079_2	665942	637877
NÐ-113:054_1	670648	636311
NÐ-113:054_2	670637	636319
NÐ-113:054_3	670652	636334

Samtala	Austur	Norður
NÐ-113:056_1	670455	636229
NÐ-113:056_2	670515	636265
NÐ-113:056_3	670527	636264
NÐ-113:056_4	670525	636271
NÐ-113:057	670573	636950
NÐ-113:058	670178	636675
NÐ-113:059	669509	636937
NÐ-113:060	670183	636593
NÐ-113:061	668583	638282
NÐ-113:062	669861	637630
NÐ-113:063	669154	638193
NÐ-113:064	669371	638150
NÐ-651:003	670730	636813
NÐ-651:007		
NÐ-651:009	672515	635080

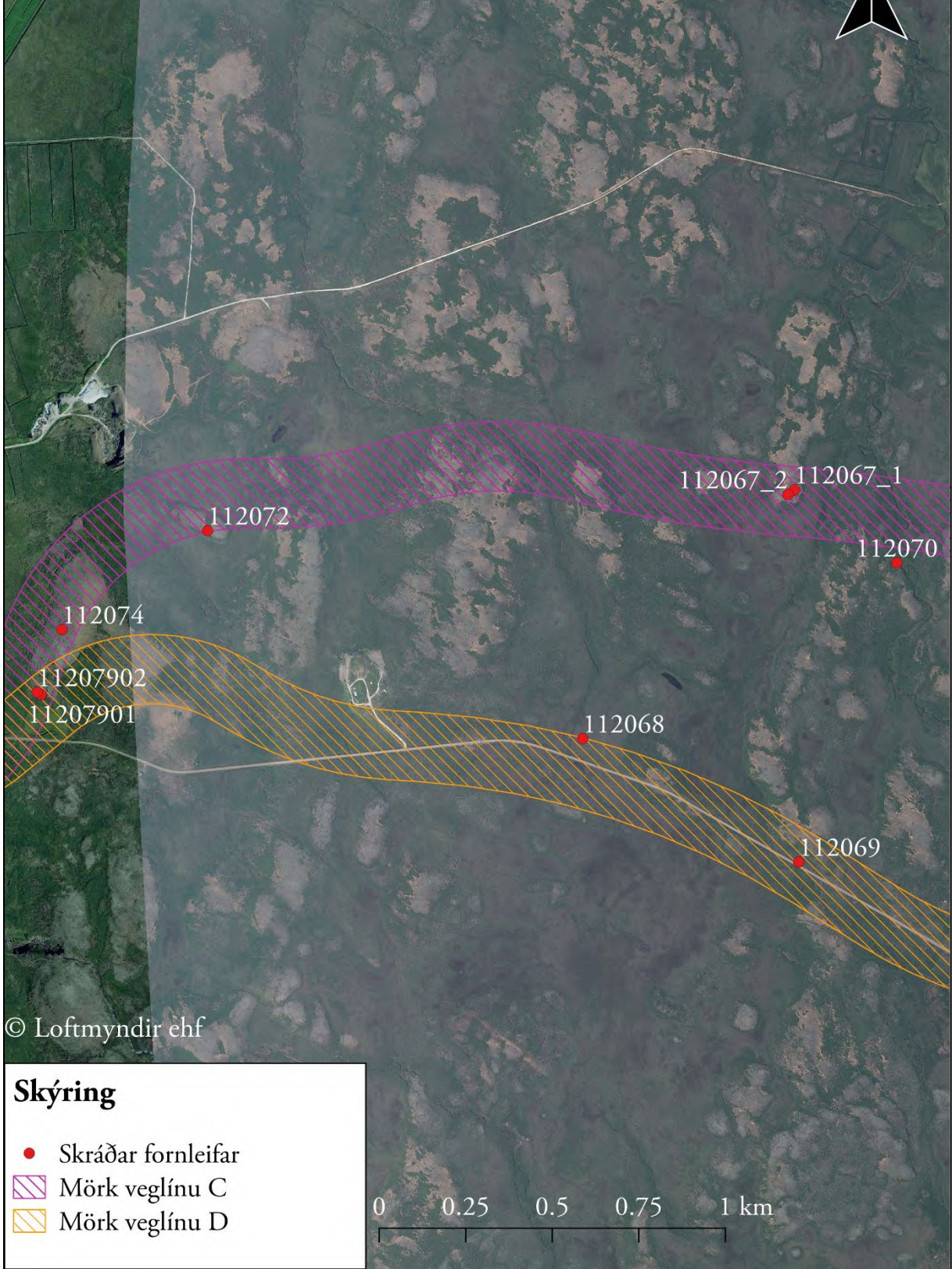
Minjakort

Minjar í landi Sauðaness, NP-113

Minjar í landi Syðra-Lóns, NP-112, kort 1 af 2

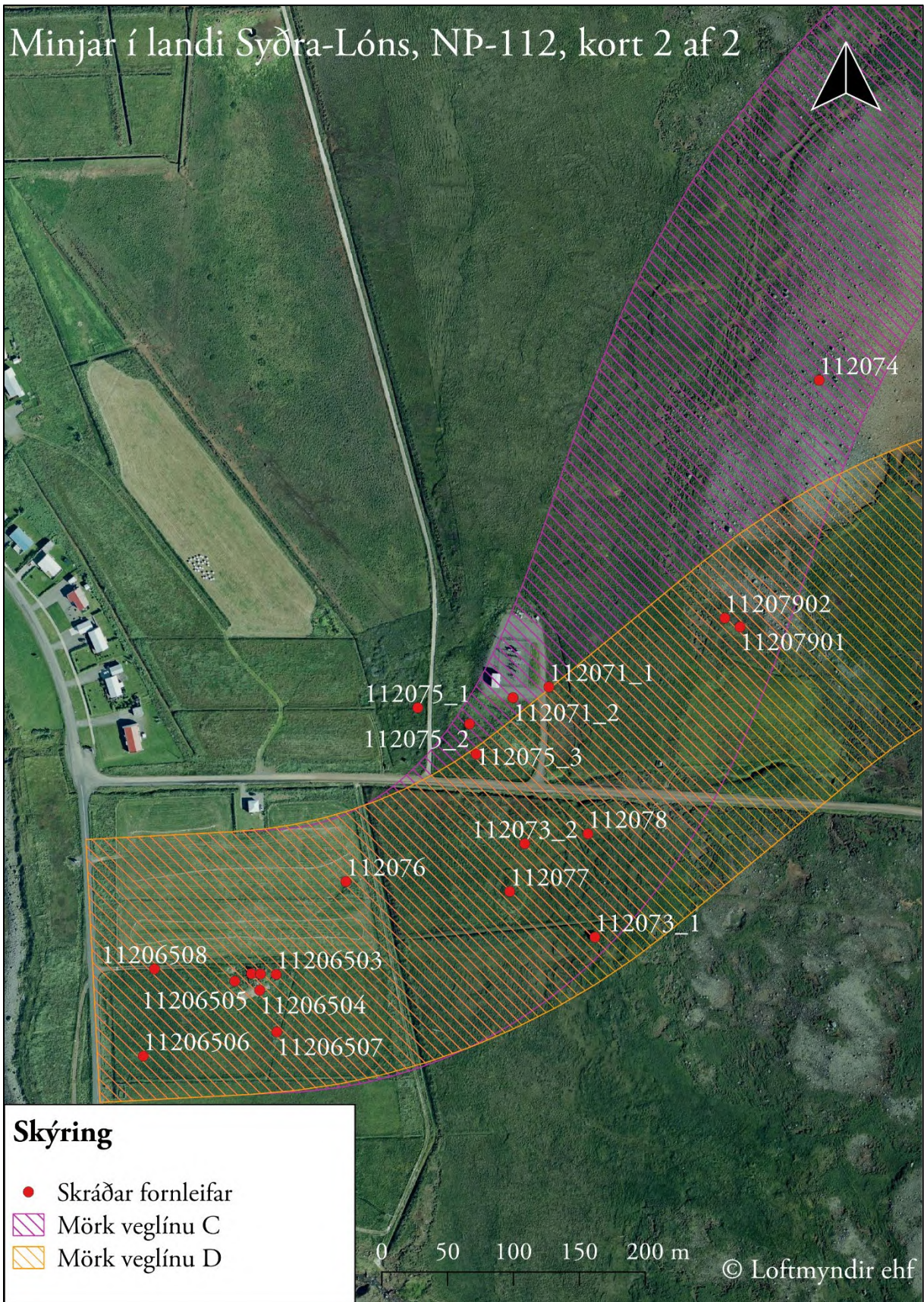

Skýring

- Skráðar fornleifar
- ▨ Mörk veglínu C
- ▨ Mörk veglínu D

0 0.25 0.5 0.75 1 km

Minjar í landi Syðra-Lóns, NP-112, kort 2 af 2

Norðausturvegur yfir Brekknaheiði á Langanesi

Fornleifaúttekt innan efnistökusvæða

SÓLVEIG GUÐMUNSDÓTTIR BECK

REYKJAVÍK 2023
FS905-22441

FORNLEIFASTOFNUN ÍSLANDS SES

Tóft NM-001:093 af hugsanlegum stekki eða beitarbúsi í landi Gunnólfsvíkur á Langanesi, Norður-Múlasýslu. Horft til suðvesturs. Ljósmynd: Sólveig G. Beck.

©2023

FORNLEIFASTOFNUN ÍSLANDS SES
BRÆDRABORGARSTÍGUR 9
101 REYKJAVÍK

SÍMI: (+354) 5511033
NETFANG: fsi@fornleif.is
www.fornleif.is

Efnisyfirlit

Samantekt	4
Summary	4
1. Inngangur	5
2. Saga fornleifaskráningar og löggjöf.....	7
3. Aðferðir við fornleifaskráningu.....	8
4. Fornleifaskrá	10
4.1. NM-001 Gunnólfsvík	10
4.2. NP-112 Syðra-Lón/Guðmundarlón.....	12
5. Samantekt um fornleifar innan efnistökusvæða	16
6. Heimildaskrá	20
7. Hnitaskrá ISN93.....	21

Samantekt

Í þessari skýrslu er fjallað um niðurstöður fornleifaúttektar sem gerð var fyrir hönd Vegagerðarinnar í tengslum við endurbætur á Norðausturvegi 85 á Langanesi. Vegurinn liggur yfir Brekknaheiði, frá Þórshöfn í vestri yfir í Gunnólfsvík í austri. Tekin voru út níu lítil efnistökusvæði meðfram veginum, eitt rétt suðaustan við Þórshöfn (náma 8), sjö á heiðinni sjálfri (námur 3-4, 6-7 og 9) og þrjú niðri í Gunnólfsvík (námur 1, 2 og 5). Um skráningu á vettvangi sá Sólveig G. Beck í nóvember 2022. Alls voru skráðar fjórar fornleifar í tengslum við tvö efnistökusvæði. Við námu 1 í Gunnólfsvík var skráð tóft NM-001:093 og við námu 3 á Brekknaheiði voru skráðar tvær tóftir NP-112:080-081 og ein varða NP-112:082. Allar fornleifarnar eru skilgreindar í stórhattu vegna fyrirhugaðrar efnistöku.

Efnisorð: fornleifaskráning, Brekknaheiði, Þórshöfn, Norðausturvegur, vegagerð, efnistökusvæði

Summary

This report covers the findings and conclusions of a detailed field survey of nine potential mining sites to be sourced for road construction materials when rebuilding Norðausturvegur road no. 85 on Langanes, Northeast Iceland. The mining sites are located along the old road that leads from Þórshöfn in the west, over Brekknaheiði to Gunnólfsvík in the east. Mining site 8 is just southeast of Þórshöfn, seven sites are on the heath (no. 3-4, 6-7 and 9) and three down in Gunnólfsvík (no. 1, 2 and 5). The survey was carried out in November 2022 by archaeologist Sólveig G. Beck. Four archaeological sites were recorded in connection to mining areas no. 1 (one ruin NM-001:093) and no. 3 (two ruins and a cairn, NP-112:080-082). All archaeological sites are considered to be in great danger due to mining plans within the assessed areas.

Keywords: detailed archaeological survey, Brekknaheiði, Þórshöfn, Norðausturvegur, road construction, mining

1. Inngangur

Í þessari skýrslu er gerð grein fyrir fornleifaúttekt innan fyrirhugaðra efnistökusvæða (námur 1-9) í tengslum við áætlanir Vegagerðarinnar um endurbætur á Norðausturvegi 85 sem liggur yfir Langanes, frá Þórshöfn í vestri yfir í Gunnólfsvík í austri (mynd 1). Tillögur að nýju vegstæði Norðausturvegar hafa áður verið settar fram af Vegagerðinni og voru áhrifasvæði þeirra tekin út árið 2019 af Elínu Ósk Hreiðarsdóttur, Gylfa Helgasyni og Kristborgu Þórsdóttur hjá Fornleifastofnun Íslands ses.¹ Efnistökusvæðin sem tekin voru út að þessu sinni eru frekar lítil (~0,1-4,2 ha) og eru þau öll staðsett meðfram Norðausturvegi, eitt rétt suðaustan við Þórshöfn (8), sjö á heiðinni sjálfri (3-4, 6-7 og 9) og þrjú niðri í Gunnólfsvík (1, 2 og 5). Vettvangsvinna var unnin í nóvember 2022 af Sólveigu G. Beck, fornleifafræðingi hjá Fornleifastofnun Íslands ses, fyrir hönd Vegagerðarinnar. Sá hún einnig um kortagerð og ritun skýrslu.

Uppbygging skráningarskýrslunnar er með hefðbundnum hætti. Í kjölfar inngangs koma kaflar um sögu fornleifaskráningar og aðferðir við slíka skráningu. Á eftir fylgir svo fornleifaskrá með uppmælingum og ljósmyndum af skráðum fornleifum innan úttektarsvæðanna níu. Í kjölfarið fylgir kafli þar sem helstu niðurstöður eru dregnar saman. Aftast í skýrslunni er svo heimildaskrá og hnitaskrá.

¹ Gylfi Helgason (ritstj.), 2019. FS770-19321.

Mynd 1: Námusvæðin níu sem voru til úttektar meðfram Norðausturvegi á Langanesi. Staðsetning úttektarsvæða er merkt sem grænn punktur á Íslandskorti. Alls voru skráðar fjórar fornleifar á námusvæðum 1 og 3 og eru þær merktar með rauðum punkti. © Loftmyndir ehf. Kortagrunnur: Landmælingar Íslands.

2. Saga fornleifaskráningar og löggjöf

Hátt á aðra öld er liðið síðan skráning fornleifa hófst á Íslandi en þó er enn langt í land að til sé heildstæð skrá um fornleifar á landinu. Á síðustu áratugum 19. aldar voru margir minjastaðir kannaðir á vegum Hins íslenska fornleifafélags, einkum staðir sem á einn eða annan hátt tengdust fornsögum og sögu þjóðveldisins. Eftir aldamótin 1900 dró úr fornleifakönnun á vegum félagsins og var þráðurinn ekki tekinn upp að nýju fyrr en um og eftir 1980.

Skoðanir manna á því hvað teljast fornleifar hafa breyst mikið á þessum tíma. Byggingar sem voru hversdagslegar fyrir hundrað árum eru nú orðnar minjar um horfna lífshætti. Skilningur hefur vaknað á nauðsyn þess að skrá upplýsingar um slíkar minjar og vernda þær fáu sem eftir eru fyrir komandi kynslóðir. Nauðsynlegra upplýsinga um gerð og ástand fornleifa er aðeins hægt að afla með vettvangsathugun og við það er venjulega átt með hugtakinu fornleifaskráning (ýmist aðal- eða deiliskráning). Til þess að vettvangsathugun komi að fullu gagni verður þó fyrst að taka saman ýmsar upplýsingar, bæði skriflegar og munnlegar, sem vísa á minjastaði og geta gefið vísbendingar um hlutverk mannvirkjaleifanna (svæðisskráning).

Á undanförunum árum hafa verið gerðar breytingar á löggjöf um verndun fornleifa og hefur eftirlit með framkvæmd laganna verið aukið. Samkvæmt 3. grein laga um menningarminjar (nr. 80, 2012), eru allar fornleifar á Íslandi friðhelgar: „Fornleifum, [...] jafnt þeim sem eru friðlýstar sem þjóðminjar og þeim sem njóta friðunar í krafti aldurs, má enginn, hvorki landeigandi, ábúandi, framkvæmdaraðili né nokkur annar, spilla, granda eða breyta, hylja, laga, aflaga eða flytja úr stað [...].“ Er þessi fornleifakönnun í anda markmiða sem sett hafa verið með þessari löggjöf. Mat á áhrifum framkvæmda á fornleifar gerir kröfur um fjölþætta athugun á heimildum og vettvangsrannsókn enda er skilgreining á fornleifum í þjóðminjalögum víðtæk. Fornleifar teljast hvers kyns mannvistarleifar, á landi, í jörðu, í jökli, sjó eða vatni, sem menn hafa gert eða mannaverk eru á og eru 100 ára og eldri, svo sem:

- a. búsetulandslag, skrudgarðar og kirkjugarðar, byggðaleifar, bæjarstæði og bæjarleifar ásamt tilheyrandi leifum mannvirkja og öskuhauga, húsaleifar hvers kyns, svo sem leifar kirkna, bænhúsa, klaustra, þingstaða og búða, leifar af verbúðum, naustum og verslunarstöðum og byggðaleifar í hellum og skútum,
- b. vinnustaðir þar sem aflað var fanga, svo sem leifar af seljum, verstöðvum, bólum, mógröfum, kolagröfum og rauðablæstri,
- c. tún- og akurgerði, leifar rétta, áveitumannvirki og aðrar ræktunarminjar, svo og leifar eftir veiðar til sjávar og sveita,
- d. vegir og götur, leifar af stíflum, leifar af brúm og öðrum samgöngumannvirkjum, vöð, varir, leifar hafnarmannvirkja og bátalægi, slíppir, ferjustaðir, kláfar, vörður og önnur vega- og siglingamerki ásamt kennileitum þeirra,
- e. virki og skansar og leifar af öðrum varnarmannvirkjum,
- f. þingstaðir, meintir hörgar, hof og vé, brunnar, uppsprettur, álagablettir og aðrir staðir og kennileiti sem tengjast siðum, venjum, þjóðtrú eða þjóðsagnahefð,
- g. áletranir, myndir eða önnur verksummerki af manna völdum í hellum eða skútum, á klettum, klöppum eða jarðföstum steinum og minningarmörk í kirkjugörðum,
- h. haugar, dysjar og aðrir grefrunarstaðir úr heiðnum eða kristnum sið,
- i. skipsflök eða hlutar þeirra.

Minjar 100 ára og eldri teljast til fornleifa, en heimilt er þó að friðlýsa yngri minjar.

Það er skýrt af þessari skilgreiningu að fornleifar eru ekki aðeins öll mannvirki heldur einnig staðir sem á einn eða annan hátt tengjast menningu og atvinnuvegum, hvort heldur sem er vöð eða álagablettir. Þessari skilgreiningu er fylgt við hefðbundna fornleifaskráningu. Friðhelgað svæði umhverfis fornminjar skal vera 15 metrar nema annað sé ákveðið í samvinnu við Minjastofnun Íslands, og 100 m umhverfis allar friðlýstar fornleifar. Ef nauðsynlegt er talið að spilla fornleifum eða hylja þær, þarf að leita heimildar Minjastofnunar Íslands.

3. Aðferðir við fornleifaskráningu

Í skráningarkerfi Fornleifastofnunar hefur hver sýsla skammstafað heiti (ÁR, SP o.s.frv.) og hver jörð hefur þriggja stafa númer. Miðað er við jarðaskiptingu eins og hún kemur fyrir í Jarðatali Johnsens frá 1847 og byggir tölusetning jarðanna á því. Skipting jarða um miðja 19. öld ræður ekki aðeins númerum í skránni heldur er miðað við hana þegar ákvarðað er hvaða jörð ákveðnir minjastaðir tilheyra. Hverjum minjastað er gefin kennitala sem er þriggja stafa númer sem hengt er við sýslutákn og jarðarnúmer (dæmi: NM-001:093). Fornleifaskráin hér að neðan samanstendur af lista yfir allar þær fornleifar og sögulega markverða minjastaði (t.d. herminjar úr seinni heimstyrjöld) sem skráðir voru á vettvangi. Í skránni fær hver minjastaður eina efnisgrein og er framsetning upplýsinganna stöðluð. Í fyrstu línu hvernar greinar eru grunnupplýsingar; auðkennisnúmer, sérheiti, tegund, hlutverk og hnattstaða. Á eftir auðkennisnúmeri kemur sérheiti hennar ef eitthvert er og síðan tegund. Með tegundarflokkun er leitast við að skilgreina hvers eðlis fornleifin er, þ.e. hvort um er að ræða mannvirki af einhverju tagi sem enn sést, og þá hverskyns (t.d. tóft, garðlag eða varða), mannvirki sem vitað er um en er horfið (heimild, örnefni) eða fornleif sem ekki hefur verið mannvirki (álagablettur, sögustaður eða vað). Allir fornleifastaðir eru greindir til tegundar en hlutverk þeirra er ekki alltaf hægt að ákvarða.

Á eftir hlutverki kemur hnattstaða minjastaðarins. Mæling hnattstöðu er gerð með GPS staðsetningartækjum af gerðinni Trimble Geoexplorer 6000 (ISN93) og er annars vegar mældur punktur með kennitölu í miðju hvers minjastaðar og þar sem yfirborðsummerki sjást er gerð uppmæling af þeim. Samkvæmt lögum hafa allar fornleifar 15 m friðhelgað svæði frá ystu mörkum minjastaðarins en friðlýstar fornleifar 100 m friðhelgi. Þar sem getur um „heimild um...“ t.d. útihús, þá er átt við að eingöngu eru til heimildir um staðinn en minjar hafa ekki fundist á vettvangi við skrásetningu. Þótt engar minjar hafi fundist, er engu að síður tekin hnattstaða staðarins ef unnt hefur verið að ákvarða hann á grundvelli fyrirbyggjandi upplýsinga með 50 metra frávikum eða minna.

Í annarri línu hefst lýsing minjastaðar oftast á tilvitnun í fyrirliggjandi heimildir en síðan er staðsetningu hans lýst. Þar á eftir kemur oft lýsing á aðstæðum og síðast lýsing á mannvirkinu sjálfu ásamt öðrum upplýsingum sem við eiga.

Í næstsíðustu línu er lagt mat á þá hættu sem minjastaðurinn kann að vera í. Meginreglan er að minjastaðir sem eru innan marka deiliskipulags eða annarra fyrirhugaðra framkvæmdasvæða séu í stórhættu vegna framkvæmda. Með því er ekki lagt mat á gildi minjastaðanna sjálfra, aðeins vakin athygli á að umræddur staður kunni að teljast í talsverðri hættu vegna framkvæmda. Í mörgum tilfellum má afstýra yfirvofandi hættu með því að tryggja að minjastaðir víki ekki eða verði fyrir skemmdum í framkvæmdum. Í síðustu línu er getið heimilda ef einhverjar eru, oft með skammstöfunum, en úr þeim er leyst í heimildaskrá aftast í skýrslunni.

Númer jarðar í Jarðskrá Johansen: **SF:175:009**

Númer fornleifar á tiltekinni jörð: **Sveinshlaða**

Sérheiti: **tóft**

Tegund: **hlaða**

Ílitarverk

Plattstæða í landsmáskorti ISN93: **E: 528751 N: 352323**

Sýsluráki

Sveinshlaða 009, horfi til norðurs

Í ljósmynd af minjastað og uppstilling/teikning

Á túnakorti frá 1920 og bæjarteikningu danskra mælingamanna frá 1904 er sýnt útihús í túnjaðri um 210 m norðan við eldra bæjarstæði 001 og 80 m norðvestan við yngra bæjarstæði 003. Á þeim stað er staðileg hlöðutóft sem nefnist Sveinshlaða og samtengt eða eldra mannvirki norðvestan við hana. Sveinshlaða er 16 m suðvestan við miðlinu Skalfártunguvegar (208) þar sem fyrirhugaðar eru framkvæmdir og telst því í stórhættu vegna vegagerðar. Tóftin er í túnjaðri fast suðvestan við Skalfártunguveg (208). Túnið er í allmiklum halla til suðvesturs. Heildarstærð tóftarinnar er 23x14 m og snýr hún norðvestur-suðaustur. Í suðausturhluta hennar er Sveinshlaða sem er 15x13 m að stærð og snýr norðvestur-suðaustur. Hún er 5x6 m að innamáli og snýr norðaustur-suðvestur. Hlaðan er niðurgrafin um 1 m og eru veggir hennar um 2 m á hæð innanmáls. Norðvestan við hlöðuna er annað höll eða annað mannvirki og er það torlhlaðið. Það er þríhyrningslaga og er 9x6 m að innamáli, mjókkar til norðvesturs. Op virðist vera inn í það í suðurhorni. Veggir þess eru 0,3-0,4 m á hæð og 2-2,5 m á breidd en veggir hlöðunnar eru 4-5 m á breidd. Höllin virðast vera samtengt en hlaðan er mun yngri að sjá en höllin norðvestan við hana. Nokkur hölmýndun er undir norðvesturhluta tóftarinnar og ljóst að mannvirki hafa verið á þessum stað í langan tíma.

Hættumat: stórhætta, vegna vegagerðar

Heimildir: Túnakort 1920

Hætta sem stæðjar að fornleif

Heimild sem vísað er í, nánari færsla í heimildaskrá

Mynd 2: Dæmi um framsetningu upplýsinga um minjar í skýrslum Fornleifastofnunar Íslands.

4. Fornleifaskrá

4.1. NM-001 Gunnólfsvík

Sögulegar heimildir

Árið 1847 er jarðardýrleiki 6 hdr. - JJ, 350. Landnám Gunnólfs kroppu, sem er nyrsta landnám í Austfirðingafjórðungi hinum forna: „Gunnólfr kroppa hét maðr, son Þóris hauknefs hersis; hann nam Gunnólfsvík ok Gunnólfsfell ok Langanes allt fyrir utan Helkunduheiði ok bjó í Fagravík [svø].“ - ÍF I, 288. „Vafalítið hefur Gunnólfur tekið land í Gunnólfsvík, sem við hann er kennd. Numinn mun þá hafa verið Finnafjörður, þess vegna hefur Gunnólfur reist bæ sinn austan undir Gunnólfsvíkurfjalli utarlega, þar sem betur naut landrýmis landnámsins. Útskagalandnám má þetta kallast, en næg er þó gagnsemin þar af sjó og landi.“ - HS: Austurland II, 26.

Gunnólfsvíkur er getið í rekaskrá Skálholtsstaðar frá því um 1270: „fyrir Gunnólfsvíkj fiordvngur j hval.“ - DI II, 71 og 74. Ítök Refsstaðakirkju í Vopnafirði skv. máldaga frá árinu 1367: „hval firir Gvnnólfs víjk med slykvm maldaga.“ - DI II, 236. Gunnólfsvík var í eyði þegar Bjarni Pálsson fór um svæðið 1757 skv. Ferðabók Eggerts og Bjarna. - FEB II, 92. Í Gunnólfsvík var tvíbýli og stundum fleirbýli. Þar var löggild verslunarhöfn 1930 en lagðist niður um 1940. Jörðin fór í eyði 1961. -SJM I, 10, 14. Gunnólfsvík II fór í eyði 1952. - SJM V, 20.

Túnakort [í kringum 1920]: Tún 5,9 ha., garðar 342 m². Gunnólfsvík er nyrsta jörð í Skeggjastaðhreppi. „Útvörður Austurlands í norðri, Gunnólfsvíkurfjall ... rís austan við Gunnólfsvíkina upp frá Finnafirði og Bakkaflóa. Suðausturströndin út með fjallinu er sæbrött, neðan til skorin urðargiljum en grasi vaxnir jaðrar á milli ... Gunnólfsvíkin er suðvestan við fjallið ... upp frá sjónum er allvíður skeifulaga dalur með grashjöllum ... Þar standa bæirnir um 1 km upp frá sjó með brekkuhöll og hjalla að baki, en framundan er mýrlendi og móar ofan undir lága sjávarbakka ... upp frá bæ liggur Bjarnardalur i sveig út og norður fyrir Gunnólfsvíkurfjall ... vestan dalsins er hálsatunga ... Landrými er mikið og góðir gripahagar á sumrin, útbeit einnig kjarngóð, þegar ekki eru snjóþyngsli til baga, sem oft vill verða, því landið er skjólsælt fyrir norðanátt og leggur þá skefli. Engjar voru víðlendar og grasgefnar ... en nokkuð votlendar. Túnið var grasgefið, en deiglent og illþýft að hluta ... Fjárgeymsla erfið ... Jörðin hentar þó til búskapar, einkum sauðfjárræktar.“ - SJM I, 14. Hlunnindi: Trjáreki og útræði.

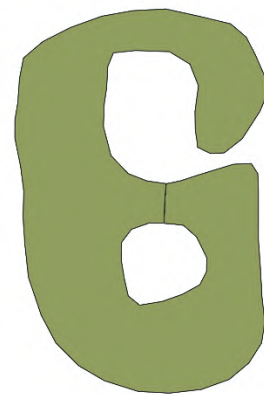
Skráðar minjar

NM-001:093 tóft óþekkt

A: 673625 N: 631771

Greinileg tóft er um 880 m suðvestan við bæjarstæði Gunnólfsvíkur NM-001:001, um 425 m suðaustan við bæjarstæði Sóleyjarvalla NM-003:001, um 200 m austan við Norðausturveg nr. 85, og um 50 m ofan og norðvestan við Bjarnalæk. Tóftin er í jaðri malarholts sem er sundurskorið vegna efnistöku. Blaut, flatlend mýri er fast sunnan og neðan við tóftina sem er í aflíðandi halla til suðurs niður að Bjarnalæk.

Tóftin er tvískipt, um 13 m á lengd, um 8,5 m á breidd og snýr norður-suður. Veggir eru signir og grónir grasi, mosa og lyngi. Þeir eru um 1,5-2 m á breidd og 0,5-1 m á hæð að utanverðu, en aðeins 0,2-0,5 m á hæð að innanverðu. Hólfín eru svipuð að stærð þó syðra hólfið sé aðeins minna. Nyrðra hólfið er um 4,5x3 m að innanmáli og snýr NNV-SSA og syðra og neðra hólfið er 3x2,5 m að innanmáli og snýr eins. Engar grjóthleðslur eru sjáanlegar. Óljóst er hvar gengið hefur verið inn en líklega hefur það verið að sunnanverðu. Hlutverk tóftar er óþekkt en af útliti og fjarlægð frá bæ að dæma gæti hafa verið stekkur eða beitarhús. Norðurendi tóftarinnar gæti hafa orðið fyrir skemmdum vegna malarnáms eða malarefni hefur verið ýtt út yfir enda hennar.

0 2.5 5 7.5 10 m

Mynd 3: Tóft 001:093 í landi Gunnólfsvíkur í suðurjaðri námu 1. Horft til suðvesturs. Op inn í nyrðra hólfið á teikningu sýnir hvar umferð búfénadar hefur rofið dæld í vegginn og göturnar sjást vel á ljósmynd.

4.2. NÐ-112 Syðra-Lón/Guðmundarlón

Sögulegar heimildir

Í lok 17. aldar er jörðin eign Hólabiskups og jarðardýrleiki árið 1686 er 16 hdr., 160 ál., og árið 1696: 20 hdr. - BL 1967, 305. Í *Jarðabóke Árna og Páls* árið 1712 er jörðin ennþá Hólabiskupseign og þar segir: „Guðmundar lón, kallast almennilega Syðra lón. Jarðardýrleiki rómast að sjé xii hdr., en enginn veit það nú til vissu hjer nálægur, með því jörðin tíundast ekki sjer í lagi, heldur geldur stólsins umboðsmaður af öllum dómkirkjunnar jörðum hjer innan sóknar xxx álnir til prestsins og xxx álnir til fátækra.“ - JÁM XI, 372. Samkvæmt *Jarðatali Johnsen* árið 1847 er hún orðin bændaeign og jarðardýrleiki 12 hrd. - JJ, 346. Í kirknaskrá Orra Vésteinnssonar segir að líkur bendi til þess að bænhús hafi verið á jörðinni. Í landi Syðra-Lóns var í byrjun 18. aldar eyðihjáleigan Hrossavellir (NÐ-111:028) - JÁM XI, 373. Aðrar þekktar eyðihjáleigur á jörðinni eru Guðlaugarhús (NÐ-111:008) og Fossvellir (NÐ-111:023). Í örnefnaskrá segir svo: „Jörðin var í Sauðaneshreppi , en árið 1946 var Þórshafnarhreppur skipt úr Sauðaneshrepp og er það landareign Syðra-Lóns og með því smásneið af Sauðaneslandi,“ - Ö-Syðra-Lón, 1. Í *Land og fólk* segir um Þórshöfn: „Kauptúnið Þórshöfn var byggt í landi Syðra-Lóns og var í Sauðaneshreppi þar til þorpið var gert að sérstökum hreppi 1946. Árið 1962 keypti Þórshafnarhreppur útmældan hluta úr landareign Syðra-Lóns,“ - *Land og Fólk* 1985, 201.

Í hinu *Íslenska fornbréfasafni* (DI) finnast margar færslur um Syðra-Lón í máldögum, rekaskrám og öðrum skjölum:

1296: Rekaskrá Hólastaðar og Möðruvallaklausturs - DI II, 306, 310.

1367: Máldagi Refstaðakirkju [NM-064:002] í Vopnafirði - DI III, 235, og 1397 - DI IV, 218.

1461: Máldagi Múlakirkju í Aðalreykjadal - DI V, 283-284.

1463, 2. september: „Jón Eyjólfsson selr Ólafi biskupi Rögnvaldssyni til fullrar eignar jörðina Guðmundarlóni á Langanesi með rekaparti í Dritvík, en Ólafr biskup láti kenna syni Jóns tólfvetra gömum til prests; kvittar og biskup Jón um rekaítök, en Jón galt fyrir sex málnytukúgildi.“ - DI V, 390.

1464, 29. júní: „Þóra Guðmundsdóttir samþykkir sölu Jóns Eyjólfssonar bónda síns á jörðinni Guðmundarlóni til Hólakirkju í Hjaltadal.“ - DI V, 421.

1494, 29. júní: „Þóra Guðmundsdóttir samþykkir sölu Jóns Eyjólfssonar á jörðinni Guðmundarlón til Hóladómkirkju.“ - DI VII, 216.

1525: Máldagi Hólabiskupsstóls - DI IX, 294.

1563: Máldagi Múlakirkju - DI XI, 143.

1570 og síðar: Máldagi Refstaðakirkju - DI XV, 677.

Jarðaitök Guðmundarlóns/Syðra Lóns eru einnig nefnd í *Íslenskum fornbréfum* í rekaskrá og máldögum:

1296: Rekaskrá Hólastaðar og Möðruvallaklausturs: „Guðmundarlóns reki. Half flutningh fyrir öllu lóns landi. Fra vordu aa hafua bockum ok til staurs [steins] í holmi í gudmundar lóni. fiordungr ef Rekr. en þaðan fra til steins ov lóns osi toltungr ef Rekr.“ - DI II, 306.

1367: Máldagi Refstaðakirkju í Vopnafirði: „J Gudmvinðr lóns attvngur í flvtngvum mille kross oc hrafvnlækjar.“ - DI III, 236. Samhljóða ítak er að finna í máldaga Refstaðakirkju frá 1397. - DI IV, 218, og 1570 og síðar - DI XV, 678.

1461: Máldagi Múlakirkju í Aðalreykjadal: „Fiordungr hualreka oc flutningh fyrir gudmundarlóni. Millum steins oc staurs halfer þrír hluter hualreka. en þaðan fra halfuer hualrekar oc flutningur til marks vit saudanessmenn.“ - DI V, 83-284. Árin 1525 og 1563 er samskonar ítak ennþá nefnt í máldögum Múlakirkju - DI IX, 327 og DI XIV, 143.

Túnakort 1920: Tún 3,2 ha að stærð, þar af 0,5 ha slétt. Í Jarðabók Árna og Páls árið 1712 er búskaparhefðum og landkostum lýst svo: „Útigangur lítill í fjörunni og ljettur á landi, og þarf roskenu fle heystyrk að atla, og lömbum fóður hjer um til helmínga. Hestaganga í lakara lagi. Torfrista og stúnga næg. Rifhrís til eldiviðar bjargleg, en til heystyrkss litið sakir feyskju. Silúngsveiði í sjónum og sjóarlónum framan af sumri að nokkru gagni. Selveiði af látrassel og vöðusel hefur áður verið góð, en um lánga tíma engin af vöðuselnunum. Hin hefur smám saman farið til rýrðar og er nú valla til hlunninda teljandi, Rekavon í betra lagi, hefur þó ekki heppnast í nokkur ár frammar en til húsabyggíngar. Túnið spillist af grjótsuppgang. Úthagarnir eru nógvíðlendir og grösugir, en búljettir mjög. Hætt er kvikfje fyrir djúnum og lækjum, sem oft verður mein að. Vatnsvegur í lengra lagi. Heimræði er hjer, lending góð og skipsuppsátur, og mega gánga so mörg skip sem ábúendur fá við komið. Einn bátur gengur hjer nú.“ JÁM XII, 372-373.

Í Sýslu og sóknalýsingum frá 1840 segir einnig: „Jörð þessi hefur útheyskap sémilegan en langan og illan veg að ná hönum vegna fora og ófærra rauðbreyskingsflóa. Útbeitarslæm á vetrum,“ - SSP, 287.

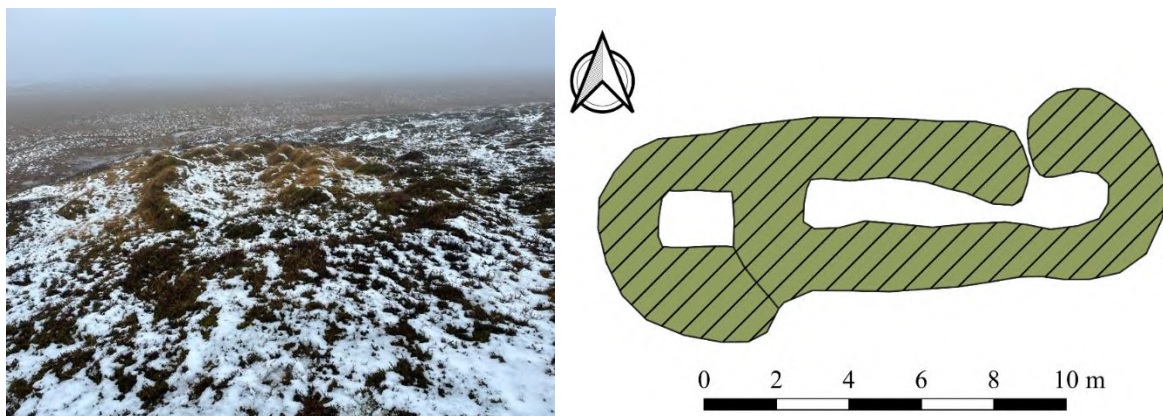
Skráðar minjar

NP-112:080 tóft beitarhús

A: 668014 N: 637635

Greinileg beitarhúsatóft er um 1,7 km suðaustan við bæjarhól Syðra-Lóns 001, um 160 m norðaustan við Norðausturveg 85 og um 170 m sunnan við aðra beitarhúsatóft 081. Tóftin er í vesturbrún 3-5 m hás malarholts sem liggur út frá Norðausturveginum til NNV. Gróðurþekja á kolli holtsins er mjög rofin og er tóftin aðeins um 5 m neðan og vestan roflínu.

Tóftin er vel grasi- og mosagróin. Hún er um 16 m á lengd, 5-5,5 m á breidd og snýr austur-vestur. Veggir eru signir og eru 0,5-1 m á hæð að utan, en að innan er tóftin aðeins grynri. Tóftin er greinilega tvískipt, en ekki er útilokað að hún hafi einhvern tímunn verið þrískipt. Vestara hólfið er skýrara og er um 2x1,5 m að innanmáli, á meðan eystra hólfið er um 8,5x1,5 m að innanmáli. Bæði hólfin hafa sömu stefnu og tóftin. Greinilegar grjóthleðslur má sjá í vegg sem skilur á milli þessara tveggja hólfa. Óljóst er hvar gengið hefur verið inn en það hefur líklega verið að vestanverðu. Umferð búpenings hefur myndað götuslóða sem liggur norður-suður yfir austurenda tóftarinnar og myndað dæld í nyrðri vegg eystra hólfsins.

Mynd 4: Tóft NP-112:080 við fyrirbugaða námu 3 í landi Syðra-Lóns. Horft til V. Teikning sýnir uppmælingu tóftar. Myndast hefur op eða dæld ofan í nyrðri vegg eystra hólfsins vegna umferðar búpenings yfir tóftina.

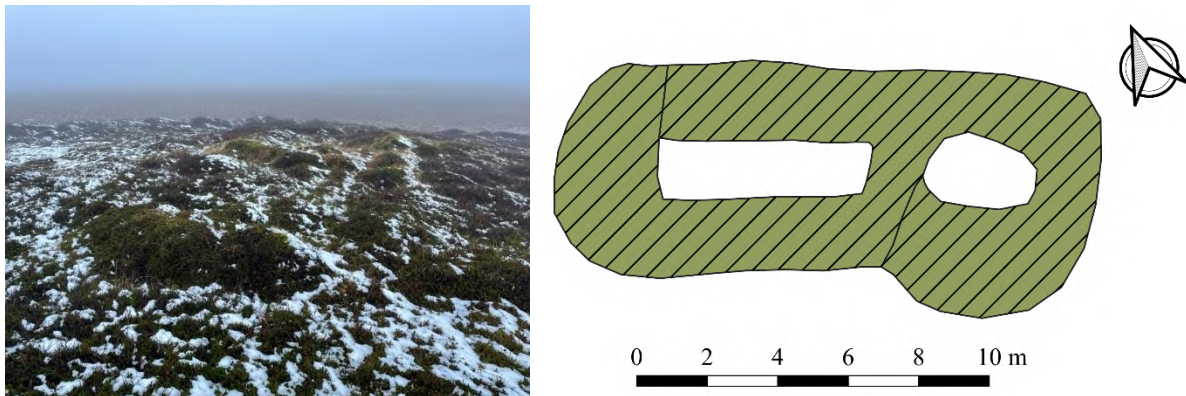
NP-112:081 tóft beitarhús

A: 668019 N: 637803

Greinileg beitarhúsatóft er um 3,6 km suðaustan við bæjarhól Syðra Lóns 001, um 310 m norðaustan við Norðausturveg 85 og um 170 m norðan við beitarhústóft 080. Tóftin er í norðvesturbrún 3-5 m hás malarholts sem liggur út frá Norðausturvegi til NNV. Gróðurþekja á kolli holtsins er mjög rofin og er tóftin aðeins um 10 m neðan roflínu.

Tvískipt tóftin er um 15 m á lengd, um 6-7 m á breidd og snýr ASA-VNV. Vestara og neðra hólfið er stærra, eða um 6x1,6 m að innanmáli. Á meðan eystra og efra hólfið er aðeins um 3x2 m

að innanmáli. Bæði hólfín snúa eins og tóft og gæti það neðra hafa verið fjárhús og það efra verið hlaða. Veggir tóftarinnar eru hlaðnir úr torfi og grjóti og eru grjóthleðslur greinilegar. Veggirnir eru um 0,2-0,5 m á hæð og um 1,5-2 m á breidd en veggir efra hólfis eru þó rýrari en veggir neðra hólfis. Ekki er skýrt hvar op hafi verið á tóftinni. Líklega hefur það verið í vesturenda en ekki er greinilegt op milli hólfanna.

Mynd 5: Tóft ND-112:081 við námu 3 í landi Syðra-Lóns. Horft til VNV. Teikning sýnir uppmælingu tóftar.

ND-112:082 varða samgöngubót

A: 668052 N: 637627

Grjóthlaðin varða er á malarholti um 3,7 km suðaustan við bæjarhól Syðra-Lóns 001, um 30 m ASA við beitarhús 080 og um 175 m NNA við Norðausturveg nr. 85. Varðan er í miðju rofsvæði efst á 3-5 m háu holtinu sem liggur út frá veginum til NNV.

Mynd 6: Varða ND-112:082 í landi Syðra-Lóns. Horft til norðurs.

Varðan er hlaðin úr hellugrjóti en hleðslur eru mjög signar og grónar mosa og grasi. Enn hægt að greina óljóst 2-3 umför en varðan hefur verið um 1x1 m að flatarmáli og um 0,4 m á hæð. Hlutverk hennar er óþekkt en hún stendur hátt og getur vel verið að hún hafi vísað ferðalöngum á beitarhús 080 og 081.

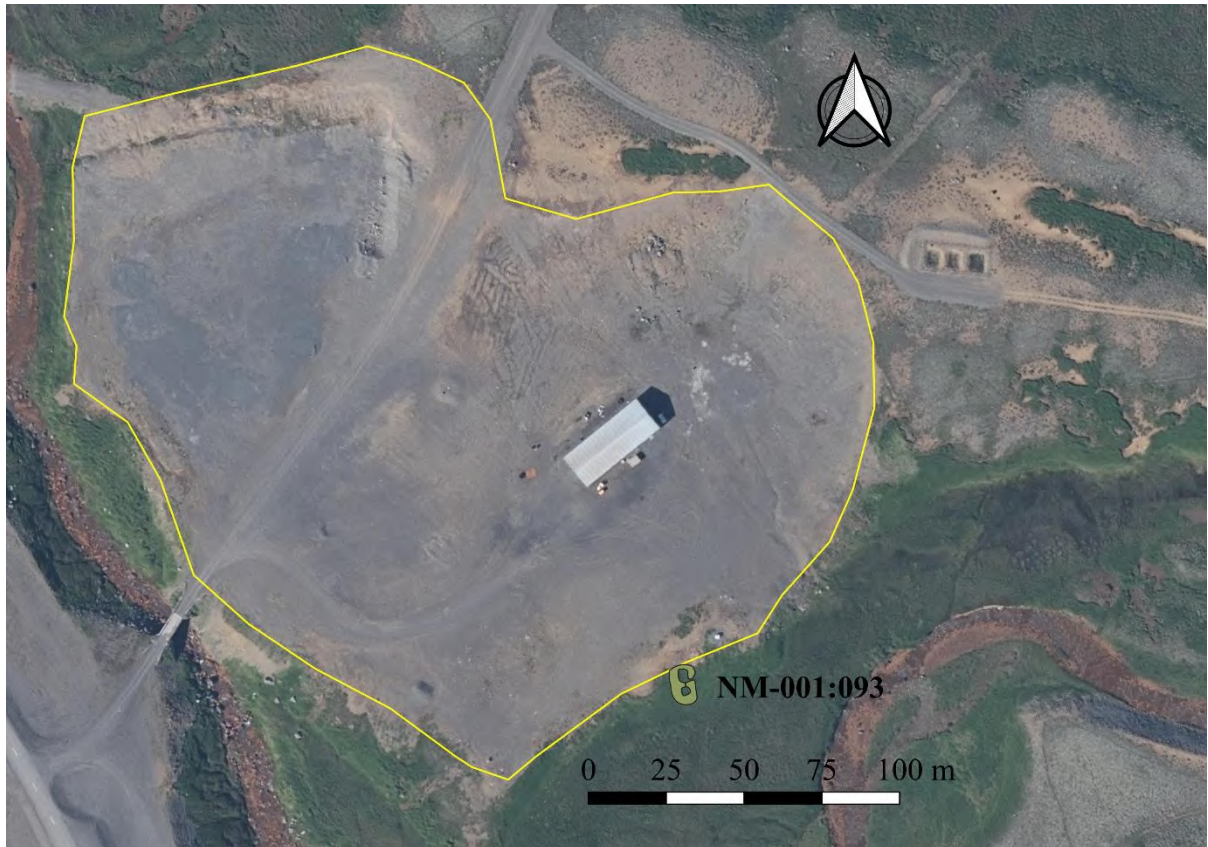
5. Samantekt um fornleifar innan efnistökusvæða

Við skráninguna á vettvangi var gengið skipulega yfir öll fyrirhuguð námusvæði 1-9 beggja vegna Norðausturvegar 85 sem liggur yfir Langanes frá Þórshöfn í vestri yfir í Gunnólfsvík í austri (sjá yfirlitsmynd 1 og samantekt í töflu 1). Fjórar fornleifar voru skráðar að þessu sinni innan jarðanna Gunnólfsvíkur NM-001 og Syðra-Lóns NÞ-112, ein tóft NM-001:093 við *námu 1* (mynd 7) og tvær beitarhúsatóftir NÞ-112:080-081 og varða 082 við *námu 3* (mynd 8).

Tafla 1: Yfirlit yfir staðsetningu, umhverfi og fjölda fornleifa innan bverrar námu (sjá yfirlitsmynd 1).

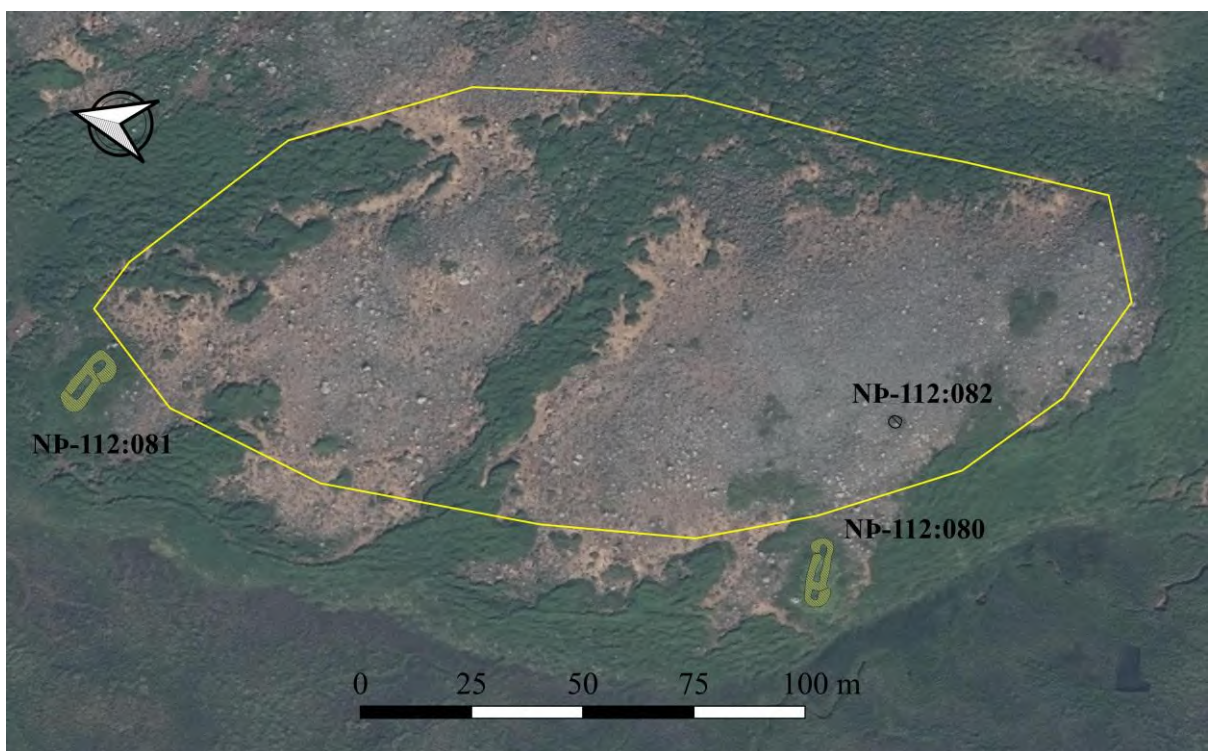
Náma Nr.	Staðsetning	Umhverfi	Fjöldi fornleifa
1	Gunnólfsvík	Norðan Bjarnalækjar, fast austan Geysirófu, malarkambur, gömul náma.	1
2	Gunnólfsvík	170 m suðaustan námu 1, náma, grónir sjávarkambar.	óþekkt
3	Botnar, Brekknaheiði	Norðan vegar 85, um 50 m utan áætlaðs vegstæðis, malarás.	3
4	Hraunkotsurðir, Brekknaheiði	Fast sunnan vegar 85, malarkambur.	0
5	Gunnólfsvík	Fast við hlið námu 2, náma, grónir sjávarkambar.	óþekkt
6	Stampar, Vatnadalur	NNV og ofan Halldórsstaðabrúna, norðan vegar 85, lítill malarkambur, rétt utan áætlaðs vegstæðis.	0
7	Stampar, Vatnadalur	NNV og ofan Halldórsstaðabrúna, norðan vegar 85, lítill malarkambur, í áætluðu vegstæði.	0
8	Þórshöfn	Um 220 m norðan vegar 85, melur suðaustan og ofan við þéttbýlið á Þórshöfn.	0
9	Botnar, Brekknaheiði	Fast norðan vegar 85, um 220 m VSV við námu 3, malarkambur, að mestu í áætluðu vegstæði.	0

Námu 1 og *4* eru eldri námur sem eru þegar í notkun og er ætlunin að stækka námu 4 lengra til suðurs. Á þessu svæði er mjög þýft flatlendi en engar minjar eru greinanlegar þar á yfirborði. Búið er að grafa niður könnunarskurði hér og þar á svæðinu, líklega vegna fyrirhugaðrar efnistöku. Allar aðrar námur eru á malarríkum og rofnum svæðum sem ekki hafa verið nýtt áður til efnistöku. Einnig er þó greinilegt að búið er að grafa a.m.k. fjóra litla skurði innan *námu 8* sem er næst Þórshöfn. Ef ekki er um prufuskurði vegna áætlaðs malarnáms að ræða þyrfti að ganga úr skugga um að ekki hafi verið urðaðar skepnur á svæðinu. Hlutar af námum 7, 8 og 9 eru innan svæðis sem áður hafði verið tekið út með tilliti til fornleifa innan áhrifasvæðis nýs vegar yfir Brekknaheiði. Þeir hlutar námanna sem stóðu út af voru skoðaðir á vettvangi þegar aðrar námur voru teknar út. Engar fornleifar bættust þar við. Engar greinilegar minjar fundust heldur á yfirborði í *námu 6*.

Mynd 7: Yfirlitskort af námu 1 og tóft NM-001:093 sem sést nedarlega á kortinu, utan í suðvesturjaðri námunnar.

© Fornleifastofnun Íslands. Loftmyndir: Loftmyndir ehf.

Mynd 8: Yfirlitskort af námu 3 þar sem skráðar voru tvær beitarhúsatóftir NP-112:080 og 081 og varða 082.

© Fornleifastofnun Íslands. Loftmyndir: Loftmyndir ehf.

Eins og fram hefur komið hér að ofan voru fornleifar skráðar í tengslum við námu 1 rétt austan Norðausturvegar í Gunnólfsvík og á heiðinni við námu 3 norðan vegarins í Botnum. Í Gunnólfsvík, fast í suðurjaðri námu 1 (mynd 7), var skráð tvískipt og torfhlaðin tóft NM-001:093 sem af útliti og fjarlægð frá bæ að dæma gæti verið beitarhús eða stekkur. Hugsanlegt er að malarnám á svæðinu sé þegar búið að skemma norðurenda tóftarinnar.

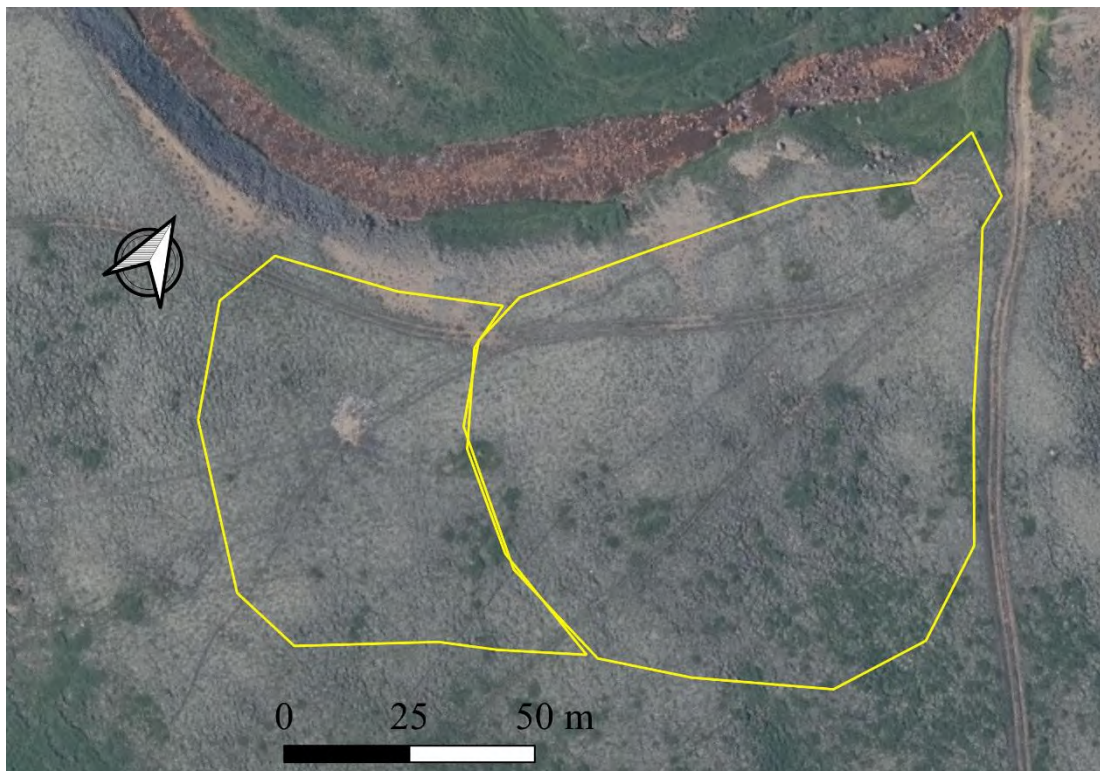
Námu 3 á að opna í stóru malarholti á Brekknaheiði sem liggur NNV-SSA, norður af Norðausturvegi 85. Í brún holtsins að vestan- og norðvestanverðu eru tvær beitarhúsatóftir NP-112:080 og NP-112:081 5-8 m utan við fyrirhugað námusvæði (mynd 8). Milli tóftanna tveggja eru um 170 m í N-S stefnu. Beitarhúsatóftirnar eru mjög keimlíkar í útliti og gætu vel hafa verið í notkun á svipuðum tíma. Í báðum tóftum 081 og 082 er efsta hólfi í austurenda óljósara eða rýrara en hin neðri og gæti það orsakast af því að tóftir hafi verið grafnar ofan í brekkuna og veggir hafi verið hlaðnir aðeins hærra neðst. Tóft 080 gæti verið eitthvað rofin eða hólffveggir samfallnir í austurenda. Hvaðan beitarhúsin hafa verið nýtt er þó óljóst. Líklegast er að þau hafi verið notuð af bændum á Syðra-Lóni eða býlum sem byggðust upp innan jarðarinnar. Ekki er þó útilokað að þorpsbúar í Þórshöfn hafi haft kindur á húsum á þessum stað. Innan fyrirhugaðrar námu er svo einnig hrugin grjóthlaðin varða NP-112:082 sem gæti vel hafa verið samgöngubót sem vísaði ferðalöngum á beitarhúsin.

Ekki var hægt að taka út *námu* 2 og 5 í Gunnólfsvík. Þegar fornleifaúttektin fór fram í nóvember síðastliðnum var efnistaka þegar hafin í námunum og búið að grafa niður á 2-4 m dýpi í malarkambinn (mynd 9). Þar var því ekkert óraskað svæði sem hægt var að kanna með tilliti til fornminja. Á nýlegri loftmynd frá Loftmyndum ehf (mynd 10) má sjá hvernig umhorfs var á svæðinu áður en efnistaka hófst. Ekki er því hægt að segja til um það hvort þar hafi verið fornleifar.

Óheimilt er að raska á nokkurn hátt svæðum innan við 15 m frá friðuðum fornleifum. Minjarnar sem skráðar voru eru allar metnar í stórhættu því þær eru ýmist innan fyrirhugaðra efnistökusvæða eða svo nærri þeim að jaðar efnistökusvæðanna nær inn fyrir 15 m helgunarsvæði fornleifanna. Í tilvikum þar sem óhjákvæmilegt reynist að raska fornminjum vegna framkvæmda er það hlutverk Minjastofnunar Íslands að skera úr um hvort og með hvaða skilmálum fornleifar megi víkja við slíkar aðstæður.

Mynd 9: Efnistaka er þegar hafin í malarnámum 2 og 5 og var því ekki hægt að taka út svæðin með tilliti til fornleifa. Ljósmynd er tekin á suðurbakka Bjarnalækjar til suðurs.

Mynd 10: Loftmynd af áætludum malarnámum 2 og 5 í Gunnólfsvík, sunnan Bjarnalækjar efst.
© Fornleifastofnun Íslands. Loftmyndir: Loftmyndir ehf.

6. Heimildaskrá

Útgefnar heimildir

BL: Björn Lárusson, 1967. *Old Icelandic Land Registers*. Doktorsritgerð við Háskólann í Lund. W. F. Salisbury (þýðandi). Lund: Gleerup.

DI X: *Diplomatarium Islandicum eða Íslenskt fornbréfasafn*, 1857-1972. I–XV. bindi. Kaupmannahöfn/Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag.

FEB: *Ferðabók Eggerts Ólafssonar og Bjarna Pálssonar*, 1981. II. bindi. Reykjavík: Örn og örlygur.

Gylfi Helgason (ritstj.), 2019. *Fornleifaskráning vegna breytinga á Norðausturvegi yfir Brekknabeidi í Langanesbyggð*. FS770-19321. Reykjavík: Fornleifastofnun Íslands ses.

HS: Halldór Stefánsson, Þorsteinn M. Jónsson, Sigurður Baldvinsson, Bjarni Vilhjálmsson, & Jón Ólafsson, 1947. *Austurland: safn austfirzkeru fræða*. 2. bindi. Akureyri: Sögusjóður Austfirðinga.

ÍF I: *Íslenskt fornrit I. Íslendingabók og Landnáma*. 1933. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag.

JÁM XI: *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalín*, 1943. XI. Bindi. Þingeyjarsýsla. Kaupmannahöfn: Hið íslenska fræðafjelag.

JJ: Johnsen, J., 1847. *Jarðatal á Íslandi*. Kaupmannahöfn, [Án útgefanda].

Land og fólk: Þórarinn Þórarinsson, Þórarinn Kristjánsson og Halldór Sigurðsson (ritstj.), 1985. *Land og fólk. Byggðasaga Norður-Þingeyinga*. Akureyri: Búnaðarsamband Norður-Þingeyinga.

SJM I: Ármann Halldórsson (ritstj.), 1974. *Sveitir og jarðir í Múlaþingi: Strönd, Vopnafjörður, Jökulsárblöð, Jökuldalur, Hróarstunga, Fell*. I. bindi. Egilsstaðir: Búnaðarsamband Austurlands.

SJM V: Ármann Halldórsson, Sigmar Magnússon, Þorsteinn Bergsson (ritnefnd), 1995. *Sveitir og jarðir í Múlaþingi: Sveitabreppar í Múlasýslum frá Langanesi að Lónsbeidi*. V. bindi. Egilsstaðir: Búnaðarsamband Austurlands.

SSÞ: Björn Hróarsson, Heimir Pálsson og Sigurveig Erlingsdóttir (ritnefnd), 1994. *Þingeyjarsýslur: Sýslu- og sóknahýsingar 1839–1844*. Reykjavík: Sögufélag.

Aðrar heimildir:

Orri Vésteinsson. á.á. *Kirknaskrá*. Óbirt gögn. Varðveitt á Fornleifastofnun Íslands ses.

Túnakort Gunnólfsvíkur, 1920. Þjóðskjalasafn Íslands, Reykjavík. Aðgengilegt rafrænt á

<http://skjalaskrar.skjalasafn.is>

Túnakort Syðra-Lóns, 1920. Þjóðskjalasafn Íslands, Reykjavík. Aðgengilegt rafrænt á

<http://skjalaskrar.skjalasafn.is>

Ö-Syðra-Lón: Örnefnaskrá Syðra-Lóns, Þórshafnarhreppur. Ari Gíslason skráði. Örnefnasvið
Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, Reykjavík. Aðgengileg rafrænt á
<https://nafnid.is>

7. Hnitaskrá ISN93

Samtala	Austur	Norður
NM-001:093	673625	631771
NÞ-112:080	668014	637635
NÞ-112:081	668019	637803
NÞ-112:082	668052	637627